

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД, 2017

U N I V E R S I T É   D E   B E L G R A D E

**ANNALES
DE LA FACULTÉ
DE PHILOGIE**

TOME XXIX
2017

Volume II

BELGRADE
2017

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXIX
2017

Свеска II

БЕОГРАД
2017

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Чланови уређивачког одбора

др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАДМИЛА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ПЕТАР БУЊАК, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОШКО СУВАЏИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ (секретар уредништва), доцент, Филолошки факултет у Београду

Издавачки савети

др СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДУШАН ИВАНИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду

Рецензенти

др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАРИЈА БУДИСАВЉЕВИЋ ОПАРНИЦА, редовни професор, Arizona State University
др АЛЕКСАНДАР ДИМЧЕВ, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др АНЂЕЛКА МИТРОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈУЛИЈАНА ВУЧО, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др ЗОРАН ПАУНОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДАНИЈЕЛА БАБИЋ, доцент, Филолошки факултет у Београду

САДРЖАЈ - TABLE DES MATIÈRES

Dorijan F. Hajdu, Nataša Ž. Ristivojević-Rajković Glagoli mišljenja u švedskom i norveškom jeziku iz perspektive usvajanja ovih jezika kao stranih.....	9
<i>Verbs of thinking in Swedish and Norwegian from perspective of language acquisition .....</i>	19
Софија А. Биланџија, Јелена К. Костић-Томовић Префикси немачког порекла у скандинавским језицима	21
<i>German prefixes in contemporary Scandinavian languages .....</i>	40
Zorica Đ. Kovačević Iskustva u međujezičkom i međukulturnom posredovanju između švedskog i srpskog jezika na primeru švedske rodno-neutralne lične zamenice <i>Hhen</i>	41
<i>Swedish gender-neutral personal pronoun Hen and the experience of its interlinguistic and intercultural mediation between Swedish and Serbian .....</i>	50
Nevena P. Ceković, Nataša L. Janićijević <i>Scusa, sai, ti dico...</i> Gli equivalenti serbi dei segnali discorsivi italiani di origine verbale	51
<i>Scusa, sai, ti dico... Srpski ekvivalenti italijanskih diskursnih markera glagolskog porekla .....</i>	64
Katarina Zavišić Završni ispit za strani jezik na kraju srednjoškolskog obrazovanja u dvojezičnoj (CLIL) nastavi: predlog modela za obrazovni sistem Republike Srbije.....	67
<i>Proposal of a model for evaluation of foreign language competencies in CLIL within the final examination in the Serbian education system .....</i>	82
Divna D. Glumac Značenja kauzativa u japanskom jeziku i neki problemi u prevodenju na srpski	83
<i>Meaning of Japanese causative and some problems in its translation into Serbian .....</i>	100

Jasmina D. Moskovljević Popović	
O korelativnim konstrukcijama u južnoslovenskoj lingvistici (II)	101
<i>On correlative constructions in South-Slavic linguistics (II) .....</i>	110

Maja Miličević Petrović, Nikola Ljubešić, Darja Fišer	
Nestandardno zapisivanje srpskog jezika na tvisiteru:	
mnogo buke oko malo odstupanja?	111
<i>Non-standard spelling on Serbian twitter: much ado about little deviation?.....</i>	136

Горан Ј. Петровић	
Човек и његово тоцило бола и нужде: алтернативна еволуциона историја	
људске врсте у „Причи из каменої доба“ и Времеїлову Х. Џ. Велса.....	137
<i>Man and his grindstone of pain and necessity: alternative evolutionary</i>	
<i>history in H. G. Wells's "A story of the stone age" and the Time machine.....</i>	160

Jovana M. Srećković	
Erotizam u delu <i>Objava broja 49</i> Tomasa Pinčona	161
<i>Eroticism in Thomas Pynchon's The Trying of lot 49 .....</i>	176

Светлана М. Стругаревић	
Номенкалтура и иконографија звезда и сазвежђа у арабљанској	
традицији и оријентализација класичне хеленистичке астрономије..	177
<i>Nomenclature and iconography of stars and constellations in the Arabic tradi-</i>	
<i>tion and orientalizing of the classical Hellenic astronomy .....</i>	192

Библиографија / Bibliography

Срђан Р. Петровић	
Библиографија докторских дисертација из области методике наставе	
страних језика одбрањених на Филолошком факултету Универзитета у	
Београду од 1995. до 2015. године	193

Епитаф / Epitaph

Сретен Петровић	
Проф. др Милош Илић (1924-2016).....	203

Dorijan F. Hajdu*

Nataša Ž. Ristivojević-Rajković

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

УДК 811.113.6'367.625

811.113.5'367.625

DOI <https://doi.org/10.18485/analiff.2017.29.2.1>

GLAGOLI MIŠLJENJA U ŠVEDSKOM I NORVEŠKOM JEZIKU IZ PERSPEKTIVE USVAJANJA OVIH JEZIKA KAO STRANIH

Glagoli mišljenja predstavljaju važnu tematsku grupu u skandinavističkoj literaturi. Brojna kontrastivna istraživanja ovih glagola ukazuju na razlike u semantičkoj diferencijaciji polja mišljenja u skandinavskim jezicima i u većini drugih jezika. Kao poseban izazov u učenju skandinavskih jezika kao stranih ističe se glagolski par *tro/tycka* (švedski jezik) odn. *tro/synes* (norveški jezik), u kojem oba glagola izražavaju mišljenje govornika o nekom pitanju, ali se razlikuju po tome da li govornik o pomenutom pitanju poseduje neposredno, lično iskustvo ili ne. U radu se ispituje hipoteza o transferu iz maternjeg jezika kao osnovnom otežavajućem faktoru u učenju švedskog, odn. norveškog jezika kao stranog u slučaju studenata sa srpskim kao maternjim jezikom.

Ključne reči: glagoli mišljenja, švedski jezik, norveški jezik, usvajanje stranog jezika

1. Uvod

Glagoli mišljenja u skandinavskim jezicima u više navrata su istaknuti kao poseban izazov u učenju skandinavskih jezika kao stranih (Viberg 1980, Hasselgren 1993, Aijmer 1998, Chocholousova Fagertun 2016, Goddard & Karlsson 2003). Kontrastivna analiza se mahom vrši sa odgovarajućom tematskom grupom glagola u engleskom jeziku, mada se navode i poređenja sa nekim drugim jezicima (holandski, nemački u Aijmer 1998, finski, grčki u Viberg 1980, češki u Chocholousova Fagertun 2016), pa se problematika specifičnog semantičkog diferenciranja ove tematske grupe u skandinavskim jezicima prepoznaje kao gotovo univerzalni pro-

---

* Službena adresa: Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Studentski trg 3, 11000 Beograd. Elektronska adresa: dorijan.hajdu@fil.bg.ac.rs

blem u učenju skandinavskih jezika kao stranih: ”Varfor tycker vi oss t ex behöva de tre verben *tycka – tänka – tro*, när engelskan och rnånga andra språk oftast klarar sig med ett?”¹ (Bolander 2001:16).

Interesovanje za ovu temu poteklo je iz našeg dugog iskustva u nastavi skandinavskih jezika na Filološkom fakultetu u Beogradu i čestog susretanja sa nepravilnom upotrebom skandinavskih glagola mišljenja kod studenata Skandinavistike. Zapitali smo se da li je razlog ovome transfer iz maternjeg jezika ili na usvajanje glagola mišljenja švedskog odn. norveškog jezika utiče i dužina učenja pomenutih jezika. Cilj nam je bio da ispitamo na koji način studenti švedskog odn. norveškog jezika upotrebljavaju glagole mišljenja *tro*(š.)/*tro*(n.), *tycka*(š.)/*synes*(n.), *tänka*(š.)/*tenke*(n.), kao i da pokušamo da utvrdimo faktore od kojih zavise odstupanja od pravilne upotrebe ovih glagola. Ispitivanje se zasniva na analizi odgovora informanata (studenata švedskog i norveškog jezika) na dve ankete sprovedene na Grupi za skandinavske jezike i književnosti Filološkog fakulteta u Beogradu.

2. Tematska grupa glagola mišljenja u švedskom, norveškom i srpskom jeziku

I pored toga što su švedski odn. norveški glagoli mišljenja prepoznati kao izazov pri učenju ova dva skandinavska jezika kao strana, u gramatikama švedskog odn. norveškog jezika nije im posvećena posebna pažnja. Oni se, pak, gotovo bez izuzetka pominju u udžbenicima namenjenim učenju švedskog odn. norveškog jezika. Prema ovim izvorima, semantički sadržaj glagola *tro* obuhvata elemente nesigurnosti i objektivnosti, upotrebljava se za tvrdnju u čiji sadržaj govornik nije sasvim siguran i čija se istinitost uglavnom može proveriti i izmeriti objektivnim kriterijumima. Takođe se koristi i za iskaze evaluativnog tipa u slučajevima u kojima govornik nema neposredno iskustvo o onome što predstavlja sadržaj iskaza²:

(1) (no.) *Han tror det blir regn.* ’Misli da će padati kiša.’
(primer preuzet iz Ellingsen & MacDonald 2004:143)

---

1 ”Zašto smatramo da nam je npr. potrebno da imamo tri glagola *tycka – tänka – tro*, kada engleski i mnogi drugi jezici imaju samo jedan?”

2 Glagol *tro* se u oba ispitivana skandinavska jezika koristi i u značenju ’verovati’ kao npr. u *tro på Gud* ’verovati u Boga’.

- (2) (no.) *Jeg tror filmen er bra.* 'Mislim da je film dobar.' (govornik nije gledao film, ali je čuo ili pročitao povoljnu kritiku filma) (primer preuzet iz Ellingsen & MacDonald 2004:143)
- (3) (šv.) *Jag tror att han har en brun överrock.* 'Mislim da on ima jedan smeđ kaput.' (govornik nije siguran, iznosi pretpostavku) (primer preuzet iz Viberg, Ballardini, Stjärnlöf 1999: 142)
- (4) (šv.) *Jag tror att filmen är regiserad av Ingmar Bergman.* 'Mislim da je film režirao Ingmar Bergman.' (v. pr. (2)).
(primer preuzet iz Viberg, Ballardini, Stjärnlöf 1999: 142).

Odgovarajući ekvivalenti na srpskom jeziku bili bi *misliti* i *verovati*. Semantički sadržaj glagola *tycka* (šv.) odn. glagol *synes* (no.) zasniva se na elementima evaluacije i subjektivnosti i koristi se pre svega za evaluativne iskaze kod kojih ispitivanje istinitosti sadržaja nije relevantno:

- (5) (no.) *Jeg synes du er en flink kokk.* 'Mislim da si talentovan kuvar.' (primer preuzet iz Ellingsen & MacDonald 2004:143)
- (6) (no.) *Hun synes filmen var god.* 'Mislim da je film bio dobar.' (govornik je gledao film, tj. ima neposredno iskustvo), up. (šv.) *Hon tycker att filmen är bra.*
(primer preuzet iz pregleda gramatike norveškog jezika koji prati udžbenik *Det går bra* (Lønn 2015), dostupno na: <https://norskfordeg.no/ressurser/det-gar-bra/grammatikk-2/>)
- (7) (šv.) *Jag tycker att Maria borde gå hem.* 'Mislim da bi Marija trebalo da ide kući.'
(primer preuzet iz Viberg, Ballardini, Stjärnlöf 1999: 142)

Odgovarajući ekvivalenti na srpskom jeziku bili bi *misliti* i *smatrati*. Upotreba glagola *tänka/tenke* nije ilustrovana ni u gramatikama, ni u udžbenicima švedskog i norveškog jezika, ali se ovaj glagol često javlja u vežbanjima posvećenim utvrđivanju znanja o glagolima mišljenja skandinavskih jezika. Na osnovu informacija iz jednojezičnih rečnika švedskog i norveškog jezika, ekvivalenti ovog glagola na srpskom jeziku bili bi: *misliti*, *razmišljati*, *nameravati*, *planirati*.

Semantički sadržaj srpskog glagola *misliti* pokriva sva navedena značenja švedskih odn. norveških glagola mišljenj (up. odrednicu *misliti* u RMS).

3. Anketa – ispitanici i formalne odlike

Anketu smo sproveli sa studentima druge i četvrte godine Grupe za skandinavistiku Filološkog fakulteta, sa švedskim odnosno norveškim jezikom kao glavnim predmetom. Anketa je bila podeljena u dva dela (ispitivanje je obavljeno u rasponu od dve nedelje). U prvom delu proveravana je praktična upotreba relevantnih glagola putem prevođenja sa srpskog na švedski i norveški jezik, dok su u drugom delu studenti pisali definicije ponuđenih švedskih odnosno norveških glagola (na srpskom jeziku). U prvom delu imali smo 55 ispitanika, od čega 27 studenta švedskog (17 sa druge, 10 sa četvrte godine studija) i 28 studenata norveškog (14 sa druge, 14 sa četvrte godine). U drugom delu ankete učestvovalo je ukupno 46 studenata, od toga 28 sa švedskog (14 sa druge, 14 sa četvrte godine), i 18 sa norveškog (8 sa druge, 10 sa četvrte godine).

U prvom delu ankete ispitanici su sa srpskog na švedski odnosno norveški jezik prevodili ukupno 26 rečenica koje su sadržale glagol *misliti* u značenjima pokrivenim trima švedskim odnosno norveškim glagolima (šv/nor. *tycka/synes, tro/tro, tänka/tenke*). Rečenice u kojima se srpski glagol javljao u nekom od ova tri značenja bile su nasumično raspoređene. Raznovrsnosti radi, glagol se u primerima na srpskom javljao kako u prezentu, tako i u perfektu. Analizom vremena na švedskom i norveškom jeziku u prevodima rečenica u ovom radu se, međutim, nećemo detaljnije baviti, niti smo ih uzimali u obzir u analizi rezultata istraživanja. Neki konkretni primeri rečenica na srpskom biće navedeni u sledećem poglavlju.

U drugom delu ankete su, pored tri aktuelna švedska i norveška glagola, bile ponuđene i druge tematske grupe glagola međusobno sličnog osnovnog značenja (v. odeljak 4). Ispitanici su zamoljeni da napišu opis značenja svih glagola koji su im poznati. Želeli smo da na taj način dođemo do sledećih praktičnih rezultata: (1) dobijanje odgovora najbližeg realnom nivou znanja ispitanika putem definisanja većeg broja glagola među kojima se nalaze i oni koji su nas u ovom istraživanju posebno zanimali, bez posebnog isticanja upravo tih glagola i (2) provera i postavljanje osnove za buduća istraživanja drugih tematskih grupa glagola, odnosno semantičkih polja (koje u ovom radu nećemo detaljnije obrađivati). Primera radi, neke od drugih tematskih grupa glagola bile su: šv/nor. *betrakta/betrakte, anse/anse* (sa osnovnim značenjem '(po)smatrati'); *byta/bytte, förändra/foran-*

dre, växla/veksle, skifte ('promeniti', 'zameniti'); *gå/gå, åka/dra, köra/kjøre* ('ići peške', 'ići prevoznim sredstvom', 'voziti (se)'); *lägga/legge, sätta/sette, ställa* ('(po)staviti (u ležeći, sedeći, stojeći položaj)') i dr.

Razlog za pomenuti raspored delova empirijskog istraživanja jeste sledeći: smeštanjem provere upotrebe glagola u konkretnom kontekstu u prvi deo istraživanja želeli smo da dobijemo pravu sliku poznavanja praktične upotrebe bez prethodnog najavljivanja te provere putem pisanja definicija značenja glagola. Želeli smo da izbegnemo mogućnost stvaranja iskrivljene slike poznavanja praktične upotrebe glagola preko eventualnog uticaja koji bi prvobitno definisanje glagola i analiza značenja mogli imati na neposrednu praktičnu primenu u prevođenju. Na ovaj način verujemo da smo obezbedili verodostojnost podataka koje u ovom radu analiziramo – kako praktičnog poznavanja kontekstualne upotrebe glagola na švedskom i norveškom jeziku (bez najave da će takva upotreba biti analizirana putem prethodnog ispitivanja definicija značenja ovih glagola), tako i poznavanja teorijskog značenja glagola kroz proveru više tematskih grupa glagola (bez isticanja samo one grupe koju u ovom radu obrađujemo).

Osnovna hipoteza kojom smo se vodili – zasnovana na dugogodišnjem iskustvu u radu na predmetu Savremeni skandinavski jezici G (švedski i norveški) – bila je da studenti u najvećoj meri poznaju tačne definicije ovih glagola (v. odeljak 2), ali da se prilikom praktične upotrebe javljaju problemi izazvani, pre svega, transferom iz srpskog jezika. Drugim rečima, pretpostavili smo da studenti u teoriji znaju u kom kontekstu se koristi koji glagol, ali da se u praksi javljaju problemi u njihovom odabiru. Činjenica, dakle, da glagol *misлити* kontekstualno pokriva sva tri polja značenja skandinavskih glagola i da se njime svi oni mogu prevesti na srpski jezik, otežava ispravnu upotrebu ova tri glagola u skandinavskim jezicima. Upotreba ovih glagola u neodgovarajućem kontekstu u švedskom i norveškom jeziku može dovesti do manjeg ili većeg nesporazuma ili prenošenja neželjene informacije, budući da se nekima od obrađivanih glagola nedvosmisleno iznose stavovi zasnovani na sopstvenom iskustvu, dok se drugima naglašava upravo odsustvo takvog iskustva (*tycka/synes* nasuprot *tro*). Uz ovo je važno napomenuti i činjenicu da izvorni govornici švedskog i norveškog jezika ne prave greške u odabiru glagola prema traženom značenju u određenom kontekstu i prilikom prenošenja konkretne (željene) poruke, pa se stoga pogrešna upotreba ne može podvesti ni pod eventualni „svakodnevni, govorni jezik“.

Pored toga, želeli smo da proverimo i napredak studenata na završnoj godini dodiplomskih studija po ovom pitanju, u odnosu na studente na drugoj godini. Zanimljivo je, u vezi s tim, bilo proveriti i odnos između ispravnosti definicija glagola u pomenutim grupama ispitanika.

4. Analiza rezultata

Osnovna hipoteza bila je, dakle, da glagol *misliti*, koji u srpskom jeziku pokriva sva tri polja značenja ispitivanih skandinavskih glagola, otežava njihovo ispravno korišćenje u švedskom i norveškom jeziku, uprkos tome što ispitanici dobro poznaju osnovna značenja pomenuta tri skandinska glagola. Takođe smo hteli da proverimo hipotezu o dužini učenja, tj. o stepenu izloženosti švedskom odn. norveškom jeziku, kao potencijalnom faktoru u ispravnoj upotrebi ispitivanih glagola. Sva tri pitanja su, stoga, pokrivena anketom čije ćemo rezultate detaljno predstaviti u ovom odeljku.

4.1. Poznavanje definicija

Po pitanju osnovnih definicija glagola *tycka/synes*, *tro/tro*, *tänka/tænke* rezultati nedvosmisleno pokazuju da ispitanici odlično poznaju značenje ovih glagola. Detaljan pregled predstavimo u tabeli (švedski jezik obeležen je sa „Š“, norveški sa „N“; naveden je procenat tačnih definicija glagola):

Glagol	II godina		IV godina	
	Š	N	Š	N
<i>tycka/synes</i>	93%	100%	86%	90%
<i>tro/tro</i>	100%	100%	93%	90%
<i>tänka/tænke</i>	100%	87%	93%	90%

TABELA 1: Procenat tačnih definicija glagola po godini studija

Rezultati pokazuju da studenti druge godine studija imaju nešto viši procenat tačnih definicija, sa 100% ispravnih odgovora u četiri od šest kategorija (jezik + glagol). Studenti četvrte godine takođe iskazuju odlično poznavanje značenja ovih švedskih i norveških glagola, sa tačnim definicijama u oko 90% slučajeva u svim kategorijama. Svi glagoli prevedeni su, očekivano, i

srpskim glagolom *misliti*, ali su za svaki glagol dodavani i dodatni glagoli ili objašnjenja. Tako su za glagole *tycka/synes* ispitanici pisali „smatrati“, „iskustvo“, „lični stav“ i „biti uveren“, za *tro/tro* „verovati“, „ne biti siguran“, „bez iskustva“, „predosećati“, „mišljenje bez stava“, a za *tänka/tænke* „razmišljati“ i „planirati“. Ovako definisani i objašnjeni skandinavski glagoli ukazuju na to da su ispitanici u potpunosti upoznati sa osnovnim značenjima ovih glagola, odnosno s tim u kom se delu spektra značenja glagola *misliti* oni nalaze (u kojim kontekstima se koriste i sa kakvom namerom).

Nešto niži procenat tačnih definicija kod studenata četvrte godine dodiplomskih studija, ukoliko se o njemu može govoriti, verovatno bi se mogao objasniti činjenicom da su studenti druge godine skorije bili u kontaktu sa samim definicijama ovih glagola, preko predavanja u drugom semestru prve godine studija, na kojima se, između ostalog, detaljno upoznaju upravo s njihovim značenjem.

Opšti zaključak je, ipak, da svi ispitanici poseduju odlično teorijsko znanje o značenju ovih glagola i definišu ih ispravno u izuzetno visokom procentu, a često i u punih sto odsto.

4.2. Praktična primena

Po pitanju praktične primene teorijskih znanja – prevoda srpskih rečenica na švedski odnosno norveški jezik – javljaju se nešto drugačiji rezultati u odnosu na prethodnu kategoriju. Naime, u ovom aspektu nešto bolje rezultate beleže studenti četvrte godine studija. U ovom delu ankete, kao što smo rekli, ispitanici su prevodili 26 rečenica sa srpskog na švedski, odn. norveški jezik. Sve rečenice na srpskom jeziku sadržale su glagol *misliti* (u prezentu ili perfektu; lice je variralo) i izabrane su tako da obuhvate (nasumičnim redosledom) razne značenjske aspekte svakog od proveravanih glagola u švedskom i norveškom. Ukupni rezultati su sledeći: na drugoj godini studija, ispitanici beleže 60% tačnih odgovora (64% na švedskoj, 56% na norveškoj strani), dok na četvrtoj godini studija imamo rezultat od 73% (77% na švedskoj, 70% na norveškoj strani). U narednom delu detaljno ćemo analizirati ove rezultate prema skandinavskom glagolu koji po značenju odgovara jednom od užih značenja srpskog glagola *misliti*.

4.2.1. *Misliti* kao *tycka/synes*

Analizu rezultata počecemo glagolom *misliti* u značenju „smatrati“, odnosno od švedskog glagola *tycka* i norveškog *synes*. Primera sa glagolom *misliti* u ovom značenju u anketi bilo je ukupno sedam. Razlike u procentu tačnih prevoda između skandinavskih glagola prilično su male, ali vredi napomenuti da glagol *tycka/synes* ipak beleži najviši procenat tačnih odgovora – 69% ukupno. Posebno je zanimljiva činjenica da su ispitanici sa oba jezika i sa obe godine studija zabeležili praktično identičan rezultat (samo studenti druge godine švedskog imaju jedan procenat tačnih odgovora više, dakle, 70%). Ovde se, dakle, može govoriti o jednakom stepenu povezivanja određenog aspekta značenja glagola *misliti* sa odgovarajućim skandinavskim glagolom na obe proveravane godine studija. Ono što je, takođe, važno podvući jeste da su netačni odgovori u preko 90% slučajeva sadržali glagol *tro/tro*.

4.2.2. *Misliti* kao *tro/tro*

Rečenica sa glagolom *misliti* u značenju „verovati“ (v. odeljak 4.1 i druge ponuđene definicije) bilo je trinaest. Ovaj glagol, donekle očekivano, beleži najniže rezultate kod ispitanika oba jezika, ukupno 64%. Od toga, studenti druge godine ga tačno primenjuju u 57% slučajeva (59% na švedskom, 56% na norveškom), a studenti četvrte godine u 72% slučajeva (sa praktično istim procentom na oba jezika). Ovde, dakle, imamo i veću razliku između mlađih i starijih ispitanika – 15% u korist studenata četvrte godine. Slično kao i sa prethodnim glagolima, pogrešni odgovori su u gotovo 100% slučajeva sadržali glagol *tycka/synes*. Jasno je, dakle, da je razlika u značenju ovog para skandinavskih glagola ono što studentima švedskog odnosno norveškog zadaje najviše problema – u otprilike jednoj trećini slučajeva kod oba glagola.

4.2.3. *Misliti* kao *tänka/tenke*

Glagol *misliti* u značenju 'razmišljati' ili 'planirati' javio se u šest rečenica u anketi. Rezultati u ovoj kategoriji specifični su iz nekoliko razloga. Tačnih odgovora u ovoj kategoriji bilo je ukupno 67%. Ispitanici sa druge godine studija tačno ga upotrebljavaju u 56% slučajeva (68%

na švedskom, 44% na norveškom), dok oni sa četvrte beleže čak 78% (93% na švedskom, 63% na norveškom). Kao što se iz navedenih rezultata vidi, kod ovog glagola imamo najveće razlike između godina studija, ali i između studenata dva jezika. Naime, studenti švedskog jezika glagol *tänka* ispravno primenjuju u izuzetno visokih 80% slučajeva, dok studenti norveškog ekvivalentni glagol *tenke* tačno koriste u tek 53% situacija. Od toga, kod ispitanika na drugoj godini studija norveškog jezika beležimo ispod 50% uspešnosti prevoda glagola *misliti* ovim norveških glagolom. Gotovo svi pogrešni odgovori studenata norveškog jezika tiču se upotrebe glagola *tenke* u značenju 'planirati' (rečenice *Mislio sam da ispričam nekoliko viceva. Mislio sam da te podsetim na obećanje. Mislio sam da izvedem psa u šetnju. Mislim da već sutra rezervišem kartu. i Mislio sam da kupim automobil.*), dok je rečenica u kojoj je glagol *tenke* upotrebljen u svom primarnom značenju, 'razmišljati', prevedena tačno u najvećem broju slučajeva. Pretpostavljamo da su studenti, kroz predavanja i vežbanja usmereni da se fokusiraju na značenje opšte upotrebe uma, oličeno u glagolu *tenke*, i da ga razlikuju od značenja iskazivanja mišljenja o nekome ili nečemu, tipičnog za glagole *tro* i *synes*, donekle zapostavili mogućnost upotrebe glagola *tenke* u značenju 'planirati', 'nameravati'. Ono što je, takođe, veoma zanimljivo jeste približno jednaka raspodela druga dva glagola u pogrešnim rezultatima ispitanika (*tycka/synes* prednjači nad *tro/tro* sa oko 60% netačnih odgovora sa ovim glagolom).

5. Zaključak

Švedski odn. norveški glagoli mišljenja, *tro/tro*, *tycka/synes*, *tänka/tenke*, prepoznati su u skandinavističkoj literaturi kao deo leksikona koji učenicima ovih skandinavskih jezika kao stranih predstavlja poseban izazov. Kao glavni faktor koji otežava učenje ovih glagola navode se razlike u semantičkoj diferencijaciji polja mišljenja između skandinavskih i većine drugih jezika: semantički obuhvat tri pomenuta švedska odn. norveška glagola odgovara samo jednom glagolu mišljenja u brojnim drugim jezicima. Analizom odgovora informanata, studenata švedskog i norveškog jezika, utvrdili smo da je transfer iz maternjeg jezika, u kojem se sva tri analizirana švedska odn. norveška glagola mogu prevesti samo jednim glagolom, *misliti*, presudan kad je reč o greškama u upotrebi glagola mišljenja

u skandinavskim jezicima. Donekle različit procenat grešaka među studentima švedskog odn. norveškog jezika može se objasniti pojačanim fokusiranjem u nastavi norveškog na značenje razmišljanja kao procesa kod glagola *tenke*, i samim tim, zapostavljanjem ostalih značenja ovog glagola. Sistematska zamena glagola *tycka/synes* glagolom *tro* i obratno u pogrešnim odgovorima studenata obe godine i oba jezika, a ne glagolom *tänka/tenke*, ukazuje na činjenicu da upravo glagoli *tycka/synes* i *tro* dele prostor samo jednog od sekundarnih značenja srpskog glagola *misliti*, 'imati mišljenje o nekome ili nečemu', dok se glagol *tänka/tenke* može smatrati ekvivalentom nekih drugih značenja srpskog *misliti*: 'razmišljati', 'upućivati nekome misli', 'nameravati'. Poređenjem rezultata studenata druge godine sa rezultatima studenata četvrte godine, potvrđeno je da je za ispravnu praktičnu upotrebu ovih glagola značajnija izloženost jeziku koji se uči od teorijskog znanja o njihovom značenju. Uprkos tome što je teorijsko znanje studentima druge godine „svežije“, i oni u tom segmentu pokazuju nešto bolje rezultate od studenata četvrte godine, studenti koji duže uče švedski odn. norveški pokazuju veću sigurnost u praktičnoj upotrebi skandinavskih glagola mišljenja.

Literatura

Primarna literatura

- Lønn, Cecilie (2015). Nå begynner vi. Grunnbok. Fagbokforlaget, Bergen.
Lønn, Cecilie (2015). Nå begynner vi. Arbeidsbok. Fagbokforlaget, Bergen.
Lønn, Cecilie: Grammatikk (prati udžbenik *Det går bra*). Dostupno na: <https://norskfordeg.no/ressurser/det-gar-bra/grammatikk-2/>
Viberg, Å, K. Ballardini, S. Stjärnlöf. (1999). *Svensk gramatik*. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm
Vujanić, Milica i dr. (ur.) (2007) *Rečnik srpskoga jezika Matice srpske* (RMS). Matica srpska, Novi Sad.

Sekundarna literatura

- Aijmer, Karin (1998) "Epistemic predicates in contrast" U: Stig Johansson, Signe Oksefjell (eds.) *Corpora and Cross-linguistic Research: Theory, Method and Case Studies*.

- Bolander, Maria (2012). *Funktionell svensk grammatik*. Liber, Stockholm.
- Chocholousova Fagertun, Bohumila Mia (2016). "Norwegian synes and tro and Their English Translations." *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 30 / 2016 / 1.
- Goddard, Cliff & Susanna Karlsson (2003). "Re-thinking THINK: Contrastive Semantics of Swedish and English". *Proceedings of the 2003 Conference of the Australian Linguistic Society*.
- Viberg, Åke (1980). *Tre semantiska fält i svenskan och några andra språk*. SSM Report7, Projektet Svenska som målspråk, Stockholms universitet.

Dorijan Hajdu
Nataša Ristivojević-Rajković

Summary

VERBS OF THINKING IN SWEDISH AND NORWEGIAN FROM PERSPECTIVE OF LANGUAGE ACQUISITION

Verbs of thinking are an important thematic group in studies on Scandinavian languages. Numerous contrastive studies of these verbs indicate differences in the semantic differentiation of the semantic field of thought in the Scandinavian languages and in most other languages. A special challenge in learning Scandinavian languages as foreign is the verbal pair *tro* / *tycka* (Swedish) *tro* / *synes* (Norwegian), which both express the opinion of the speaker, but differ in whether the speaker has a personal experience of the phenomenon he/she is talking about or not. The paper examines the hypothesis of transfer from Serbian as mother tongue as the basic aggravating factor in the learning of Swedish or Norwegian as a foreign language.

Key words: verbs of thinking, Swedish, Norwegian, language acquisition

ПРЕФИКСИ НЕМАЧКОГ ПОРЕКЛА У СКАНДИНАВСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У раду се анализирају ненаглашени префикси немачког порекла у творби глагола у данском, норвешком и шведском језику. Анализирају се примарно префикси *be-* и *for-/för-* иако је број префикса немачког порекла нешто већи (*an-*, *bi-*, *unn-/und-*, *veder-*, *ge-*, *er-*). У раду се анализира порекло наведених префикса (нисконемачки – високонемачки), објашњавају се разлози великог утицаја средњенисконемачког на лексички и творбени фонд скандинавских језика у периоду средњег века. Аутори се потом баве могућностима разграничења од домаћих, нордијских префикса с обзиром на генетску сродност језика, и анализирају могућност анализе великог броја префигираних глагола, јер многе творбене основе немачког порекла у савременом језику често имају статус уникатних морфема. Потом се анализирају заступљеност и продуктивност датих префикса у савременим скандинавским језицима, будући да их карактеришу делимична семантичка и синтаксичка регуларност, али и врло ограничена продуктивност.

Кључне речи: скандинавски језици, немачки језик, префикс, префиксација, творба речи, лексикализација

1. Увод

Овај рад бави се анализом ненаглашених префикса немачког порекла у творби глаголских лексема у савременим скандинавским језицима: данском (да.), норвешком (но.) и шведском (шв.). У раду ће се пажња посветити неколиким важним аспектима које ова тема обухвата. Један од кључних аспеката је свакако позиција овог релативно

---

* Контакт: Софија Биландија, Филолошки факултет, Група за скандинавистику, Студентски трг 3, 11000 Београд. Е-mail: sofija.bilandzija@fil.bg.ac.rs и sofi-bi75@gmail.com

малог броја префикса у систему префиксације савремених скандинавских језика (*be-*, *er-*, *for-/för-*, *ge*)¹, посебно уколико се у обзир узме понешто редефинисан инвентар префикса у систему творбе речи у савременом данском, норвешком и шведском језику. У вези са овим се разматра и однос творбеног статуса између оних творбених елемената који се у скандинавистичкој творби речи сматрају префиксима и оних који се сматрају одредбама глаголских сложеница, а све то везано за однос између одвојивих и неодвојивих префикса у немачкој творби. У раду се објашњава порекло наведених префикса и могућност разграничења од домаћих, нордијских префикса, а потом се анализирају њихова заступљеност и продуктивност у савременом језику, те основне претпоставке лексичко-семантичке (категоријалне) и синтаксичке модификације до којих доводе.

С обзиром на то да је реч о префиксацији превасходно глаголских лексема, грађа је ексцерпирана из великих једнојезичних штампаних и електронских речника сва три језика.

2. Инвентар и статус

Префиксација се у скандинавистичкој творби речи посматра као подтип извођења, и реч је, дакле, о врсти творбе речи код које се афиксална морфема додаје испред творбене основе. Па ипак, и у водећим монографијама посвећеним творби речи и у приручницима постоји одређени степен неслагања у вези са инвентаром префикса. У овом инвентару се осим наведених префикса немачког порекла налази и одређени број страних и домаћих префикса који означавају негацију или пејорацију, али и велики број страних префикса који означавају временске и просторне односе, количину и меру. Афиксни статус и место ових префикса у систему префиксације већ више од две деценије проблематизују се у германистичкој дериватологији у дискусији о тзв. *кон-*

1 Ово није коначан инвентар префикса немачког порекла у скандинавским језицима. Немачки префикси су и *an-*, *bi-*, *unn-/und-* и *veder-*. Осим што нису посебно продуктивни, ови префикси су у сва три језика наглашени, а префикси *an-* и *bi-* понекад могу да стоје иза глагола, понашајући се као сложен глагол са одвојивом партикулом (уп. *angå* : *gå an*, *bistå* : *stå bi*).

фиксима (на пример, *bi-*, *makro-*, *mikro-*, *super-*, *multi-*, *krypto-*, *kvasi-* и др.) (Fleischer & Barz, 1992: 25). Осим тога, различити аутори у префиксе убрајају и мањи број префикса домаћег порекла, чији би се статус афикса свакако могао тематизовати у дискусији о прелазним облицима између извођења и слагања с обзиром на њихову форму и аутономност значења (пре свега *sam-* и *gen-/gjen-*). Уколико би се из система прототипичне префиксације искључили сви они традиционални префикси са садашњим статусом конфикса, те поменути домаћи префикси, инвентар префикса би се у скандинавским језицима драстично смањило, а префикси немачког порекла би чинили квантитативно значајну категорију, посебно у систему деривације глагола од других глагола.

Префикси који се у скандинавским језицима недвосмислено могу идентификовати као префикси немачког порекла се, у оној мери у којој се може постулирати било каква продуктивност, углавном везују за деривацију глаголских лексема, а ређе за деривацију именица и придева (уп. и SAG II: 517). У систему глаголске деривације се као специфичност издваја *ненаглашеност* префикса *for-* (да/но.), одн. *för-* (шв.)² и *be-*, потом *ge-*, који се нешто ређе тематизује с обзиром на непродуктивност, те *er-* у данском и норвешком (у шведском језику је наглашен). Иако је формално реч о префиксима страног порекла, префикси немачког порекла се за разлику од грчких или романских не везују за стране творбене основе, већ за скандинавске. Зато се без обзира на страно порекло веома често у класификацијама разматрају у оквирима јединственог нордијско-германског система (Thorell, 1981: 10–11). Ненаглашеност се у деривацији свих врста речи у скандинавским језицима везује превасходно за префиксе из грчко-романског система, а не за домаће или општегерманске елементе (Elert, 1973: 107). За префиксе *be-* и *for-/för-* се потом постулирају и делимична семантичка и синтаксичка правилност, али и врло ограничена продуктивност (Elert, 1973: 107).

- 2 У шведском језику префикси *be-* и *för-* могу бити наглашени уколико се нађу испред творбене основе која је фонолошка сложеница. Реч је, дакле, о творбеним основама које су из творбене перпективе или изведенице или нешто ређе нетворенице, али имају распоред нагласака који је карактеристичан за сложенице: јак нагласак на првом творбеном елементу (или код нетворенице на првом слогу) и јак споредни нагласак на другом елементу. Тада префигирани глагол добија тонски акценат 2, јак нагласак на префиксу, и јак споредни се задржава на изходишној позицији (уп. ²*för-or, saka, ²be-ar, beta*).

Ова супкласа префикса углавном кореспондира са оним префиксима који се у немачкој дериватологији и граматички називају *нераздвајним њпрефиксима* (нем. *untrennbare Präfixe*, уп. и термин *untrennbare Verben*), а то су *be-, ent-, er-, ge-, ver-, zer-* и *miss-*. Нераздвајни префикси домаћег порекла у немачком језику су такође ненаглашени (Костић-Томовић, 2013: 34–35; Fleischer & Barz, 1992: 320). Глаголи који би одговарали немачким глаголима са *одвојивим* или *раздвајним њпрефиксима* (нем. *trennbare Präfixe*, уп. и термин *trennbare Verben*) у скандинавистичкој дериватологији сматрају се без изузетка сложеницама. Овакви глаголи називају се *лајолима са њпартикулом* (да. *partikelverbum*, но. *partikkelverb*, шв. *partikelverb*)³, при чему се термин партикула јавља као термин под којим се обједињују предлози и прилози од којих партикуле и воде порекло (на пример, да. *fremavle*, *overanstrenge*; но. *underskrive*, *inngå*; шв. *uppgä*, *avskaffa*) (о алтернативном тумачењу статуса раздвајних префикса у немачкој дериватологији, те односу раздвајних префикса и хомонимних предлога уп. Костић-Томовић, 2013: 37; Duden, 1995: 449; Duden, 2006).

3. Порекло префикса

3.1. Изазови анализе при позајмљивању творбених морфема међу сродним језицима

Када се у скандинавистичкој дериватологији говори о позајмљивању творбених елемената из других језика, недвосмислен је статус суфикса и префикса који потичу из грчког, латинског и романских је-

3 Аутори граматика и приручника творбе речи сагласни су у оваквом схватању иако глаголи са одвојивим партикулама не испуњавају један од главних критеријума слагања у савременим скандинавским језицима – ортографски критеријум, који налаже да се сложена реч пише спојено. Када се партикула појављује испред глаголске основе, такви глаголи се називају *чврсто сложеним лајолима* (да. *fast sammensatte verber*; но. *fast sammensatte verb*, шв. *löst sammansatta verb*), а када се партикула јавља одвојено, иза глагола, такви глаголи се називају *лабаво сложеним лајолима* (да. *løst sammensatte verber*; но. *løst sammensatte verb*, шв. *löst sammansatta verb*). У највећем броју случајева се глагол јавља у обе варијанте, често са одређеним степеном семантичке, прагматичке и стилске диференцијације (да. *underskrive* – *skrive under*; но. *utgi* – *gi ut*, шв. *inlämna* – *lämna in*) (уп. Bilandžija, 2017: 87–91).

зика (пре свега француског). Они су препознатљиви као морфеме страног порекла и најчешће се комбинују са страним творбеним основама (Leira 1992: 18–19). Када се говори о позајмљивању творбених елемената из сродних језика као што је у овом случају немачки, ситуација се усложњава тиме што због сродности језика није увек једноставно недвосмислено разграничити домаћи од страног творбеног елемента.

Као прво, постоји одређени број когнатних облика, дакле творбених морфема које имају заједничко порекло. Тако међу продуктивним домаћим, скандинавским суфиксима и префиксима постоје они који имају своје корелате у другим германским језицима, уп. да. *-skab*, но/шв. *-skap* према нем. *-schaft* и енг. *-ship*; да/но. *-dom/-dømme* и шв. *-dom/-döme* према нем. *-tum* и енгл. *-dom*; да/но/шв. *-lig* према нем. *-lich* и енг. *-ly*; да/но. *u-* и шв. *o-* према нем. и енг. *un-* или пак да/но. *mis-* и шв. *miss-* према нем. *miss-* и енг. *mis-* и слично (уп. и Liljestrang, 1975: 47; Thorell, 1981: 91).

Као друго, уколико је степен позајмљивања и на плану лексичког материјала између два сродна језика иначе висок, из синхронијске перспективе може бити тешко разграничити када је лексички материјал у коме постоји одређена деривациона морфема позајмљен у целости, а када се ради о домаћој творби речи помоћу позајмљене деривационе морфеме. Као што ћемо нешто ниже видети, у савременим скандинавским језицима постоје многе лексеме које садрже ненаглашене префиксе немачког порекла, а које су заправо као готове лексеме преузете из немачког језика. Такве лексеме је веома често немогуће разложити на структуру префикс + творбена основа, јер таква творбена основа у датом скандинавском језику не постоји. У том случају би лексему требало рачунати или као симплекс или као изведеницу чија је творбена основа уникатна морфема.

Као треће, а везано је за прва два, одређени творбени модел може бити подржан страним узором (Wessén, 1965: 66). На пример, иако су помињани суфикси *-(n)ing*, *-skab/-skap* или *-lig* суфикси домаћег порекла, и то веома продуктивни, то не значи нужно да међу данашњим именицама и придевима у којима се налазе нема оних који су настали према страном (првенствено немачком) узору. Овде се ради о својеврсном калкирању, при чему су одговарајући суфикси страног порекла замењени когнатним творбеним елементом: средњенисконемачко (у даљем тексту: снн.) *-ing(e)* и високонемачко (у даљем тексту: вн.) *-ung* > *-ing* (снн. *woninge* > да/но/шв. *våning*; снн. *tidinge* > шв. *tidning*); снн. *-schop/-schap* и вн. *-schaft*

> -*skab/-skap* (на пример, снн. *echtschap* > да. *ægteskab*, но. *ekteskap*, шв. *äktenskap*; снн. *ridderschap* > да. *ridderskab* и но/шв. *ridderskap*), снн. -*lik* и вн. -*lich* > -*lig* (снн. *muntlik* > да. *mundtlig*, но/шв. *muntlig*; вн. *beschwerlich* > да/но. *besværlig*, шв. *besvärlig*) (уп. и Liljestrand, 1975: 47). Слично и са префиксима: оно што су у почетку били префикси страног порекла који су се везивали за стране основе, с временом су почели да се везују и за домаће основе, али често подражавајући страни модел – да/но. *forenkla* и шв. *förenkla* (према вн. *vereinfachen*), да/но. *forsvare* и шв. *försvara* (према снн. *vorantworden* или вн. *verantworten*), уп. и снн. *behelprik* > да. *behjælpelig*, но. *behjælpelig*, шв. *behjälplig* (у вези са архаизмом *behjælpe/behjælpe/behjælpa* < снн. *behelpen*).

3.2 Немачко порекло префикса – нисконемачки и високонемачки

Када се каже да су ово префикси немачког порекла, важно је напоменути да се овде превасходно ради о префиксима који су у скандинавске језике дошли из нисконемачког језика у периоду средњег века. То су данашњи скандинавски префикси *be-*, *bi-*, *for-/för-*, *unn-/und-* и *veder-*. Утицај који је *средњенисконемачки* (да. *middelnedertysk*, но. *mellomnedertysk*, шв. *medellågtyska*) извршио на скандинавске језике од почетка 13. до краја 15. века не може се мерити ни са огромним утицајем који у последњих 60 година врши енглески језик.

Утицај средњенисконемачког језика везује се за политички, економски и културни утицај *Ханзе/Ханзеатске лиге*, савеза немачких градова окупљених око Либекa. Немачки трговци су оснивали своје ханзе/удружења у другим градовима⁴, а Ханза је убрзо по свом осни-

4 Једини скандинавски град који је учествовао као пуноправни члан лиге био је Висби на Готланду, док је Берген на западу Норвешке био један од градова са сопственом великом ханзеатском канцеларијом (*Hansakontor*). У граду је живела колонија од преко 3000 Немаца, што није занемарљив број ако се узме у обзир то да је Берген у периоду касног средњег века био једно време највећи нордијски град са десетак хиљада становника. Осим ових градова, и други скандинавски градови су повремено бивали чланови Ханзе, попут Стокхолма и Калмара, а одређени број немачких грађана населио се у Ослу, Тенсбергу, Копенхагену и Фалстербоу. Немачки трговци су се најдуже задржали у Бергену, где је директни контакт трајао преко 500 година и опстао је дуго после распада саме Ханзеатске лиге (канцеларија је била отворена од 1360. до 1754. године).

вању постала центар трговине на Балтику. Утицај је посебно видљив у тзв. централном добу Ханзе, током 14. и 15. века. О Ханзи се може говорити не само као о конфедерацији градова, већ и као великој економској и политичкој сили. У Скандинавији су моћни и богати трговци, уз подршку нових, великих бродова и наоружане пратње стицали економску моћ и високе положаје у градској управи (на пример, први познати градоначелник Стокхолма је био Немац, 1297. г.). Ханза је у то време, када се стабилизовала краљевска власт, утицала на развој класног друштва по утицају на континент, а ницање и развој градова у Скандинавији непобитно су подстакнути управо немачком трговачком експанзијом. Осим тога, немачки трговци утицали су на реструктурирање трговине укидањем робне размене и организовањем развијеног система продаје, складиштења и дистрибуције. У том периоду нисконемачки функционише и као језик-посредник за романске и класичне позајмљенице.

Утицај се првенствено огледа у сфери лексике, где аутори веома често процењују да је реч и до 50% вокабулара, а свакако је реч о *адаптираним* позајмљеницама које су веома фреквентне у општем фонду речи сва три језика (Bilandžija, 2015: 28). Оне се у скандинавистичкој лексикологији посматрају као позајмљенице (да. *lâneord*, но/шв. *lånord*), а не као туђице (да/но. *fremmedord*, шв. *främmande ord*). Лексеме које потичу из средњенисконемачког чине, дакле, према скандинавистима слој тзв. домаће лексике (но. *hjemlige ord*, шв. *inhemska ord*), и са базичном, језгреном лексиком индоевропског, општегерманског и нордијског порекла представљају слој лексике коју изворни говорник није у стању да препозна као страни (Bilandžija, 2015: 29). Осим тога, средњенисконемачки језик је извршио суштински утицај на инвентар творбених морфема у скандинавским језицима. Инвентар творбених морфема нисконемачког порекла је посебно велик међу суфиксима, али је типолошки гледано посебно значајан утицај у сфери префиксације. За то постоје језичко-историјски разлози, које ћемо овде укратко објаснити.

Наиме, до времена када утицај средњенисконемачког постаје очигледан, скандинавски језици су у систему глаголске деривације већ били изгубили продуктивну префиксацију (Seip 1955: 23, 45, 2015; Wessén, 1965: 110; Bandle et al, 2002: 736–737). У свим нордијским језицима су до краја 12. века глаголи већ били превасходно

или суфигирани или сложени, а тек под утицајем снн. премодификација опет постаје продуктиван тип творбе. Који су били разлози овако велике промене у деривацији глагола? Разлог раног губитка префикса налазимо у периоду *нордијске синкопе* (но. *synkopetiden*), која траје од 6. века и која означава период прелаза из пранордијског периода ка периоду староскандинавских језика. Она је подразумевала губитак вокала у ненаглашеним слоговима, а резултат су, осим битно краћих речи, биле суштинске промене у флексији. Губитак ненаглашених вокала се дешавао првенствено у финалним позицијама (апокопа), што је утицало на наставке за облик код свих променљивих врста речи, па су скандинавски језици до краја средњег века полако изгубили падежне наставке у деклинацији, те наставке за лице и број у конјугацији. У систему префиксације су глаголи погођени и синкопом и аферезом, када су ненаглашени префикси или изгубили свој вокал или нестали у целости, можда још и на почетку периода синкопе (Seip, 1955: 23). У нордијским језицима је на тај начин у потпуности нестао општегермански префикс *bi-* (данашње *be-*). У викиншком периоду (9–11. век) је за старонорвешки језик посведочено да су се задржали префикси *of-*, *um-* и једним делом *ga-* (њихови продукти су у савременом језику лексикализовани, и ови стари префикси се више не распознају као творбене морфеме), те *for-* у деривацији именица и *fyrir-* (*fyr-*) у деривацији глагола (Seip, 1955: 205). Ови префикси су се задржали јер су били носиоци нагласка на првом слогу, уп. *fyrirgefa* (Næs, 1965: 366). У време јаког утицаја Ханзе, немачки префикси попуњавају празно место у систему помоћу когнатних облика старих префикса.

У периоду *након реформације* утицај нисконемачког више није доминантан, а међу лексичким позајмљеницама је видљив утицај *високонемачког* језика. Овај утицај свакако није толико далекосежан као утицај средњенисконемачког у претходним вековима, али високонемачки све до II светског рата остаје важан језик-давалац. Утицај високонемачког језика заснива се на политичком, економском и културном утицају аристократије (посебно у Данској), на утицају који изазива ширење протестантских идеја, а потом и на утицају немачке књижевности и филозофије. На пољу творбе речи установљава се да су у овом периоду позајмљени немачки префикси *an-*, *ge-* и *er-*, који нису развили продуктивност попут нисконемачких префикса, а уплив лексема из-

ведених префиксима *be-*, *bei-* и *ver-* додатно појачава већ установљени систем префиксације. За префиксе *ge-* и *er-* се не може установити посебно категоријално значење којим утичу на валентност и значење деривата, они се везују за ограничен број глаголских и именских лексема за које се зна да су у целини преузете из немачког језика. Значење деривата је лексикализовано. Префикс *ge-* се јавља скоро без изузетка као префикс именских речи (веома сличан инвентар у сва три језика), док међу лексемама изведеним помоћу префикса *er-* има доста глагола: да. *gebommerlig*, *gebrokken*, *gebyr*, *geråde*, *gebis*, *gebet*, *gebærde*, *gedigen*, *gehør*, *gelassen*, *geled*, *gelejde*, *gelænder*, *gemak*, *gemal*, *gemen*, *gemyse*, *gemyt*, *gerere sig*, *gerigt*, *gesandt*, *gespenst*, *gesims*, *gevalt*, *gevind*, *gevær* / *erfare*, *erholde*, *erhverve*, *erindre*, *erobre*, *erkende*, *erklære*, *erkyndige*, *ernære*, *erstatte*; но. *gebiss*, *gebrokken*, *gebet*, *gevær*, *gelender*, *gebyr*, *gehør*, *geberde*, *gedigen*, *gehalt*, *gelenk*, *gemakk*, *gemal*, *gemytt*, *geråde*, *gesandt*, *gesims* / *erindre*, *ernære*, *erfare*, *erobre*, *erstatte*, *ergre*, *erlegge*, *erholde*, *erkjenne*; шв. *gebit*, *gedigen*, *gehäng*, *gehör*, *gemak*, *gemen*, *gemensam*, *gemyt*, *gemål*, *genast*, *gering*, *geschäfft*, *gesims*, *gesäll* / *erbjuda*, *erfara*, *erfaren*, *erfordra*, *erhålla*, *erinra*, *erkänna*, *ersätta*, *erbarmlig*.

4. Ненаглашени префикси немачког порекла у савременим скандинавским језицима

У овом одељку ће бити речи првенствено о глаголским изведеницама помоћу префикса *be-* и *for-/för-* с обзиром на извештан степен синтаксичке и семантичке регуларности који се може установити. Ненаглашени префикси немачког порекла јесу константна тема уџбеника творбе речи у скандинавским језицима као и одређеног броја научних чланака, и постоје различити предлози класификације на основу синтаксичких, семантичких и (ређе) прагматичких параметара. Па ипак, у овим класификацијама постоје одређене мањкавости, а наша примарна примедба тиче се сложености класификација, нарочито када су значења деривата у питању. Аутори често врше исцрпне анализе са великим бројем супкласификација, при чему је веома често одређена супкласа илустрована помоћу једног или два примера. У неким случајевима се ради о творбеним основама које нису нордијског порекла,

па остаје отворено питање да ли је у том случају уопште могуће дефинисати семантички однос који влада између префикса и творбене основе.

4.1. Префикс *be-*

Префикс *be-* се творби глагола у сва три скандинавска језика додаје на:

- глаголске творбене основе (у даљем тексту: ТО): на пример, да. *bebo*, *beflyve*, *befragte*; но. *begå*, *beholde*, *besvare*; шв. *belägga*, *besjunga*, *betaga*,
- именичке творбене основе: на пример, да. *befugte*, *begrunde*; но. *bemann*, *beskatte*; шв. *befolka*, *beediga*, те
- придевске творбене основе; на пример, да. *berigtige*, но. *bestyrke*, шв. *berika*.

Када изводи глаголе од именских творбених основа, префикс *be-* ступа често у неку врсту префиксално-суфиксалне творбе, будући да се на именску творбену основу истовремено додају префикс *be-* и суфикс за извођење глагола: но. *be-mann-e* или шв. *be-rik-a*. Код свих типова творбених основа постоје одређени изазови у морфолошкој анализи, посебно код девербативних: (а) ТО може постојати у савременом скандинавском језику, али је изведеница настала преношењем страног обрасца и значења јер је и основа немачка позајмљеница (да. *bearbejde*, но. *bearbeide*, шв. *bearbeta* < нем. *bearbeiten*; да/но. *beklage*, шв. *beklaga* < снн. *beklagen*), (б) ТО може постојати у савременом скандинавском језику, али је изведеница настала као преводни еквивалент према немачком предлошку (шв. *bedöma* < нем. *beurteilen*; шв. *besegra* < нем. *besiegen*); (в) ТО је данас застарели глагол (шв. *bebåda* < ст.шв. *bebudha/bebodha*), (г) ТО је вербална уникатна морфема (најчешће посведочена још у старијем језичком стању, али као адаптирана реч немачког порекла) (да. *begynde*, но. *begynne* < снн. *beginnen*, шв. *bedröva* < снн. *bedröven*, да. *begære*, но. *begjære*, шв. *begära* < снн. *begeren*). И код деноминалних глагола на *be-* први ниво анализе може показивати да је ТО именица или придев који у савременом језику постоји, иако је заправо реч о старим калковима: на пример, да. *byrde*

’терет’ : *bebyrde* ’оптеретити’, заправо према нем. *bebürden*, шв. *ed* ’заклетва’ : *beediga* ’заклети се’, заправо према нем. *beeidigen*.

Уколико је ТО глаголска, главна одлика префикса *be-* и у немачком језику и у скандинавским језицима је *синџаксичка* (или синтаксичко-семантичка) *модификација* у вези са различитим операцијама промене валентности (Söderbergh, 1971: 59; Elert, 1973: 112; Thorell, 1981: 66–68; Fleischer & Barz, 1992: 320; SAG II: 524). У савременим скандинавским језицима су две најважније модификације ове врсте синтаксичка транзитивизација и локативна алтернација.

(а) Кад је у питању *транзитивизација*, глагол у ТО је синтаксички непрелазан. Префигирани глагол је синтаксички прелазан и захтева конструкцију са директним објектом, уп. да. *bo* (i lejlighed) > *bebo* (en lejlighed), но. *skyte* (på fienden) > *beskyte* (fienden), шв. *svara* (på en fråga) > *besvara* (en fråga). Наглашавамо да се у овом контексту термин транзитивизација користи искључиво као синтаксичка транзитивизација, будући да се функција транзитивизације огледа у томе што се исти актант код непрефигираног глагола означава везаним адвербијалом⁵, док се код префигираног глагола кодира као директан објекат. Такви су још и глаголи: да. *sejre* (over nogen/noget) – *besejre* (nogen/noget), *klage* (over nogen/noget) – *beklage* (noget), *græde* (over noget/nogen) – *begræde* (noget/nogen); но. *seire* – *beseire*, *kjempe* (imot noe/noen) – *bekjempe* (noe/noen), *glo* (på noen) – *beglo* (noen); шв. *segra* (över ngn/ngt) – *besegra* (ngn/ngt), *klaga* (över ngt) – *beklaga* (ngt), додуше и са семантичком разликом, *gråta* (över ngt/ngn) – *begråta* (ngn), *kämpa* (mot ngn/ngt) – *bekämpa* (ngn/ngt).

(б) У скандинавистичкој литератури се друга најважнија трансформација најчешће помиње под називом *objektsväxling* (Thorell,

5 Термин *везани адвербијал* (шв. *bundet adverbial*) користи се у новијој скандинавистичкој литератури да значи адвербијал у оквиру глаголске фразе који је обухваћен валентношћу глагола (SAG I: 159). Један тип везаног адвербијала је и тзв. *objektliknande adverbial* (’адвербијал налик објекту’) којим се означава досадашњи *преполошки објекат* (да. *prepositionsobjekt*, но. *preposisjonsobjekt*, шв. *prepositionsobjekt*) чији је статус у традиционалној граматизици релативно нестабилан (понекад се схвата као врста индиректног објекта, понекад као посебна врста објекта). Примери оваквих конструкција су да. *stole på nogen*, но. *tenke på noe*, шв. *skratta åt något*. Глаголи са оваквим објектом се сматрају синтаксички непрелазним, али се нивоима њихове семантичке прелазности може посветити посебна студија која превазилази обиме овог рада.

1981: 181) (уп. и термин *Objektverschiebung* код Fleischer & Barz, 1992: 321). Овакав термин има нешто већу експланаторну вредност у немачком језику, који разликује падеже и сходно томе објекте у генитиву, дативу или акузативу, за разлику од савремених скандинавских језика код којих се директност објекта не може условити одређеним падежом. Овде је у скандинавским језицима реч о тзв. *локациивној алтернацији*, која подразумева исказивање аргумента локације и аргумента теме (лоцираног објекта) на различите начине. На англофоном подручју позната је и под називом „*spray-load alternation*“. И глагол који се налази у ТО и префигирани глагол су синтаксички прелазни, и чине конструкцију са директним објектом. Код непрефигираног глагола као директни објекат реализује се *тема*: да. *sprøjte (pesticider)*, но. *bygge (hus)*, шв. *strö (pärlsocker)*, док се локација реализује као адвербијал: *sprøjte (pesticider på afgrøder)*, *bygge (hus på tomten)*, *strö (pärlsocker över kakan)*. С друге стране, код префигираног глагола као директни објекат реализује *локација*, а тема као адвербијал: да. *besprøjte (afgrøder med pesticider)*, но. *bebygge (tomten med hus)*, шв. *beströ (kakan med pärlsocker)*. У наредним анализама би вредело поближе истражити и употребу партиципа перфекта ових глагола у атрибутивној функцији, јер примећујемо да се партицип перфекта непрефигираног глагола везује и за тему и за локацију (да. *andre sprøjtede pesticider / sprøjtede landområder*), док се партицип перфекта префигираног глагола појављује само уз локацију (да. *besprøjtede landområder*).

Када су у питању префигирани глаголи са именским ТО, осим очигледне синтаксичке транспозиције (придев/именица > глагол), обично се издвајају одређене *семантичке трансформације*. Две најважније семантичке трансформације деноминалних глагола са префиксом *be-* у савременим скандинавским језицима су каузативизација и орнативизација.

(а) Под *каузативизацијом* овде подразумевамо трансформацију којом се од именских основа изводе глаголи са значењем „учинити каквим“ или „учинити каквим у већој мери“. Такве су трансформације, на пример, да. *rig > berige* (уп. и парафразу 'gøre rig/rigere'), но. *rolig > berolige*, шв. *styrka > bestyrka*. Помоћу префикса *be-* изведен је

одређени мањи број каузативних глагола, њихов број је у скандинавским језицима већ дуже време константан и префикс се више у овом значењу не сматра продуктивним (Bilandžija, 2014: 56).

(б) Под *орнатиивизацијом* подразумевамо трансформацију којом се одређена величина именује према квалитету који поседује или који јој се придодаје, и према традицији можемо овај назив применити на све односе који подразумевају опремљеност („украшеност“) чиме (поседовати нешто, бити нечим намазан / пресвучен / покривен / окружен и сл.). Помоћу префикса *be-* изведени су, на пример, следећи глаголи у орнативном значењу: да. *befugte* (’give noget fugtighed’), но. *befolke*, *bekranse* (’legge krans på monument/grav’), шв. *bemann* (’försä med manskap’) или неологизам *betårta*. Међу речима изведеним помоћу префикса *be-* постоји један број партиципа и квазипартиципа перфекта. Прави партиципи перфекта потичу или од глагола који у језику више не постоје, и њихово значење је лексикализовано (на пример, да. *befippet*, *behjertet*, *befængt*, *beføjet*) или пак постоје у *саиивном* значењу (’у потпуности’, ’до крајње мере’) (да. *befærdet*, *belæst*, *berejst*; но. *begrodd*, *bereist*, *belest*; шв. *belevad*, *beläst*, *berest*, *bevandrad*). Оно што је занимљиво у контексту орнативности јесте то што се на материјалу уочава велика група *квазиуартиципиа са орнатиивним значењем*. Такви су партиципи попут да. *bebrillet*, *behængt*, *behåret*, *behandsket*, *bevinget* (одговарајући примери постоје и у норвешком и у шведском језику). Ове речи се називају квазипартиципима јер садрже морфеме које маркирају партицип перфекта слабих глагола, али се додају на именске основе, а не на глаголске. Овакве лексеме се у шведској граматичкој литератури називају и *уартиципским уригевима* (šv. *participiellt adjektiv*, уп. Lundbladh, 1995: 269, 270), а чести су и међу придевима насталим комбинованом творбом (Bilandžija, 2017: 166). И за такве квазипартиципе је карактеристично значење поседовања какве особине у смислу неотуђивог поседа (да. *barbenet*, но. *firfotet*, шв. *torrskodd*).

4.2 Префикс *for-/för-*

Анализа лексема које садрже творбени елемент *for-* (да/но.) и *för-* (шв.) усложњена је чињеницом да се он често јавља и код

именица и код глагола, да је некад наглашен а некад ненаглашен, те да је значење некад транспарентно, а некад не. Поставља се питање да ли се у свим тим случајевима ради о префиксу, или се у истом облику може јављати хомонимни творбени елемент. У скандинавистичкој дериватологији понекад ово остаје недоречено, а нарочито питање врсте творбе којој творенице са овим елементом припадају. Наш став је да треба уложити напор како би се што јасније разграничили случајеви префиксације помоћу префикса *for-/för-* и случајеви (периферног) слагања са одредбама *for₂-* (у сва три језика), да/но. *för-* и шв. *för₂-*, те да/но. *före-* и шв. *före-*.

(а) Ови елементи се из морфолошке перспективе могу посматрати или као самосталне лексичке јединице (сродне су предлогу и прилогу *for* у данском и норвешком језику, одн. *för* у шведском) или као префиксоиди.

(б) Из семантичке перспективе се може издвојити важан критеријум: као одредбе, *for-/för-* и њихови аломорфи имају аутономну семантику, доприносе значењу целокупне творенице својим лексичким значењем: то су махом темпорална и локативна значења 'испред', 'пре' или 'унапред', за разлику од префикса *for-/för-* који носи општије, категоријално значење (Bilandžija, 2017: 178). У скандинавским језицима ове одредбе учествују у слагању именица, придева и глагола (да. *forstad*, *forhistorisk*, *forpremiere*, *forbage*; но. *forsete*, *fortrinn*, *forheng*, *forhånd*; шв. *förarm*, *förstad*, *försommar*, *förkultivera*).

(в) Из фонолошке перспективе, а везано је за претходно, *for-/för-* и њихови аломорфи су као одредбе у принципу *наглашени*. Питање нагласка свакако није одлучујуће, али јесте типична карактеристика оваквих сложеница. Није одлучујуће, јер се као наглашен може јавити и префикс *for-/för-*, али тада примарно код именичких деривата насталих од глагола изведених помоћу ненаглашеног *for-/för-* (тип: но. *for* 'bruke > 'forbruk, *for* 'løpe > 'forløp). Исти овај префикс се релативно ретко јавља и као наглашен префикс код глаголских изведеница, али тада у случајевима да је ТО и сама мотивисана (уп. но. 'forutsette, 'forurolige; шв. 'förorsaka, 'förörätta), при чему одређени број изузетака и недоследност употребе додатно усложњавају анализу (Elert, 1973: 83; SAG II: 524).

(г) Ни историјска перспектива нам не пружа увек јасније објашњење. Основно правило каже да, уколико је реч о елементима немачког порекла, ненаглашени префикс одговара снн. *vor-* и вн. *ver-*. Уколико се ради о наглашеном елементу, он по правилу одговара или домаћем предлогу/прилогу *for-/för-* (уп. тачку б), старом наглашеном префиксу *fyrir-*, те снн. *vor/vör-* и вн. *vor-*. Као што смо помињали у одељку 3.2, до времена снажног утицаја снн. језика, међу префиксима који су преживели период нордијске синкопе нашли су се наглашено *for-* (номинални префикс) и *fyrir-* (вербални префикс). Префикс *fyrir-* се у старонорвешком и староисландском јављао и у краћем облику *fir-/fyr-*, што је с временом довело до преклапања са префиксом за деривацију именица, те је ранији префикс *for-* почео да се употребљава и у деривацији деноминалних глагола, а касније и код глагола деривираних од других основа (Seip, 1955: 327; Beito, 1970: 110). Весен нас упућује на историјат аналошког повезивања пејоративног *fra-* (фреквентно значење префикса *för-* у савременом шведском језику) са предлогом *for*, и његовог стапања са *firi-* у старошведском језику (Wessén, 1965: 111). Слична је ситуација и у немачком језику, за који Флајшер и Барц наводе да данашњи префикс *ver-* представља резултат аналошког повезивања старих предлога *faur*, *fra* и *fair*, из чега и проистиче велик број различитих значења овог типа префигираних глагола у савременом језику (Fleischer & Barz, 1992: 325).

И за префикс *for-/för-* важе, као за *be-*, исти изазови анализе који се везују првенствено за постојање домаће, скандинавске ТО у односу на коју бисмо могли тумачити значење деривата. У неким случајевима се из синхронијске перспективе мора рећи да се префикс везује за уникатну ТО, а разлог треба тражити првенствено у преузимању и адаптацији лексеме као целине (да. *forsømme*, *forlise*; но. *forderve*, *forlange*; шв. *förbarma*, *förlora*).

Префикс *for-/för-* додаје се на:

- глаголске ТО, као на пример, у да. *forsænke*, *forhandle*; но. *forbruke*, *fordrive*; шв. *förkasta*, *förneka*,
- именичке ТО, као на пример, у да. *forbene*, *fornikle*; но. *fordampe*, *forgrene*; шв. *försilvra*, *förgubba*,
- придевске ТО, као на пример, у да. *fordumme*, *formørke*; но. *forlenge*, *forsure*; шв. *förstora*, *förbilliga*.

Код именских ТО је у великом броју случајева, као и код префикса *be-* реч о префиксално-суфиксалној творби.

За разлику од префикса *be-*, који има нешто диференциранију улогу у синтаксичком преобликовању, код префикса *for-/för-* може се издвојити неколико већих, првенствено семантичких супкласа, при чему се неке од њих могу посматрати искључиво са аспекта значења (на пример, резултативност) и из сродне перспективе типа глаголске ситуације, одн. лексичког аспекта или акционсарта (нем. *Aktionsart*; но. *aksjonsart*, да/шв. *aktionsart*).

Уколико је ТО глаголска, префигирани глаголи типично имају следећа значења:

(а) *аблајивносћ*, при чему се као доминантна супкласа међу ТО јављају глаголи кретања. Међу префигираним глаголима у овој супкласи има и прелазних и непрелазних глагола. Такви су, на пример, да. *forjage, fortrænge, forsvinde*; но. *forgå, forsvinne, forflytte*; шв. *förkomma, fördriva, förtränga*. Одговарајуће немачке глаголе Флајшер и Барц посматрају са нашим резултативним глаголима као подтип „перфективних глагола“ (Fleischer & Barz, 1992: 326), а о ограничавању акционсарта говоре и аутори *Грамајике Шведске академије наука* (SAG II: 524).

(2) *резултативносћ*, која се може посматрати као семантички свршетак радње или као терминативно-резултативни акционсарт. Такви су следећи глаголи: да. *forbløde, forbruge*; но. *forfryse, forbrenne, fortære*; шв. *förbrinna, förbränna, fördunsta*.

(3) *инијензификација*, која се везује с једне стране за терминативно-резултативни акционсарт, а са друге за извесну пејорацију с обзиром на то да глаголи означавају развој активности у штетном правцу, веома често као активност која се означава као погрешна или претерана. Међу овим глаголима се често јављају повратни глаголи. У ову супкласу убрајамо да. *forvrīde, forregne sig, forhaste sig*; но. *forkjøre, forfalle, forsove seg, forspise seg*; шв. *förvränga, föräta sig, förläsa sig, försäga sig*.

Префиксација помоћу префикса *for-/för-* сматра се нешто регуларнијом и продуктивнијом уколико је ТО нека именска реч. У том случају се као и код префикса *be-* посебно издвајају каузативизација и орнативизација.

(1) Од именичких и придевских основа се у сва три језика изводе каузативни глаголи у значењу „учинити каквим“ или „довести у стање“, а тип творбе је продуктивнији него код префикса *be-*. Извођење каузативних глагола од именских ТО се у германистичкој литератури традиционално не препознаје као деривација каузативних, већ резултативних или *фактивних глагола*⁶. Чини се да инсистирање на терминолошком разликовању у знатној мери доприноси запостављању овог релативно продуктивног смера деривације. Сматрамо да нема семантичких рестрикција које би онемогућиле да се овај тип творбе сматра творбом каузативних глагола; придеви су типични резултати, а деадјективали су типично каузативни (уп. Wunderlich 1997: 58). Такви су глаголи, на пример, да. *forkulle, forenkle, forbene, forstøve, forny, forstørre, formindske*; но. *forskjønne, fordanske, forverre, fordype, forkorte, fortrolle, forkalke*; шв. *förstena, fördjupa, förfalska, förkorta, förmörka, försämra*.

(2) Орнативност се у овом случају везује првенствено за опремање предмета/површине неким металом, за разлику од префикса *be-*, који се чешће везује за ТО које означавају делове тела и делове одеће: да. *fornikle, forzinke, fortinne*; но. *forgylle, forsøve, fornikle*; шв. *förgylla, förkroma, förzinka* (уп. Söderbergh, 1971: 49).

5. Закључак

Инвентар префикса немачког порекла у скандинавским језицима није занемарљив, нарочито у систему глаголске префиксације. Међу њима најзначајније место заузимају префикси *be-* и *for-/för-*, који показују извештан степен фонолошке, морфолошке, синтаксичке и семантичкерегуларности. Остали префиксинемачког порекла показују мањи степен фреквентности, и често се не могу издвојити посебни семантички и синтаксички обрасци који владају између творенице и творбене основе. Префикси немачког порекла у скандинавским

6 Уп. и разликовање термина *Faktivita (Bewirkungsverben)* и *Kausativa (Veranlassungsverben)* (Duden 1995: 462, 464). У норвешким граматикама се термин фактивитив у овом значењу помиње само код старијих граматичара (уп. Heggstad 1975: 76), где се каузативни глагол посматра као нужно двоагентиван, и могућа је само парафраза „натерати неког да нешто уради“, што свакако искључује деадјективале, са значењем „довести нешто у неко стање“.

језицима углавном кореспондирају са класом немачких нераздвојних префикса, а анализа семантичке и синтаксичке модификације је показала веома велике сличности у понашању наведених префикса у немачком језику и у скандинавским језицима. Ипак, већи број префигираних глагола остаје ван оквира могуће анализе јер се не могу једнозначно рашчланити на префикс и творбену основу – најчешћи разлог су адаптација префигираног глагола у целини или калкирање страног предлошка помоћу когнатних облика, при чему се губи мотивисаност интерпретације. Немачки узор је увек близу, и по питању форме и по питању значења.

У случају да између префигираног глагола и глагола у ТО не постоји значајнији степен синтаксичке и семантичке модификације, уочава се да разлика између префигираног глагола и глагола у ТО *може* бити стилског карактера. Један члан пара је често конотативно маркиран, и то у смислу стилске маркираности. Префигиран глагол се може везивати за писани језик, формални или свечани стил, или је облик архаичнији у односу на непрефигиран глагол (уп. да. *bedække – dække, beflyve – flyve*, но. *befatte – fatte*; шв. *besmitta – smitta, förhjälpa – hjälpa*).

Литература

- Bandle, O. et al. (2002). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages, Vol. 1*. Berlin / New York: Walter de Gruyter [Handbooks of linguistics and communication science, v. 22.1]
- Beito, O. T. (1970). *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bilandžija, S. (2014). *Semantika kauzativnih konstrukcija u norveškom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Bilandžija, S. (2015). O jednom sloju leksičkih pozajmljenica i uticaju nemačkog na skandinavske jezike. *Prevodilac*, 73, 27–34.
- Bilandžija, S. (2017). *Slaganje u skandinavskim jezicima – prototip i periferija*. Beograd: FOKUS - Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Duden (1995). *Duden: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim et al.: Dudenverlag.
- Duden (2006). *Duden: Die Grammatik*. Mannheim et al.: Dudenverlag.

- Elert, C.-C. (1973). Avledningar med förstavelserna *be-* och *för-* i svenskan. Med synpunkter på avledningars behandling i en generativ grammatik. Y: *Svenska studier från runtid till nutid: tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973* (с. 107–133). Stockholm : Esselte studium.
- Fleischer, W. & Barz, I. (1992). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kostić-Tomović, J. (2013). *Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku*. Beograd: FOKUS - Forum za interkulturnu komunikaciju. dostupno na: <http://www.komunikacijaikultura.org/Ebooks.html>
- Leira, V. (1992). *Ordlaging og ordelement i norsk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Liljestrand, B. (1975). *Så bildas orden*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundbladh, C.-E. (1995). Avledningar i Svenska Akademiens ordbok. Y: Svavarsdóttir, A. et al. (yp.), *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden Reykjavik 7.-10. juni 1995* (с. 265–273). Reykjavik: Nordisk forening for leksikografi.
- Næs, O. (1965). *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. Oslo: Fabritius & sønners forlag.
- SAG: Teleman, U. et al. (1999). *Svenska Akademiens grammatik I–IV*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Seip, D. A. (1955). *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Söderbergh, R. (1971). *Svensk ordbildning*. Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Thorell, O. (1981). *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte studium.
- Wessén, E. (1968). *Svensk språkhistoria I: Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wunderlich, D. (1997). Cause and the Structure of Verbs. *Linguistic Inquiry*, 28 (1), 27–68. dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/4178964>

Извори

- Den Danske Ordbog*. dostupno na: <http://ordnet.dk/ddo>
- Nationalencyklopedins ordbok* (2004). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Bokmålsordboka* (revidert nettutgave 2016). dostupno na: ordbok.uib.no
- Svenska Akademiens ordlista // Svenska Akademiens ordbok // Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* – sva tri dostupno na: <https://svenska.se/>

Sofija Bilandžija
Jelena Kostić-Tomović

Summary

GERMAN PREFIXES IN CONTEMPORARY SCANDINAVIAN LANGUAGES

This paper deals with unstressed prefixes of German origin within the system of verbal word-formation in contemporary Danish, Norwegian and Swedish. The focus of our analysis are the prefixes *be-* and *for-/för-*, although the inventory of German prefixes comprises of a larger number of prefixes (*an-*, *bi-*, *unn-/und-*, *veder-*, *ge*, *er-*). The authors investigate the origins of the prefixes (Low German vs. High German) and explain the underlying political, economical and socio-cultural causes of the pervasive influence that the Hanseatic League and its merchants had had on Scandinavian societies and languages. An important aspect of this paper is the analysis of how one can differentiate between Nordic and German affixes, considering the degree of genetic similarity between the languages. The authors then investigate the status of the prefixes in Contemporary Scandinavian languages, considering the fact that they exhibit partial semantic and syntactic regularity, as well as limited productivity.

Key words: Scandinavian languages, German, prefix, word formation, lexicalization

ISKUSTVA U MEĐUJEZIČKOM I MEĐUKULTURNOM POSREDOVANJU IZMEĐU ŠVEDSKOG I SRPSKOG JEZIKA NA PRIMERU ŠVEDSKE RODNO-NEUTRALNE LIČNE ZAMENICE *HEN*

Švedska rodno-neutralna lična zamenica *hen* je u aprilu 2015. zvanično uvršćena u četrnaesto izdanje Rečnika Švedske akademije (*Svenska Akademiens ordlista*, SAOL), čime je prvi put za oko četiri stotine godina došlo do temeljnije promene u švedskom zameničkom sistemu. Ova promena je rezultovala primenom švedske zamenice *hen* u obrazovanju, medijima, pravnom i poslovnom sektoru, kao i u svakodnevnoj komunikaciji. Imajući to u vidu, može se reći da je promena društvene klime uticala na promenu lingvističke. Zauzvrat, lingvistička klima je uticala na potrebu švedskog Jezičkog saveta (*Språkrådet*) da pojasni i podrobno definiše domene upotrebe pomenute rodno-neutralne zamenice u cilju pomeranja aktuelnih jezičko-društvenih prilika u Švedskoj ka široj rodnoj neutralnosti. U ovom radu se, takođe, pruža jedinstveni uvid u međujezičko i međukulturno posredovanje između švedskog i srpskog jezika na primeru švedske rodno-neutralne lične zamenice *hen* u poslednjih nekoliko godina.

Ključne reči: skandinavistika, švedski jezik, prevodjenje

1. Uvod¹

Potreba švedske jezičke i društvene zajednice za rečju bez značenjske komponente kojom se određuje pol referenta i koja, u isto vreme, osobu

---

* Grupa za skandinavistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd; zorica.kovacevic@fil.bg.ac.rs

1 Usmeno izlaganje pod nazivom *Rodno-neutralna lična zamenica hen u švedskom jeziku i njen uticaj na međujezičko i međukulturno posredovanje* održala sam u novembru 2015. na V međunarodnom kongresu *Primenjena lingvistika danas – nove tendencije u teoriji i praksi*, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Imajući u vidu to da je od trenutka usvajanja zvanične upotrebe zamenice *hen* i mog izlaganja referata prošlo nekoliko godina, tema je u ovom radu produbljena i podrobnije prokomentarisana. Dodatno, rezultati ispitivanja u ovom radu odnose se i na kontrastivnu analizu u okviru translatoloških segmenata nastave švedskog jezika, književnosti i kulture na Grupi za skandinavistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, o čemu nije bilo reči u izlaganju iz 2015.

na koju se odnosi ne objektivizuje, traje više decenija, tačnije od šezdesetih godina XX veka naovamo. Švedski lingvista Rudlof Dunos (Rudlof Dunås) je 1966. u regionalnom dnevnom listu (*Uppsala Nya Tidning*, UNT) predložio upotrebu rodno-neutralne lične zamenice *hen* po uzoru na ekvivalentnu finsku rodno-neutralnu ličnu zamenicu *hän* koja je, u tom jeziku, u upotrebi oduvek. Dunosov predlog bi se, tako, mogao protumačiti kao neophodnost prenošenja informacije ekonomično, bez redundantnih podataka o polu osobe u pitanju, a sa samom porukom u središtu komunikacije. Međutim, debata u vezi s uvođenjem pomenute reči, uz dodatnu politizaciju pitanja prisutnu i danas, nije naišla na odobravanje švedske društvene zajednice, niti na veći odjek u medijima tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. Tek je 1994. švedski lingvista Hans Karlgrén (Karlgrén) dnevnom listu Svenska dagbladet (*Svenska Dagbladet*, SvD), iako i dalje uz nešto zadržke, predložio da se pomenuta zamenica koristi u pisanju, u pojedinim slučajevima.¹ Ovakva vrsta reforme bi, kaže Karlgrén, podrazumevala ponavljanje postupka od pre više stoleća, kad je u švedski jezik, namesto ličnih zamenica *han/hon* (on/ona), za označavanje, između ostalog, i neživih referenata uvedena zamenica *den* (u švedskom jeziku oznaka za reči koje nisu gramatičkog roda *neutrum*).

Početak novog veka se debati u vezi s domenima upotrebe rodno-neutralne lične zamenice *hen* pridaje sve veći značaj, što je rezultovalo formiranjem dveju skoro jednako moćnih struja – za i protiv uvođenja pomenute zamenice u standardni švedski jezik. Bez obzira na sučeljavanje stavova po ovom pitanju, upotreba zamenice *hen* beleži nezaustavljivi porast tokom prve decenije XXI veka, pre svega na internetu i u društvenim medijima. Švedska nacionalna enciklopedija (*Nationalencyklopedin*) 2009. uvršćuje u sadržaj i zamenicu *hen* uz napomenu da se ona može koristiti umesto zamenica *han/hon* (on/ona), a taj podatak se i dalje može naći kako u štampanim, tako i u elektronskim izdanjima Enciklopedije.

1 U seriji članaka pod nazivom *Političke reči* (naslov originala *Politiska ord*, SvD, konkretno članak koji se ovde navodi je iz avgusta 1994.) Karlgrén ukazuje na to da upotreba ličnih zamenica *han/hon* (on/ona) nužno podrazumeva razmišljanje o tome da li je osoba u pitanju muškog ili ženskog pola, što nije uvek neophodno za prenošenje poruke unutar same komunikacije. Karlgrén dalje komentariše sopstveni i društvenopolitički stav u vezi s oslovljavanjem uz pomoć švedske reči *vederbörande*, njenu stilsku i kontekstualnu uslovljenost. U srpskom, s druge strane, većina prevodnih ekvivalenata švedske reči *vederbörande* sadrži oblike koji mogu upućivati i na pol osobe kao što su, recimo, *dotični*, *-a*, *-o*, izuzev, recimo, pojma *lice* koja se, pak, retko koristi van utvrđenih funkcionalnih stilova, na primer, administrativnog.

Nasuprot tome, vodeći dnevni švedski list *Dagens nyheter* (*Dagens Nyheter*; DN) je 2012. otpočeo veoma oštru kampanju protiv korišćenja zamenice *hen* zabranom njene upotrebe u svim člancima i primenom softvera za automatsko prepravljanje zamenice *hen* u zamenice *han/hon*. Međutim, već godinu dana kasnije, obraćanje tadašnje ministarke za rodnu ravnopravnost, Marije Arnholm (Maria Arnholm), u švedskom parlamentu 2013. označilo je i prvu upotrebu zamenice *hen* u zvaničnom političkom kontekstu, dokumentima, prepisci na internetu i zvaničnoj, pisanoj korespondenciji, iako je još nekoliko godina postojalo prećutno ograničenje upotrebe u usmenoj, javnoj komunikaciji članova parlamenta.

U aprilu 2015. je rodno-neutralna lična zamenica *hen* i zvanično uvršćena u u četrnaesto izdanje Rečnika Švedske akademije (*Svenska Akademiens ordlista*, SAOL), čime je priznata njena upotreba u medijima, obrazovanju, poslovnoj sferi, ali i u svakodnevnim govornim situacijama.² Promena klime u društvu je uticala na promenu u jeziku. Zauzvrat, ova jezička promena je oblikovala potrebu švedskog Jezičkog saveta (*Språkrådet*) da pojasni i u najširem smislu odredi domene upotrebe rodno-neutralne lične zamenice u cilju pomeranja situacije u jeziku i društvenom stavu u smeru veće rodne neutralnosti. Švedski Jezički savet smatra da, u suštini, nema prepreka da *hen* s vremenom počne da se koristi i u drugim situacijama od onih u kojima se iz različitih razloga izbegava/izostavlja navođenje pola neke osobe, kad je pol osobe nepoznat, te kada se izbegava, recimo, nedoumica u vezi s obraćanjem zamenicama *ti/Vi*, uz oprez da korišćenje ove zamenice u tekstu može skrenuti pažnju sa samog teksta, kao i to da je na samom autoru teksta, njegovoj proceni situacije i vrste čitalačke publike da li će ovu zamenicu upotrebiti i koliko često. Švedski Jezički savet ističe i to da je važno poštovati i odluku svakoga ko želi da bude oslovljen ovom zamenicom, ali i svakog ko to ne želi.

2. Jezičke pojedinosti u vezi s rodno-neutralnom ličnom zamenicom *hen*

Švedska je, zasad, prva i jedina od zemalja Severa koja je zvanično uvela zamenicu ovog tipa, iako se ona u sličnom ili istom obliku koristi u

2 Podaci u vezi sa zamenicom *hen* i njenim oblicima mogu se proveriti kako u štampanoj, tako i u elektronskoj formi četrnaestog izdanja rečnika SAOL.

Danskoj (*høn*) i Norveškoj (*hen*). Danska je čak sprovela debatu u vezi s ovom temom, ali nije došlo do promena. Svakako treba obratiti pažnju i na to da se u pojedinim jezicima u bližem i daljem okruženju Švedske, a u ovoj situaciji se misli pre svega na ugro-finske, po prirodi ne realizuje distinkcija izražena zamenicama za muški i ženski rod. U estonskom jeziku se, tako, reč *ta* ili *tema* koristi za oba roda, dok finski operiše samo rodno-neutralnim zamenicama, od kojih je ovde već pomenuta zamenica *hän*, odnosno ne poseduje gramatički rod.

Švedska rodno-neutralna lična zamenica, pored oblika za funkciju subjekta *hen*, ima i oblike za funkciju objekta *hen/henom*. Takođe, u švedskom jeziku je od reči *hen* konstruisan i glagol (*att*) *henifiera*, u smislu *upotrebiti (zamenicu) hen* ili *zameniti (reč) rečju hen*. Pored upotrebe zamenice *hen*, neutralnost se u švedskom izražava na više načina, na primer, rečju *man* kao u primeru *Man uppskattade inte de första ljudfilmerna – Prvi zvučni filmovi se nisu cenili/nisu bili cenjeni* ili, recimo, pasivnim rečeničnim konstrukcijama, kao u primeru *Ljudfilmerna uppskattades inte till en början – Zvučni filmovi se nisu cenili/nisu bili cenjeni u početku* (Lindberg 1976: 78). Konstrukcije s rečju *man* i njenim oblicima u objekatskoj funkciji *en* i prisvojnoj zamenici *ens* su veoma učestale u švedskom jeziku i koriste se jednako često kako u usmenoj, tako i u pisanoj komunikaciji, na primer, *Vem hjälper en när man blir gammal? – Ko će ti pomoći kad ostariš?* i *Ens ord misstolkas lätt – Lako dođe do nesporazuma* (Holmes/Hinchliffe 1994: 170).

Pri prevođenju na naš jezik, slučajevi rečenica u kojima se izvorno u švedskom javljaju konstrukcije s *hen*, pa i s *man*, *vederbörande* ili, pak, pasivne konstrukcije najčešće se rešavaju kontekstualno, dakle, onako kako u prevodu na naš jezik deluju najprirodnije. Drugim rečima, postoji više mogućnosti, više prevodnih ekvivalenata, a njihova upotreba zavisi od situacije. Zbog prirode našeg jezika ponekad je veći izazov prevođenje švedskog teksta u kom nema jasnog podatka o tome da li je reč o muškom ili ženskom rodu. Problematične su konstrukcije s pomenutim, ali i drugim rečima, a svakako i pasivne konstrukcije, kojima švedski jezik obiluje. Pri prevođenju u suprotnom smeru, sa srpskog na švedski, često se zaboravlja upravo to da su pasivne konstrukcije učestalije u švedskom, čime prevod prestaje da bude ekonomičan.

3. *Hen* u dosadašnjem međujezičkom i međukulturnom posredovanju između našeg jezika i švedskog

Među brojnim jezičkim i vanjezičkim faktorima u međujezičkom/međukulturnom posredovanju jedan od najznačajnijih je i pojam jezičkog para odnosno dvaju jezika koji se kontrastiraju i vrše funkciju polaznog i ciljnog jezika. Po pravilu, jezici onih zajednica koje su geografski, kulturno, istorijski ili drugačije udaljene, često prave poteškoće pri kontrastiranju i posredovanju. Problemi se, zasebno ili istovremeno, mogu javiti na više jezičkih nivoa: morfološkom, leksičkom, sintaksičkom, pragmatičkom itd. Uz društvene promene, koje se ne dešavaju u svim zajednicama jednako dinamično, kao i uz specifičnosti kojima se odlikuju kultura i tradicija datih jezičkih zajednica, prevođenje pojedinih konstrukcija postaje veliki izazov. To je slučaj i, konkretno, u jezičkom paru *švedski – srpski*.

Kad je reč o posredovanju između švedskog i našeg jezika, rodno-neutralna lična zamenica *hen* je ušla u prevodilačku praksu upravo posredstvom materijala koji se na Grupi za skandinavistiku Filološkog fakulteta u Beogradu koristi kao materijal za vežbe prevođenja, sačinjen, najčešće, od tekstualnog korpusa iz aktuelnih dnevnih švedskih listova, naučnih i stručnih časopisa, savremenih književnih dela itd. Nekoliko godina pre zvaničnog uvođenja u Rečnik Švedske akademije, reč *hen* je već bila poznata i kod nas, međutim studenti skandinavskih jezika i književnosti, konkretno studenti švedskog, su je veoma retko koristili u sopstvenoj jezičkoj produkciji, a u prevođenju primenjivali strategiju zamene ili, jednostavno, izostavljanja te reči. Tek nakon zvanične potvrde o uvrščivanju reči u Rečnik, usledila je i njena frekventnija upotreba, kao i slobodnije razmatranje prevodnih ekvivalenata. Ovo se može pokazati uz pomoć zaključaka nastalih nakon jednostavnije prevodilačke vežbe, koju sam sukcesivno zadavala studentima švedskog jezika na završnoj (četvrtoj) godini studija, počevši od 2015. naovamo.

Važno je napomenuti i to da se, na Grupi za skandinavske jezike i književnosti, predmet Savremeni skandinavski jezici posmatra kao ključni predmet, čiji je cilj sticanje aktivnog znanja primarno odabranog skandinavskog jezika na studijama (danskog, norveškog ili švedskog) i pasivno poznavanje druga dva. U idealnom slučaju, studenti završne godine poseduju znanje odabranog savremenog skandinavskog jezika na nivou

C1/C1+, koji u odnosu na zajednička evropska merila praktičnog znanja jezika podrazumevaju neometano razumevanje širokog spektra složenijih, dužih tekstova uz prepoznavanje implicitnog značenja, tečno i spontano izražavanje, adekvatnu primenu funkcionalnih stilova, produkciju jasnih, dobro strukturisanih i detaljnih tekstova u vezi sa složenim temama itd. Dodatno, studenti Grupe za skandinavske jezike i književnosti, imajući u vidu to da operišu istovremeno znanjem više jezika, umeju da koriste sve osnovne jezičke veštine i njihove kombinacije približno bez fonoloških, gramatičkih, ortografskih i tekstualnih grešaka, bez težih grešaka u domenu komunikativne kompetencije, približno bez grešaka kada je reč o osnovnim funkcijama i njihovim eksponentima, te da vladaju svim ključnim elementima neverbalnog i interkulturnog opštenja. Treba da umeju da pismeno prevode sa primarnog i na primarni odabrani jezik približno bez ozbiljnijih grešaka u domenu opšteg jezika i funkcionalnog stila filoloških i srodnih nauka, da su sposobni da pismeno prevode i poznaju osnovne probleme prevođenja na druge kontinentalne skandinavske jezike i sa njih.

Navedena znanja i veštine odnose se na savremene standardne jezike, ali studenti moraju biti u stanju da u meri nužnoj za komunikaciju razumeju i nestandardne govorne i pisane oblike savremenog jezika, te da uz upotrebu odgovarajućih rečnika razumeju starije vidove pisanog jezika iz novojezičkog perioda (konkretno, u skandinavskim jezicima uglavnom nakon 1500. godine) u meri u kojoj je to neophodno za osnovno razumevanje književnih i stručnih tekstova. Da bi se postigli predviđeni ciljevi, gradivo je podeljeno na segmente po semestrima od prvog do osmog. Precizirani ciljevi obuhvataju sledeće jezičke veštine: čitanje, pisanje, razumevanje govora i govorenje, vladanje gramatikom, vladanje leksikom, ukupno vladanje jezikom, prevođenje sa primarnog na maternji i sa maternjeg na primarni skandinavski jezik, te vladanje drugim skandinavskim jezicima.³

Tekst pod naslovom *Nu kliver hen in i litteraturen* (prevod naslova *Švedska rodno- neutralna lična zamenica hen polako stiže u književnost*) je, krajnje neočekivano, preuzet iz dnevnog lista Dagens niheter. Imajući u vidu to da je upravo pomenuti dnevni list bio najveći protivnik upotrebe

3 Pomenuti detalji mogu se naći u *Informatoru Grupe za skandinavske jezike i književnosti*, brošuri namenjenoj samo za internu upotrebu, sa kojim se na početku svake školske godine novoupisani studenti upoznaju. Tekst je ovde prilagođen i prokomentarisan.

reči *hen*, neobično je to što je ovaj članak objavljen u oktobru 2014, dakle, oko šest meseci pre zvanične potvrde reči u Rečniku Švedske akademije. Autor članka, Sverker Lenas (Lenas), na primerima savremenijih književnih dela i u razgovorima s nekoliko švedskih pisaca razmatra promene u učestalosti upotrebe zamenice *hen* u savremenijoj švedskoj književnosti: od uvodne konstatacije da se reč *hen* do današnjih dana veoma retko javlja u književnim delima, do ličnih utisaka, pa i neodlučnosti pojedinih autora da tu reč upotrebe u svojim delima.

Vežbe prevođenja za grupu studenata završne godine švedskog jezika, koja operiše potrebnim znanjima na pomenutom nivou C1/C1+ i priprema se, između ostalih veština u okviru jezičke kompetencije, i za prevodilačku praksu unutar državnih, kulturnih i drugih institucija, na terenu u konsektivnom prevođenju, u industriji itd, treba da podrazumevaju najaktuelnije teme, uključujući i eventualne normativne i strukturne izmene u stranom jeziku, što je upravo slučaj s uvođenjem rodno-neutralne zamenice u švedski jezik. Pomenuti članak je, tako, u kontekstu vežbi prevođenja za studente švedskog jezika značajan kako jezički, tako i kulturno-istorijski. Prevodilački izazov predstavlja već sam naslov članka, jer se zamenica *hen* pojavljuje i u njemu. Kao što je i ovde ponuđen predlog za prevođenje naslova, ubacivanjem detalja/informacija o *hen*, a u cilju pružanja mogućnosti našim čitaocima članka da otprve razumeju o čemu je reč, u pripremnoj diskusiji je i studentima ponuđena mogućnost da već na početku, u samom naslovu, pojašne pojam. Formalno se, u naslovu i u većini drugih primera u tekstu, ova reč javlja kao zamenica, ali u nekoliko slučajeva i kao deo složenice ili polusloženice. Uz pomoć sugestije koju dobiju na početku prevođenja teksta da pojam mogu da definišu konstrukcijom *švedska rodno-neutralna lična zamenica*, studenti i u produžetku teksta koriste najčešće istu strategiju, bilo uz pomoć navedene konstrukcije, bilo dodavanjem drugih reči za opisivanje, poput (*pomenuta/švedska*) *zamenica*, (*pomenuta/švedska*) *reč* i sl, a ponegde i samo kao (*švedsko*) *hen*. Prevodilački zadatak je znatno složeniji u pomenutim slučajevima u kojima je *hen* deo složenice ili polusloženice. Primeri preuzeti iz teksta su: složenica *henreformen* (u značenju *reforma kojom se uvodi zamenica hen*) i polusloženice *hen-häcklaren* (u smislu *džangrizavi protivnici uvođenja zamenice hen*), *hen-debatten* (*debata u vezi sa zamenicom hen*), *hen-ordet* (*reč hen*), *hen-anhängare* (*pristalica upotrebe zamenice hen*) i *hen-boken*

(*knjiga u kojoj je upotrebljena zamenica hen*). Pokazalo se da studenti imaju najviše nedoumica i najneodlučniji su kad je reč o dužini prevoda pomenute složenice i polusloženica, te se može pretpostaviti da se više usredsređuju na značenje koje ove reči imaju na polaznom jeziku (švedskom), nego na funkciju i značenje koje bi one trebalo da imaju nakon prevoda na ciljni jezik (srpski). Rezultat toga su, pokazalo se u praksi, najčešće polusloženice i na ciljnom jeziku, recimo, *hen-reforma*, *hen-protivnici*, *hen-debata* i sl, što samo delimično ispunjava najosnovnije uslove kad je reč o razumljivosti teksta na ciljnom jeziku, posebno kad je reč o primeru *hen-boken* i njegovom prevodu u obliku *hen-knjiga* umesto prevoda *knjiga u kojoj je upotrebljena zamenica hen*, budući da nije jasno da li je kod *hen-knjiga* u pitanju, na primer, knjiga koja se bavi temom uvođenja švedske rodno-neutralne lične zamenice ili, pak, knjiga u kojoj je ta reč upotrebljena, što ovde i jeste slučaj. U prevodilačkoj praksi se, od 2015. naovamo, ispostavilo i to da se i dalje koriste prevodni ekvivalenti *dotični*, *-a*, *-o*, *(gore)pomenuti*, *-a*, *-o*, *navedeni*, *-a*, *-o*, *isti*, *-a*, *-o* itd, naročito u administrativnom stilu, ali da te ekvivalente u prevodu studenti koriste i u slučaju švedskih tekstova koji pripadaju drugim funkcionalnim stilovima, te u prevodu dolazi do stilskih nedoslednosti. Uopšte, stiže se utisak da i dalje postoji veliki broj predloga u vezi s mogućim prevodnim rešenjima, ali ne i trajna rešenja.

4. Zaključne napomene

Referentni stručni časopisi za švedski jezik i književnost su uglavnom saglasni kad je reč o dinamici upotrebe zamenice *hen*. Uz napomenu da je u pitanju mala reč koja će se u švedskom jeziku zadržati, konstatuje se i to da je za četiri stotine godina prvi put došlo do ovako duboke strukturne promene u sistemu zamenica u švedskom jeziku.⁴ Tendencije su se po istom obrascu ispoljile i među govornicima švedskog jezika u Finskoj: reč se prvo pojavila u štampi, pre svega među kolumnistima, u školama i na univerzitetu, čak i pre uvođenja u nastavu, dok je u institucijama prihvaćena tek nakon zvaničnog uvrščivanja u Rečnik Švedske akademije 2015. Ostale zemlje Severa prepoznaju razloge zbog kojih se

4   Ovde je prokomentaran osvrt iz švedskog stručnog časopisa *Språkbruk* (prevod naziva časopisa *Upotreba jezika*), ali primer svakako nije usamljen.

ova reč koristi i nezvanično prihvataju njenu upotrebu, ali zasad ne postoji namera da se izvrše zvanične izmene.

U situaciji međujezičkog posredovanja u kojoj je u jednom jeziku došlo do temeljnijih strukturnih promena neizbežne su nedoumice i brojna pitanja, naročito kada se radi o jezičkoj pojavi nepoznatoj u drugom jeziku. To je slučaj i s međujezičkim, ali i međukulturnim posredovanjem između švedskog i srpskog jezika u domenu upotrebe švedske rodno-neutralne lične zamenice *hen*. Procena jezičke i društvene situacije u zadatom prevodilačkom kontekstu postaje ishodišna tačka samog prevodilačkog procesa i, potencijalno, veliki izazov bez obzira na jezičku kompetenciju i/ili prevodilačko iskustvo. Prevodilačke procedure, poput pronalaženja kulturnog, funkcionalnog ili opisnog prevodnog ekvivalenta, mogu ponuditi brojna validna, ali ne i trajna rešenja, dok se kontekstualna uslovljenost prevodnih ekvivalenata uzima kao jedan od ključnih faktora. Budući prevodioci sa švedskog jezika moraju, dakle, neizostavno biti upoznati s pojmom rodno-neutralnih ličnih zamenica, kao i s konkretnim, društveno-istorijskim i lingvističkim aspektima zvaničnog uvođenja zamenice *hen* u švedski jezik. U kontekstu međujezičkog i međukulturnog posredovanja između švedske jezičke zajednice i naše, reč je o prepoznavanju primera lokalne jezičke promene koja je izvršila globalni uticaj.

Literatura:

- Björkman, A. (2012). "Hen" föreslogs av språkforskare redan 1994 – i SvD. *Svenska Dagbladet* [on-line]. Dostupno preko: <http://blog.svd.se/kultur/2012/03/08/%E2%80%9Dhen%E2%80%9D-foreslogs-av-sprakforskare-redan-1994-%E2%80%93-i-svd/> [22.08.2015]
- Holmberg, B. (2017). Hen – hur gick det sen? *Språkbruk* [on-line]. Dostupno preko: <http://www.sprakbruk.fi/index.php?mid=2&pid=13&aid=4548> [25.12.2017]
- Holmes, P. & I. Hinchliffe (1994). *Swedish. A Comprehensive Grammar*. Routledge: London.
- Lenas, S. (2014). Nu kliver hen in i litteraturen. *Dagens Nyheter* [on-line]. Dostupno preko: <https://www.dn.se/kultur-noje/nu-kliver-hen-in-i-litteraturen/> [17.12.2014]
- Lindberg, E. (1976). *Beskrivande svensk grammatik*. Stockholm: Almqvist&Wiksell Förlag AB.

Olsson, L. (2013). *Arnholm lanserar "hen" i riksdagen*. *Svenska Dagbladet* [on-line]. Dostupno preko: <https://www.svd.se/arnholm-lanserar-hen-i-riksdagen> [27.08.2015]

Språkrådet. (2013). Pronomenet *hen*. [on-line] Dostupno na: <http://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.4aec91b214565240e191148/1398839699856/pronomenet-hen.pdf> [22.08.2015]

Zorica Đ. Kovačević

Summary

SWEDISH GENDER-NEUTRAL PERSONAL PRONOUN *HEN* AND THE EXPERIENCE OF ITS INTERLINGUISTIC AND INTERCULTURAL MEDIATION BETWEEN SWEDISH AND SERBIAN

Swedish gender-neutral personal pronoun *hen* officially became the part of 14th edition of *Svenska Akademiens ordlista*, SAOL (official Swedish glossary published by the Swedish Academy) in April 2015. For the first time in almost four centuries a major change appeared in the Swedish pronominal system, which enabled the application of the gender-neutral pronoun in Swedish education, media, legal system, business and in everyday communication situations. In that respect, the change of the social climate has influenced the linguistic one. In return, the linguistic change has formed the need of the Swedish Language Council (*Språkrådet*) to explain and thoroughly define the domains of the use of the gender-neutral pronoun in order to shift the current linguistic situation towards a more extensive gender neutrality. Furthermore, this paper provides a unique insight into interlinguistic and intercultural mediation between Swedish and Serbian based on the impact of the linguistic change in Swedish for the past three years.

SCUSA, SAI, TI DICO... GLI EQUIVALENTI SERBI DEI SEGNALI DISCORSIVI ITALIANI DI ORIGINE VERBALE

In linea con la nostra ricerca precedente (Ceković & Janićijević, in stampa), incentrata sui segnali discorsivi (SD) italiani formati da verbi di percezione visiva e uditiva (*guardare, vedere, sentire, ascoltare*) e la loro traduzione in serbo, il presente contributo si propone di indagare ulteriormente le corrispondenze funzionali tra l'italiano e il serbo, focalizzandosi su altre forme aventi l'origine verbale: i SD derivanti dal verbo *sapere, dire* e *scusare*. Nel contributo si descrivono, da un lato, le principali caratteristiche e funzioni dei SD in questione e, dall'altro, si individuano e analizzano le corrispondenti forme in serbo. Confrontando i SD italiani con le loro traduzioni in serbo, si riconferma la conclusione che gli equivalenti semantici non sempre sono anche gli equivalenti pragmatici e che la corrispondenza tra i SD nelle due lingue va sempre cercata a livello funzionale.

Parole chiave: segnali discorsivi italiani, equivalenti serbi, verbi, traduzione.

1. Introduzione

Come oggetto di studio i segnali discorsivi (SD) sono presenti sulla scena linguistica internazionale ed italiana a partire dagli anni Ottanta, sotto gli auspici di varie discipline (linguistica del testo, semantica, analisi della conversazione e del discorso, sociolinguistica, pragmatica, glottodidattica, linguistica cognitiva ed interazionale, linguistica dei corpora). Oggi si assiste ad un moltiplicarsi degli studi sul tema, fino al punto da considerarli parte di un mercato che annualmente produce decine di contributi pubblicati su varie riviste scientifiche (Fraser, 1998: 301). Il motivo per un tale interesse va cercato sicuramente nella mancata chiarezza ri-

---

* n.cekovic@fil.bg.ac.rs

guardo lo status teorico dei SD: circolano almeno una ventina di etichette (in inglese, italiano e serbo, v. Ceković-Rakonjac, 2011), una varietà di definizioni, descrizioni e tassonomie delle loro molteplici funzioni pragmatiche e discorsive (cfr., ad esempio, Schiffrin, 1987; Fraser, 2006; Jucker & Ziv, 1998; Blakemoore, 2002; Bazzanella, 1995, 2001, 2006, 2008; per una dettagliata descrizione v. Ceković, 2016).

È cresciuto di recente anche l'interesse per gli aspetti traduttivi e contrastivi di questo fenomeno tipico del parlato e così anche di quello italiano (cfr. Bazzanella, 1999; Bazzanella & Borreguero Zuloaga, 2011; Bazzanella *et al.*, 2007; Khachaturyan, 2010; Nigoević & Bilić, 2009). Tuttavia, questo interesse è ancora privo di un carattere generale o comunque più comprensivo dei numerosi appartenenti di questa categoria funzionale, frequentissima nel parlato spontaneo, e rimane focalizzato su singole forme come *diciamo* o *allora*. Lo stesso vale anche per l'offerta lessicografica, riguardante in particolare i dizionari bilingui e monolingui (cfr. Deanović & Jernej, 1998; Klajn, 2011; Zingarelli, 1994; Pittàno, 1997; Duro, 2003), che solo recentemente include in modo più esplicito e sistematico le descrizioni funzionali di alcune di queste particelle conversazionali (Sabatini & Coletti, 2004; Zingarelli, 2011).

In conformità alle nostre ricerche precedenti sul campo (Ceković & Janićijević, in stampa sui verbi di percezione visiva e uditiva; Ceković & Radojević, 2016 sul segnale *allora*) e tenendo conto di quelle altrui (Bazzanella, 1995; Khachaturian, 2002 su *diciamo*; Bazzanella, 1995 su *sai*), abbiamo l'intenzione di indagare ulteriormente le corrispondenze interpretative tra l'italiano e il serbo, ponendo al centro della nostra attenzione i segnali formati dal verbo *sapere* (*sai, sa, sapete*), *dire* (*dico, diciamo*) e *scusare* (*scusa, scusi, scusate*). Il verbo *sapere* dà origine anche a diverse locuzioni verbali che vengono usate come SD: *non so, che so*; e così anche il verbo *dire*, da cui derivano le locuzioni: *come dire, voglio dire, per così dire, a dire il vero*, nonché intere clausole come *te lo dico io*. Va precisato che in questa sede saranno presi in considerazione solo i suddetti sintagmi verbali, e che le locuzioni verbali e le clausole saranno affrontate altrove. Resta anche inteso che, pur volendo essere più possibilmente comprensivi, non siamo in grado di offrire risposte definitive a proposito di questo concetto denominato talvolta “fuzzy” (Jucker & Ziv, 1998: 2) o anche “sfuggente” (Bazzanella & Borreguero Zuloaga, 2011: 8).

2. Quadro teorico

In questo contributo si fa riferimento alla definizione ed alla tassonomia dei SD italiani fornite da C. Bazzanella (2008: 222) in chiave pragmatica, nelle quali l'autrice sottolinea la loro capacità di rivestire ruoli imporanti nella strutturazione del discorso e di segnalarne i rapporti tra le parti integranti nonché i processi cognitivi in corso, distinguendo le loro funzioni interazionali, metatestuali e cognitive (Tabelle 1, 2, 3 in Allegato).

Oltre alla polifunzionalità, illustrata quindi nelle apposite tabelle, ed alla ormai confermata alta frequenza dei SD nel parlato (Bazzanella, 1995; Frank-Job, 2006), molti studiosi (cfr. Schiffrin, 1987, 2001; Jucker & Ziv, 1998; Fraser, 1999, 2006, 2009; Bazzanella, 1995, 2006) concordano in genere riguardo anche ad altri loro tratti, quali eterogeneità grammaticale, eliminabilità semantica, sensibilità al contesto, diversa collocazione, possibilità di cumulo (così come illustrato nel titolo del contributo). Per il processo interpretativo si rivela particolarmente importante la polifunzionalità sintagmatica, secondo la quale in un enunciato è possibile attribuire allo stesso SD più funzioni contemporaneamente, ad es. *no?* per la cessione del turno e la richiesta di conferma: *Era bello, no?* ('Bilo je lepo, zar ne?') (Bazzanella, 1995: 241, 2006, 2008), insieme ad un altro tratto, l'inter-sostituibilità (Bazzanella, 2001), che vede i SD spesso intercambiabili, a patto che svolgano la stessa funzione, come farebbe ad esempio al posto di *no?* il SD *vero?* in funzione di richiesta di conferma.

Ed è appunto il livello funzionale ovvero pragmatico (e non lessicale o semantico), che a seconda del contesto permette una pluralità di forme e funzioni svolte da SD, quello su cui va cercata la corrispondenza interlinguistica, il che rappresenta un compito non tanto facile per l'interprete se si considera che gli equivalenti semantici non sempre sono anche equivalenti a livello pragmatico, così come stabilito altrove (Ceković & Radojević, 2016): in serbo, a differenza degli altri equivalenti semantici del segnale *allora* (*dakle, onda, pa, i*) si rivela che *tada* non può fungere anche da equivalente funzionale. Oppure ancora (Ceković & Janićijević, in stampa), oltre all'equivalente semantico *gledaj*, si presentano anche *čuj* 'senti' o *vidi* 'vedi' come equivalenti pragmatici del segnale italiano *guarda*: *Guarda non posso, non sto molto bene* ('Čuj ne mogu, nisam baš dobro').

3. Corpus

Per il nostro studio contrastivo abbiamo estratto gli esempi da due romanzi di F. Moccia: *Scusa, ma ti chiamo amore* (AMO), *Scusa, ma ti voglio sposare* (SPO), e da un romanzo di N. Ammaniti: *Io non ho paura* (PAU) e le loro rispettive traduzioni in lingua serba.¹ Nella ricerca ci siamo avvalsi del corpus elettronico dei testi letterari paralleli, parzialmente descritto in Moderc (2015). Abbiamo scelto i suddetti romanzi e le loro traduzioni in serbo poiché si tratta di opere letterarie contemporanee, ricche di dialoghi e monologhi interni che rispecchiano molte caratteristiche della lingua parlata e quindi offrono un contesto tipico in cui appaiono i SD, così come si può intuire già in base ai loro titoli.

4. I SD dal verbo *sapere*

Il SD *sai* (*lo sai, sa, sapete*) svolge funzioni pragmatiche di tipo interazionale. È caratterizzato da un'alta polifunzionalità paradigmatica, in quanto, in base alla posizione e all'intonazione, può assumere valori pragmatici diversi.

Sai (*lo sai, sa, sapete*) assolve generalmente il ruolo di fatismo e viene usato per sottolineare il rapporto interpersonale e la condivisione di conoscenze tra gli interlocutori. Questo suo uso è illustrato negli esempi (1)-(3):

(1)

– Carina la Smart, avrei voluto sempre farmene una ma, sai , con due figli.... (SPO)	– Sladak je „Smart“, uvek sam želela da imam jednog, ali, znaš , s dvoje dece.. (UDA)

(2)

– Poi è innamorata da una vita del suo ragazzo, sai , una di quelle storie eterne che non capisci come fanno a durare così tanto eppure durano (...). (SPO)	– A već sto godina je zaljubljena u svog dečka, znaš , to je jedna od onih večitih priča za koje ne razumeš kako uspevaju da traju tako dugo, pa ipak traju (...). (UDA)

1 Nelle citazioni si adoperano le sigle messe tra parentesi che rimandano ai romanzi da cui sono tratte. Per una visione completa del corpus si veda la *Bibliografia* alla fine del contributo.

(3)

– Sì, ma sai , io sono ottimista di natura. Pensa che loro avevano detto che non saresti venuta, e invece... (AMO)	– Da, ali znaš , ja sam optimista po rođenju. Pomisli samo da su rekli da nećeš doći, a ono... (LJUB)

Come si vede in (4)-(6), posto all'inizio di turno *sai* (*lo sai, sa, sapete*), può essere usato per richiamare l'attenzione e metterlo a conoscenza di un argomento sconosciuto.

(4)

Poi si ferma. Alza la testa. E guarda una stampa di Winnie the Pooh appesa alla parete. – Sai , ho lasciato Rocco... (SPO)	Onda se zaustavi. Digne glavu. I pogleda sliku Vini Pua na zidu. – Znaš , ostavila sam Roka... (UDA)

(5)

Ha avuto un'esitazione. – Lo sai , me lo avevano detto che tornavi. – Chi? (PAU)	Malo je oklevao. – Znaš , rekli su mi da ćeš da se vratiti. – Ko? (BOJ)

(6)

Niki si accende una sigaretta e poi aspira un po' (...). – Sai , a casa non posso mai fumare ... I miei non lo sanno che fumo. (AMO)	Niki zapali sebi jednu cigaretu i malo uvuče dim (...). – Znaš , kod kuće ne mogu nikad da pušim. Moji ne znaju da pušim. (LJUB)

Posto, invece, alla fine dell'enunciato, il SD *sai* (*lo sai, sa, sapete*) serve a rafforzare un tono di stizza o una minaccia, un'intimazione:

(7)

– Certo però, Olly, mamma mia con “sto Giampi” (...). Ne parli sempre! Una come te che diceva sempre male dell'amore! Me lo ricordo, sai ! (SPO)	– Ali, Oli, stvarno si dosadna s „tim Ćampijem“ (...). Stalno pričaš o njemu! I to ti, koja si uvek ružno pričala o ljubavi! Znaš , sećam se ja! (UDA)

(8)

– Sì, cerco te. T'ho scoperto, sai ? Ho letto tutto. – Ma tutto che? Cosa vuoi da me? (SPO)	– Da, tebe tražim. Otkrio sam te, znaš ? Sve sam pročitao. – Ma šta to sve? Šta hoćeš od mene? (UDA)

(9)

– E dai, non essere pesante. L'importante è averli visti ed evitati, no? Magari devono andare a qualche appuntamento importante... – Sì, vestiti in quel modo. – Magari a un provino. Hanno bisogno di lavorare. Mica sono tutti figli di papà, sai? (AMO)	– Hajde, nemoj da si težak. Važno je da si ih video i izbegao, zar ne? Možda idu na neki važan sastanak... – Da, onako obučeni. – Možda na neku audiciju. Moraju da rade. Nisu svi tatini sinovi, znaš? (LJUB)

Sai ha il suo equivalente serbo in *znaš* che svolge le stesse funzioni pragmatiche e in tutti i casi viene tradotto così. A nostro parere, però, esistono anche altre possibilità traduttive di questo SD in serbo. In (1) il suo equivalente pragmatico potrebbe essere anche *znaš kako je* 'sai com'è' o *jasno ti je* 'capisci' e in (2), tenendo conto della situazione linguistica, dell'età degli interlocutori e dell'argomento, al posto di *znaš* si potrebbe usare l'espressione colloquiale *kapiraš* 'capisci' o *kontaš* 'capisci'. In (7) e (8) *sai* potrebbe essere tradotto anche con l'espressione *samo da znaš* 'sappi', 'devi solo sapere', che può trovarsi sia all'inizio che alla fine della frase. Con questa espressione si otterrebbe un maggiore effetto di rafforzamento, solo che in (8) la frase non sarebbe più interrogativa, ma enunciativa.

5. Il SD dal verbo *dire*

Come abbiamo già menzionato, il verbo *dire* dà luogo a numerosi SD, che vanno dai sintagmi verbali a intere frasi. In questa sede l'oggetto della nostra analisi saranno solo i sintagmi verbali *dico* e *diciamo*, in quanto, come osservato da Khachaturyan (2011: 111), proprio questi due SD del *dire* sono, in italiano, tra gli elementi più diffusi del parlato spontaneo.

5.1. Il SD *dico*

Il SD *dico* svolge una funzione metatestuale. Viene usato come focalizzatore e serve a sottolineare una parte dell'enunciato ovvero a mettere in evidenza un'informazione importante, la quale di norma precede questo SD. In (1), che si presta benissimo a illustrare questo suo uso, si riporta

una conversazione tra madre e figlia dove il focalizzatore *dico* viene usato dalla madre proprio per ribadire il fatto che il fidanzato di sua figlia abbia 37 anni, cioè molti più di lei.

(1)

– Era venuto solo per farsi conoscere, così voi eravate un po' più tranquilli....	– Došao je samo da vas upozna da biste vi bili malo mirniji...
– E certo! Dopo questa bella notizia saremo di un tranquillo che più tranquillo non si può... Trentasette anni... No dico , trentasette... (AMO)	– Pa, naravno! Posle te lepe vesti bićemo tako mirni da mirniji ne možemo biti... Trideset sedam godina... Ne, ponavljam , trideset sedam... (LJUB)

(2)

– Cioè, no. Secondo me, tu non ti rendi conto... E voi? No, dico almeno voi ve ne rendete conto o no? Questa è pazza! (AMO)	– U stvari, ne. Mislim da ti ne shvataš... A vi? Ne, mislim , barem vi to možete da shvatite, zar ne? Pa ova je luda! (LJUB)

(3)

– A Ma', ma lo sai quanti provini ho dovuto fare io prima d'essere presa a quello dell'altro giorno, eh? No dico , lo sai? (AMO)	– Mau, ma znaš li koliko sam audicija ja morala da idem pre nego što su me izabrali pre neki dan, a? Ne, stvarno , da li znaš? (LJUB)

L'equivalente semantico di *dico* è *kažem* il quale, però, non appare in nessuna delle traduzioni, dato che in serbo non può svolgere la stessa funzione pragmatica. Nelle traduzioni serbe, nella maggior parte dei casi, *dico* viene tradotto con *mislim* 'penso', che rappresenta il suo equivalente funzionale. In alcuni casi, illustrati qui da (1) e (3), sono state riscontrate altre traduzioni di questo SD, ma, a nostro parere, non tutte sono adeguate. Siamo dell'opinione che la traduzione serba di *dico* in (1) sia sbagliata (significa letteralmente *ripeto*) e pragmaticamente inadeguata. A nostro avviso, l'equivalente funzionale adatto anche in questo caso è *mislim*. Inoltre, come si vede, negli enunciati in italiano davanti a *dico* appare un "no" che aggiunge una sfumatura di sorpresa, fastidio. Questo "no" viene tradotto anche in serbo, ma ci risulta che il suo uso è superfluo, tranne in (3), dove si vede che l'equivalente pragmatico di *dico*, a seconda del contesto, può essere anche il segnale *stvarno* 'davvero'.

5.2. Il SD *diciamo*

Come osserva Bazzanella (1995: 250), “*diciamo* è caratterizzato da un coinvolgimento fatico dell’interlocutore tramite l’uso della 1^a ps. pl.” e può svolgere diverse funzioni interazionali e metatestuali.

A livello interazionale viene usato come riempitivo e come meccanismo di modulazione con la funzione di mitigare il contenuto proposizionale dell’enunciato. In (1) sono contemporaneamente presenti entrambe le funzioni, quella di riempitivo, ma soprattutto di meccanismo di modulazione, in questo caso di attenuazione.

(1)

– Ti sembra normale che all’improvviso, praticamente senza conoscerla, diciamo ... ti sei divertito con la ragazza dei gelsomini? Con Niki, una diciassettenne. (AMO)	– Da li ti je normalno da si se iznenada, praktično i ne poznajući je, da tako kažemo ... zabavio sa devojkom jasmína? Sa Niki, sedamnaestogodišnjakinjom. (LJUB)

Mentre l’esempio (1) illustra la polifunzionalità sintagmatica di *diciamo*, in quanto nello stesso enunciato porta più valori contemporaneamente, l’esempio (2) ne illustra la polifunzionalità paradigmatica: accompagnato da *-lo* anaforico e generalmente pronunciato con volume alto, *diciamo* non ha più un uso attenuativo, ma assume una funzione diversa, quella di rafforzatore.

(2)

– E la seconda è: perché non hai scelto me come staff manager? – Perché Andrea Soldini me lo ha imposto Leonardo. – Cioè è pure raccomandato! Ah, ecco, allora diciamolo , è pure un raccomandato. (AMO)	– A drugo: zašto mene nisi izabrao za vođu tima? – Zato što mi je Leonardo nametnuo Andreu Soldinija. – Znači, čak je i preko veze! Eto, pa dobro, recimo i to , on je preko veze. (LJUB)

A livello metatestuale *diciamo* viene usato come indicatore di correzione, di maggiore precisione di un dato. Questo suo uso è illustrato in (3).

(3)

– Tu avevi bisogno di recuperare un po' di stima in te stesso, tranquillità e soprattutto... sfogo! Lui... bè, lui... era la sua festa... Cioè, più che festa diciamo il suo sacrificio! (SPO)	– Tebi je bilo potrebno da povратиš malo samopouzdanja, mir i pre svega... da daš sebi oduška! On, pa, on... to je bila njegova žurka... Pa, pre nego žurka, recimo , njegovo žrtvovanje! (UDA)

L'equivalente serbo di *diciamo* è *recimo*, che è altresì indicatore di attenuazione, approssimazione e correzione, ma raramente un riempitivo. A seconda del contesto *diciamo* può avere anche altri equivalenti funzionali. Nell'esempio (1) lo troviamo tradotto con *da tako kažemo* 'diciamo così,' dove l'equivalente avrebbe potuto essere anche *da tako kažem* 'dico così', 'per così dire', visto che in serbo questa espressione è più frequente con il verbo alla 1ª ps. sg. A nostro parere, invece, la traduzione in (2) non è adeguata. Il pronome *lo* è stato tradotto letteralmente e l'espressione *recimo i to* non riesce a esprimere la stessa funzione di rafforzatore. È stato omesso il SD *allora*, che a nostro avviso, andava tradotto. Siamo del parere che gli equivalenti adeguati di *diciamolo* sarebbero in questo caso *recimo onda* 'diciamolo allora', *recimo jasno i glasno* 'diciamolo chiaro e tondo' ed eventualmente *priznajmo onda* 'ammettiamolo allora', i quali riuscirebbero a rafforzare meglio il contenuto proposizionale dell'enunciato.

Benché *diciamo* sia tra gli elementi più diffusi nel parlato spontaneo, spesso anche come indicatore di esemplificazione, ma soprattutto come riempitivo, possiamo constatare che le sue occorrenze nel nostro corpus sono abbastanza scarse. La scarsa frequenza di occorrenze è probabilmente dovuta al fatto che si tratta di opere scritte e, per quanto l'autore cerchi di usare un linguaggio simile al parlato, non è sempre facile riprodurre nello scritto un parlato spontaneo, una conversazione faccia a faccia in una situazione informale e poco controllata di cui è tipico l'uso di *diciamo*.

6. Il SD dal verbo *scusare*

Scusa (*scusi, scusate*) rientra tra i SD usati dalla parte dell'interlocutore e svolge la funzione interazionale di meccanismo di interruzione. Infatti, l'interlocutore lo usa per interrompere il parlante e per prendere il proprio turno: questa sua mossa viene spesso accompagnata dalla sovrapposizione dei loro enunciati.

Gli esempi (1) e (2) dimostrano inoltre che nella presa di turno, quando è seguito da una domanda, *scusa* può funzionare contemporaneamente anche come richiesta di spiegazione.

(1)

– T'intervisto semplicemente... che orari puoi fare? Perché ho bisogno di qualcuno che stia con Ingrid quasi fino alle sette di sera... insomma, una certa elasticità.	– Jednostavno ću razgovarati s tobom... koje radno vreme ti odgovara? Pošto mi je potreban neko da bude s Ingrid do skoro sedam sati uveče... ukratko, potrebno mi je klizno radno vreme.
– Ma scusa ... Questo non è un provino per il ruolo di babysitter in un film? (SPO)	– Ali, izvini , zar ovo nije proba za ulogu bebisiterke u filmu? (UDA)

(2)

Flavio finisce di bere ed è come se gli venisse in mente qualcosa.	Flavio dovrši piće i kao da mu je nešto palo na pamet.
– Ma scusa , quell'investigatore non aveva trovato nulla due anni fa... giusto? (SPO)	– Izvini , a onaj detektiv pre dve godine, ništa nije našao... je l' da? (UDA)

Come illustrato in (3) e (4) *scusa* viene usato anche all'inizio o alla fine di un enunciato in cui il parlante esprime un disaccordo, fastidio, un lieve rimprovero che cerca di attenuare un po' con *scusa*.

(3)

– (...), te l'ho detto mille volte... non mi piace che vai da sola. (...). Cioè, non è che non mi va che fai i provini, anzi, ma mi piace proprio accompagnarti.	– (...), hiljadu puta sam ti rekao... ne sviđa mi se da ideš sama. (...). Odnosno, nije da mi se ne sviđa da ideš na audicije, naprotiv, ali baš volim da te ja otpratim.
– Ma scusa , guarda che nessuna delle altre viene accompagnata dal ragazzo. (AMO)	– Izvini , ali nijednu devojkju ne prati dečko. (LJUB)

(4)

– Attenta, gli passi davanti.	– Pazi, prolaziš ispred njih.
– E che mi frega, scusa ! (SPO)	– A šta me pa briga! (UDA)

A nostro avviso, il valore di disaccordo e fastidio è presente anche in (5) insieme a una sfumatura di stupore.

(5)

– Ma dove siamo?	– Ali, gde smo to mi?
– È una sorpresa! E sei anche bendata...	– To je iznenađenje! A imaš i povez...
Ti pare che ti dico dove siamo?! Ma scusa , eh... Ecco, fermati qui. (SPO)	Zar misliš da bih ti rekao?! Ma daj , molim te... Evo, stani tu. (UDA)

Per tradurre *scusa*, nella maggior parte dei casi, è stato usato il suo equivalente semantico *izvini* che assolve la stessa funzione pragmatica. In (5), però, il suo equivalente semantico non sarebbe pragmaticamente adeguato, a differenza dell'equivalente *ma daj* che appare nella traduzione. In (4), invece, *scusa* è omesso dalla traduzione, perché è davvero difficile trovare in questo caso un equivalente adeguato in senso pragmatico. Si può dire, tuttavia, che la traduzione sia riuscita, anche se non è stato possibile conservare appieno i valori di tipo emotivo che il SD italiano *scusa* veicola con sé.

7. Conclusione

In base a quanto esposto in questa sede, abbiamo dimostrato che i SD italiani derivanti dai verbi *sapere*, *dire* e *scusare* si possono trasmettere alquanto efficacemente in serbo. Come si è potuto vedere, nella maggioranza dei casi, i SD in questione sono stati tradotti con i loro equivalenti semantici che svolgono nello stesso tempo la medesima funzione pragmatica, mentre in alcuni sono stati completamente omessi oppure tradotti con i loro equivalenti funzionali. Si è riconfermato, però, che l'equivalenza semantica non implica necessariamente l'equivalenza funzionale (v. (5) *Ma scusa, eh...* 'Ma daj, molim te'), la quale, come già ribadito, risulta cruciale per la traduzione dei SD da una lingua all'altra. In altre parole, la corrispondenza interlinguistica tra i SD va sempre cercata a livello pragmatico.

Alla ricerca di corrispondenti pragmatici appunto, ci auguriamo pertanto che il presente lavoro, come anche gli altri che vi sono citati, possano rappresentare un utile punto di partenza e di riferimento per altre ricerche empiriche, basate sui corpora più vasti e incentrate su più SD diversi. Con questo studio abbiamo voluto dare il nostro contributo, sperando che esso possa trovare una sua applicazione anche nell'ambito della didattica contrastiva dell'italiano come lingua seconda o straniera.

Bibliografia

- Bazzanella, C. (1995). I segnali discorsivi. In L. Renzi, G. Salvi & A. Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. 3 (pp. 225-257). Bologna: Il Mulino.
- Bazzanella, C. (1999). Corrispondenze funzionali di *well* in italiano: analisi di un testo letterario e problemi generali. In G. Skytte & F. Sabatini (eds.), *Linguistica testuale comparativa. In memoriam Maria-Elisabeth Conte, Atti del Convegno interannuale, SLI, Copenhagen 5-7 febbraio 1998* (pp. 99-110). Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Bazzanella, C. (2001). Segnali discorsivi e contesto. In W. Heinrich, C. Heiss & M. Soffritti (eds.), *Modalità e Substandard. Atti del Convegno Internazionale, Forlì 26-27 ottobre 2000* (pp. 41-64). Bologna: CLUEB.
- Bazzanella, C. (2006). Discourse markers in Italian: towards a “compositional” meaning. In K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles*, vol. 1 (pp. 449-465). Oxford: Elsevier.
- Bazzanella, C. (2008). *Linguistica e pragmatica del linguaggio. Un'introduzione*. Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli.
- Bazzanella, C. & Borreguero Zuloaga, M. (2011). ‘Allora’ e ‘entonces’: problemi teorici e dati empirici. *Oslo Studies in Language*, 3 (1), 7-45.
- Bazzanella, C., Bosco, C., Garcea, A., Gili Fivela, B., Miecznikowski, J. & Tini Brunozi, F. (2007). Italian *allora*, French *alors*: Functions, convergences and divergences. *Catalan Journal of Linguistics*, 6, 9-30.
- Blakemoore, D. (2002). *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ceković, N. (2016). *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Ceković-Rakonjac, N. (2011). Različiti pristupi definisanju i opisu diskursnih markera. *Analiza Filološkog fakulteta*, 23 (2), 133-153.
- Ceković, N. & Janićijević, N. (in stampa). La traduzione dei segnali discorsivi italiani in serbo: il caso dei verbi di percezione visiva e uditiva.
- Ceković, N. & Radojević, D. (2016). Polifunkcionalnost italijanskih diskursnih markera u prevodenju na srpski. In A. Vraneš & Lj. Marković (eds.), *Kultura u prevodu, knj. 2* (str. 233-246). Beograd: Filološki fakultet.
- Deanović, M., & Jernej, J. (1998). *Talijansko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Duro, A. (ed.) (2003). *Il vocabolario Treccani. Sinonimi e contrari*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.

- Frank-Job, B. (2006). A dynamic-interactional approach to discourse markers. In K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles*, vol. 1 (pp. 359-374). Oxford: Elsevier.
- Fraser, B. (1998). Contrastive Discourse Markers in English. In A. Jucker & Y. Ziv (eds.), *Discourse markers: Description and Theory* (pp. 301-326). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Fraser, B. (2006). Towards a theory of discourse markers. In K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles*, vol. 1 (pp. 189-204). Oxford: Elsevier.
- Fraser, B. (2009). Topic orientation markers. *Journal of Pragmatics*, 41, 892-898.
- Jucker, A. & Ziv, Y. (eds.) (1998). *Discourse markers: Description and Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Khachaturyan, E. (2010). The function of mitigation in spoken language. The analysis of “tak skazat” (Russian) and “diciamo” (Italian). *Oslo Studies in Language*, 2 (2), 393-412.
- Khachaturyan, E. (2011). Una classificazione dei segnali discorsivi in italiano. *Oslo Studies in Language*, 3 (1), 95-116.
- Khaciaturyan, E. (2002). Analisi contestuale dei segnali discorsivi. Indagine su *diciamo*. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*, 2, 245-258.
- Klajn, I. (2011). *Italijansko-srpski rečnik*. Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Edicija.
- Moderc, S. (2015). Su un modo di tradurre l’avverbio serbo “inače” in italiano: il caso dell’equivalente “altrimenti”. *Italica Belgradensia*, 2015 (1), 61-79.
- Nigoević, M., & Bilić M. (2009). Segnali discorsivi. Tempo guadagnato o tempo perduto. In Bastiansen, H. et al. (eds.), *Tempo e memoria nella lingua e nella letteratura italiana, Atti del XVII Congresso A.I.P.I.*, vol. 1, (101-113). Ascoli Piceno: Associazione Internazionale Professori d’Italiano.
- Pittàno, G. (1997). *Sinonimi e contrari. Dizionario fraseologico delle parole equivalenti, analoghe e contrarie*. Bologna: Zanichelli.
- Sabatini, F., & Coletti, V. (2004). *Dizionario della lingua italiana*. Milano: Rizzoli – Larousse.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin, D. (2001). Discourse Markers: Language, Meaning, and Context. In Schiffrin, D., Hamilton, H., & Tannen, D. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (54-75). Oxford: Blackwell.
- Zingarelli, N. (1994). *Lo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Zingarelli, N. (2011). *Lo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Fonti e sigle

- Amaniti, N. (2002). *Ne bojim se* (trad. D. Todorović - Lakava). Beograd: Plato. (BOJ)
- Ammaniti, N (2001). *Io non ho paura*. Torino: Einaudi. (PAU)
- Moća, F. (2008). *Izvini, ali ti si moja ljubav* (trad. B. Janković). Beograd: Čarobna knjiga. (LJUB)
- Moća, F. (2011). *Izvini, ali hoćeš li da se udaš za mene?* (trad. B. Janković). Beograd: Čarobna knjiga. (UDA)
- Moccia, F. (2007). *Scusa ma ti chiamo amore*. Milano: Rizzoli. (AMO)
- Moccia, F. (2009). *Scusa ma ti voglio sposare*. Milano: Rizzoli. (SPO)

Nevena P. Ceković
Nataša L. Janićijević

Sažetak

SCUSA, SAI, TI DICO... SRPSKI EKVIVALENTI ITALIJANSKIH DISKURSNIH MARKERA GLAGOLSKOG POREKLA

Predmet rada predstavljaju italijanski diskursni markeri (DM) koji potiču od glagola *sapere* 'znati', *dire* 'reći' i *scusare* 'izviniti se' i njihovi srpski ekvivalenti. Teorijska osnova naše analize počiva na pragmatičkom pristupu DM, dok se jezički uzorak na kome je vršeno ispitivanje sastoji od književnih tekstova savremenih italijanskih autora i njihovih prevoda na srpski. Nakon sagledavanja osnovnih karakteristika i funkcija svakog pojedinačnog DM, u radu se izdvajaju i analiziraju njegovi prevodni ekvivalenti na srpskom jeziku. Rezultati analize ukazuju kako na semantičke tako i na pragmatičke ekvivalente na nivou dva jezika i potvrđuju zaključak da se korespondencija između DM u dva jezika utvrđuje na funkcionalnom nivou.

Ključne reči: italijanski diskursni markeri, srpski ekvivalenti, glagoli, prevođenje

Allegato

Tabella I. Funzioni interazionali dei segnali discorsivi
(Bazzanella 2008)

Funzioni interazionali	
Dalla parte del parlante	Dalla parte dell'interlocutore
1. presa di turno	1. meccanismi di interruzione
2. "riempitivi"	2. <i>back-channels</i>
3. richiesta di attenzione	3. conferma dell'attenzione
4. fatismi	4. fatismi
5. meccanismi di "cortesìa"	5. –
6. controllo della ricezione	6. acquisizione di conoscenza, richiesta di spiegazione
7. assunzione/richiesta di accordo e/o conferma	7. accordo/conferma/rinforzo
8. cessione del turno	8. –

Tabella II. Funzioni metatestuali dei segnali discorsivi
(Bazzanella 2008)

Funzioni metatestuali
1. Demarcativi
1.1. articolazione in parti
1.1.1. introduzione/presentazione
1.1.2. passaggio/transizione
1.1.3. elenco
1.1.4. digressione
1.1.4.1. inizio digressione
1.1.4.2. fine digressione
1.1.5. chiusura
1.1. indicatori di citazione e di discorso riportato
1.2. indicatori di rinvio
2. Focalizzatori
2.1. a livello locale
2.2. a livello globale
3. Indicatori di riformulazione
3.1. indicatori di parafrasi
3.2. indicatori di correzione
3.3. indicatori di esemplificazione

Tabella III. Funzioni cognitive dei segnali discorsivi
(Bazzanella 2008)

Funzioni cognitive
1. Indicatori procedurali
2. Indicatori epistemici
3. Meccanismi di modulazione

ZAVRŠNI ISPIT ZA STRANI JEZIK NA KRAJU SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U DVOJEZIČNOJ (CLIL) NASTAVI: PREDLOG MODELA ZA OBRAZOVNI SISTEM REPUBLIKE SRBIJE

Od 2000. godine Ministarstvo obrazovanja Srbije započinje niz projekata sa ciljem osavremenjavanja opšteg obrazovnog sistema u zemlji kao što je učenje najmanje dva strana jezika tokom dvanaest godina osnovnog i srednjeg obrazovanja i tri ili više jezika u okviru izbornih predmeta. Sastavni deo ovih projekata čini i uvođenje dvojezične nastave na stranom jeziku u osnovnoj i srednjoj školi (Filipović et al., 2007:234). Rešenjem Ministarstva prosvete i sporta u Trećoj beogradskoj gimnaziji se od školske 2004/2005. godine uvodi dvojezična nastava na francuskom, odnosno italijanskom jeziku po principu CLIL metode (Vučo, 2006:42). Nakon toga, 2015. godine ministar prosvete donosi „Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave“¹ kojim, međutim, nisu određeni u potpunosti svi elementi dvojezične nastave na stranom jeziku. U ovom radu bavimo se jednim od segmenata koji nedostaju u zakonskoj regulativi obrazovnog sistema. Reč je o završnom ispitu na srednjoškolskom nivou sa posebnim osvrtom na strani jezik (italijanski jezik kao posredni). Stoga je u radu ukratko prikazana organizacija CLIL nastave na srednjoškolskom nivou u obrazovnim sistemima pojedinih evropskih zemalja sa posebnim osvrtom na italijanski sistem, kao i struktura završnog (maturuskog) ispita u cilju predočavanja pojedinih modela koji bi se mogli primeniti u Republici Srbiji. Pored toga, u radu je prikazan primer testa za italijanski jezik koji bi po svojoj strukturi i sadržaju mogao biti smernica za proveru jezičkih kompetencija stranog jezika u CLIL nastavi u okviru završnog (maturuskog) ispita.

Ključne reči: dvojezična nastava, strani jezik, CLIL metoda, srednjoškolsko obrazovanje, maturski ispit, Treća beogradska gimnazija, italijansko-srpska sekcija, obrazovni sistem Republike Srbije

---

* katarina.zavisin@gmail.com

1 Službeni glasnik RS⁴, br. 105/2015, 50/2016.

Uvod

Pod pojmom dvojezične nastave u ovom radu podrazumevamo upotrebu stranog jezika kao posrednog jezika u nastavi nejezičkih predmeta. Ovakav kontekst nastave poznat je pod nazivom “Integrirano učenje jezika i sadržaja” (engl. *Content and Language Integrated Learning*), te se u naučnoj literaturi uobičajeno koristi skraćenica CLIL.

Potrebno je istaći da CLIL nastava ne predstavlja puko „prevođenje“ nejezičkog sadržaja sa maternjeg jezika na strani, već je reč o metodi u kojoj strani jezik i predmetni sadržaj imaju podjednaku važnost i predstavljaju dvostruki cilj nastave. Stoga je za razumevanje koncepta CLIL nastave neophodno imati u vidu ovakav integrisan pristup u nastavi (Coyle et al. 2010: 27).

S tim u vezi, brojna istraživanja ukazuju na nesumnjivu dobit za učenike, kako u pogledu usvajanja stranog jezika, a posebno razvijanja akademskih kompetencija na stranom jeziku, tako i u pogledu savladavanja sadržaja nejezičkog predmeta (Danesi, 1999; Cummins & Swain 1986; Titone, 1972). Naime, u tradicionalnoj nastavi stranog jezika učenik pre svega razvija osnovne međuljudske komunikativne sposobnosti (engl. *Basic Interpersonal Communicative Skills* – BICS). S obzirom da je u CLIL nastavi strani jezik formalan i da sadrži apstraktne pojmove, te je kao takav kognitivno zahtevan, učenik razvija i kognitivnu akademsku jezičku sposobnost (engl. *Cognitive Academic Language Proficiency* – CALP) na stranom jeziku (Cummins & Swain, 1986). Na osnovu ovih odlika i rezultata došlo je do uvođenja dvojezične nastave na stranom jeziku u obrazovne sisteme brojnih zemalja širom sveta.

U skladu sa predmetom našeg rada istaći ćemo primere bilingvalne nastave u kojima je, pored maternjeg, zastupljen i strani jezik kao posredni jezik u nastavi nejezičkih predmeta, kao i strukturu završnog (maturskog) ispita na kraju srednjoškolskog obrazovnog ciklusa.

CLIL nastava na srednjoškolskom nivou obrazovanja u Evropi

CLIL nastava počela je se primenjuje u evropskim zemljama 1995. godine nakon donošenja rezolucije Evropske Komisije i zvaničnog dokumenta za obrazovanje i usavršavanje nastave u kojima se ističe značaj inovativnih ideja u obrazovanju u cilju omogućavanja građanima Evropske

Unije da steknu kompetencije na tri strana (evropska) jezika. S tim u vezi, Evropska Komisija preporučuje uvođenje stranog jezika kao posrednog jezika u nastavi nejezičkih predmeta u srednjim školama, po ugledu na Evropske škole. Stoga je EU u periodu od 2000. do 2006. pokrenula niz programa sa ciljem uvođenja CLIL nastave u srednjoškolsko obrazovanje, podsticanja interdisciplinarnog pristupa u nastavi, kao i usavršavanja kompetencija nastavnika nejezičkih predmeta u vezi sa CLIL metodom i znanjem stranih jezika (Eurydice, 2006: 8, 9).

Značajan primer za bilingvalni program na srednjoškolskom nivou predstavljaju Evropske škole (engl. *European schools*)² čiji su primarni ciljevi negovanje višejezičnosti i multikulturalnosti u okviru Evropske unije. Stoga ih mnogi autori koji proučavaju CLIL i dvojezičnu nastavu, poput Bejkera (Baker u Auer & Wei, 2007:132), ubrajaju u dobre primere prakse bilingvalne nastave.

Naime, primarni cilj Evropskih škola (Beardsmore, 1993: 121) predstavlja, sa jedne strane, negovanje maternjeg jezika učenika i kulturnog identiteta i, sa druge strane, razvijanje evropskog identiteta posredstvom CLIL modela, tj. praćenje nastave na najmanje dva jezika. Pored toga, u školskom kurikulumu zastupljen je i treći strani jezik, dok je istovremeno omogućeno učenicima da uče i četvrti strani jezik.

Izbor predmeta u kojima se nastava odvija na stranom jeziku razlikuje se od zemlje do zemlje, često i od regije do regije unutar jedne zemlje, ali i od škole do škole (kao što je slučaj sa Holandijom). U najvećem broju zemalja u Evropi moguće je predavati bilo koji predmet na stranom jeziku osim nastave maternjeg jezika i književnosti što je posebno istaknuto u obrazovnim sistemima pojedinih zemalja kao što su Mađarska, Poljska i Rumunija (Eurydice, 2006: 24).

Kada je reč o testiranju u dvojezičnim školama ono najčešće podrazumeva proveru znanja CLIL predmeta na stranom jeziku, ali se ističe da je fokus kriterijuma za ocenjivanje pre svega na sadržaju nejezičkog predmeta. U pojedinim zemljama (Mađarska, Irska i Austrija) učenici mogu da izaberu da li će prilikom testiranja, odnosno ocenjivanja koristiti strani jezik ili maternji (Eurydice, 2006: 29).

---

2 <https://www.eursc.eu/en/European-Schools/mission>

Maturski ispit u CLIL kontekstu: evropska iskustva

U ovom poglavlju osvrnućemo se na primere pojedinih bilingvalnih škola koje na osnovu organizacije nastave mogu poslužiti kao smernice za maturski ispit za Treću beogradsku gimnaziju, odnosno za bilingvalni program sa stranim jezikom kao posrednim u obrazovnom sistemu Republike Srbije.

Mađarska je jedna od evropskih zemalja koja neguje dvojezično obrazovanje prema CLIL modelu na regionalnom i/ili manjinskom jeziku počev od pedesetih godina XX veka. S tim u vezi, u Mađarskoj³ prilikom upisa u srednju školu u bilingvalno odeljenje (najčešće je reč o engleskom kao poredničkom jeziku) učenici poseduju nivo A2 prema ZERO-u⁴. Cilj koji se postavlja za učenike koji prate nastavu dvojezičnog programa jeste da steknu podjednake kompetencije iz nejezičkih predmeta kao i učenici koji prate ove sadržaje na maternjem jeziku. Pored toga, učenici treba da razviju akademske kompetencije na stranom jeziku te je školskim kurikulumom predviđen veći nedeljni fond časova stranog jezika tokom prve godine gimnazije (12 časova nedeljno). Na završnom ispitu učenici koji su pratili bilingvalni program imaju pravo, ukoliko to žele, da polažu završni ispit (nejezički predmet) na stranom jeziku.

U francuskim srednjim školama (Tardieu, & Dolitsky, 2012: 4) koje neguju dvojezičnu nastavu, preduslov da učenici polažu na završnom ispitu predmet na stranom jeziku jeste da su prethodno položili ispit iz stranog jezika (nivo B2 prema ZERO-u). Nakon toga, biraju predmet za maturski ispit koji su pratili na stranom jeziku i pristupaju usmenom ispitu. Najčešće učenici na ispitu dobiju nepoznati tekst u vezi sa izabranim predmetom na stranom jeziku, pipremaju se oko trideset minuta za izlaganje, a potom odgovaraju na dodatna pitanja komisije u skladu sa utvrđenom formom ispitivanja. Na svedočanstvu učenika koji je izabrao tzv. CLIL predmet za maturski ispit nalazi se ocena koju je učenik dobio i to prema sledećem kriterijumu: 80% predstavlja rezultat na maturskom ispitu, dok 20% čini prosek učenikove ocene tokom školovanja.

---

3 U radu je opisan primer mađarsko-engleske gimnazije Tončiš Mihalj (mađ. *Táncsics Mihály*) koja primenjuje CLIL nastavu u svom kurikulumu, detaljnije na sajtu: <http://archive.ecml.at/mtp2/ensemble/results/Kapitanffy.htm>

4 Zajednički Evropski referentni okvir za žive jezike

U programima tzv. Evropskih škola ističe se da učenici treba da razvijaju kompetencije na stranom jeziku u cilju praćenja nastave nejezičkih predmeta. S tim u vezi, za završni ispit predviđeno je da učenici izaberu za polaganje predmete na maternjem i stranom jeziku (podjednako zastupljene), dok drugi strani jezik polažu kao poseban predmet ili kao posredni jezik u kontekstu nejezičkog predmeta (Beardsmore, 1993:122).

Sve zemlje na kraju srednjoškolskog ciklusa dvojezičnih škola obezbeđuju učenicima potvrdu da su pratili nastavu na stranom jeziku. S tim u vezi, najčešće je praksa da se bilateralnim sporazumima između pojedinih zemlja obezbedi učenicima prohodnost ka fakultetima, te su tako na primer učenici iz Češke, Poljske, Nemačke, Mađarske i Bugarske oslobođeni testa iz stranog jezika prilikom upisa na fakultete (Eurydice, 2006: 29).

Dvojezična (CLIL) nastava u obrazovnom sistema Republike Italije

U skladu sa propisima koje nalaže Ministarstvo prosvete Republike Italije⁵ u Italiji se, počev od školske 2010. godine., uvodi nastava na stranom jeziku na srednjoškolskom nivou prema sledećim modulima: u završnim godinama gimnazija jezičkog smera (ital. *Licei Linguistici*) i to u trećem, četvrtom i petom razredu, kao i u petom razredu srednjih stručnih škola (ital. *Istituti tecnici*) i ostalih smerova gimnazija.⁶

Izbor nejezičkih nastavnih predmeta prepušten je obrazovnim institucijama (u skladu sa organizacionim mogućnostima svake škole tj. raspoloživosti nastavnika nejezičkih predmeta i njihovoj stručnosti na stranom jeziku). Škole imaju mogućnosti da obezbede anagažovanje nastavnika stranih jezika, kao i tzv. jezičkih asistenata i drugih stručnjaka iz oblasti CLIL nastave kako bi definisala organizaciju u skladu sa sopstvenim mogućnostima.⁷ Takođe, škole imaju slobodu u izboru stranog odnosno

5 <http://www.miur.gov.it/clil> http://www.istruzione.it/allegati/2014/Norme_Transitorie_CLIL_Licei_Istituti_Tecnici_Lug2014.pdf

6 Italijanski obrazovni sistem podrazumeva petogodišnje trajanje srednjoškolskog obrazovanja tzv. drugi ciklus koji pohađaju učenici uzrasta od 14. do 19. godina. Više o italijanskom obrazovnom sistemu na internet sajtu: <http://www.miur.gov.it/sistema-educativo-di-istruzione-e-formazione>

7 Detljnije o organizaciji CLIL nastave u obrazovnom sistemu Republike Italije dostupno na internet sajtu Ministarstva prosvete Republike Italije: <http://www.miur.gov.it/clil>

stranih jezika kao posrednog jezika u CLIL nastavi. Tako na primer, u gimnazijama jezičkog smera u kojima se podučavaju tri strana jezika (tzv. jezici Evropske unije, a to su najčešće, pored engleskog, francuski, nemački i španski jezik) moguće je uvesti u nastavu sva tri jezika u podučavanju različitih nejezičkih predmeta. Sa druge strane, za stručne škole i ostale tipove gimnazija posredni jezik u nastavi odnosi se pre svega na engleski jezik. Glavni cilj jeste da se CLIL nastavom pokrije više od polovine godišnjeg plana i programa određenog nejezičkog predmeta.⁸

Maturalski ispit u italijanskom obrazovnom sistemu i CLIL nastava

Po okončanju srednje škole, na završnom (maturalskom) ispitu tzv. “Državnom ispitu drugog ciklusa” (ital. *Esame di Stato di secondo ciclo*) predmet koji se izučavao na stranom jeziku regularno ulazi u izbor predmeta, poput ostalih koji su učenici pratili na maternjem jeziku. Pisano polaganje nejezičkog predmeta koji su učenici pratili na stranom jeziku obavlja se na maternjem jeziku, dok je za usmeni deo ispita moguće polaganje na stranom jeziku ukoliko je član komisije nastavnik koji je izvodio nastavu na stranom jeziku⁹.

Maturalski ispit za srednje škole obuhvata tri predmeta, dok se svaki ispit sastoji iz pismenog i usmenog dela. Prvi ispit odnosi se na nastavni predmet Italijanski jezik i podrazumeva pisanje sastava argumentativnog žanra na jednu od obično četiri ponuđene teme (u vezi sa analizom i tumačenjem književnog teksta, ili u vezi sa istorijsko-političkom, društveno – ekonomskom ili naučnom temom).¹⁰

Drugi ispit se razlikuje u zavisnosti od tipa tj. smera srednje škole, te tako za klasičnu gimnaziju ovaj ispit podrazumeva prevod teksta sa starogrčkog ili latinskog, za gimnaziju prirodnog smera to može biti matematika ili fizika, dok za gimnazije jezičkog smera Ministarstvo prosvete

---

8 http://www.istruzione.it/allegati/2014/Norme_Transitorie_CLIL_Licei_Istituti_Tecnici_Lug2014.pdf

9 <http://www.miur.gov.it/web/guest/domande-e-risposte>
Detaljnije informacije dostupne na sajtu: http://www.istruzione.it/allegati/2014/Norme_Transitorie_CLIL_Licei_Istituti_Tecnici_Lug2014.pdf

10 http://www.istruzione.it/esame_di_stato/index.shtml

Republike Italije (ital. *Ministero dell'Istruzione, università e ricerche*) bira jedan od tri strana jezika koji se uče u školi i koji će određene školske godine biti predmet polaganja drugog ispita. U okviru pismenog dela drugog ispita učenici imaju mogućnost da biraju jedan od četiri ponuđena teksta (prvi je najčešće u vezi sa nekom od aktuelnih društveno-političkih tema, drugi se odnosi na društveno-istorijsku temu, treći tekst je odlomak iz nekog književnog dela, dok četvrti tekst obrađuje temu iz oblasti umetnosti). Pismeni deo ispita podrazumeva odgovore na pitanja u vezi sa razumevanjem i analizom teksta, kao i pisanu produkciju u vezi sa temom određenog teksta. Na ovom delu testiranja učenici mogu da koriste jednojezične i dvojezične rečnike.¹¹

Usmeni deo maturalnog ispita sastoji se iz tri dela: u prvom delu učenik izlaže sadržaj svog maturalnog rada (ital. *tesina*); u drugom delu komisija postavlja pitanja ili traži dodatna objašnjenja u vezi sa maturalnim radom, dok u trećem delu komisija izlaže učeniku rezultate pismenog dela ispita, postavlja dodatna objašnjenja i pitanja. Pored toga, od 2015. godine postoji mogućnost da u usmeni deo ispita bude uključen i četvrti deo ispita koji se odnosi na nejezički predmet koji je učenik pratio na stranom jeziku (CLIL) samo ukoliko je član ispitne komisije nastavnik koje je predavao određeni predmet na stranom jeziku.¹²

Treći ispit podrazumeva pismeno i usmeno polaganje predmeta koji je usko stručan za određeni smer škole i obuhvata više predmeta koji su učenici pratili u poslednjoj, petoj godini srednje škole. Izbor i strukturu trećeg ispita određuje komisija za maturalni ispit svake škole. U slučaju da je jedan od nastavnih predmeta trećeg ispita ujedno i predmet koji su učenici pratili na stranom jeziku tj. u kontekstu CLIL nastave, prema pravilniku Ministarstva prosvete pismeni deo ispita ne može se odvijati na stranom jeziku, već isključivo na italijanskom jeziku. Međutim, za usmeni deo ispita moguće je tražiti od učenika da se služi i stranim jezikom pod uslovom da je član ispitne komisije nastavnik koji je i predavao dati predmet na stranom jeziku.¹³

11 https://www.studenti.it/seconda_prova_liceo_linguistico_esame_di_maturita.html

12 <https://www.studenti.it/esame-orale-maturita.html>

13 http://www.istruzione.it/esame_di_stato/faq_sc_2016-17.shtml

Dvojezična nastava u Trećoj beogradskoj gimnaziji: srpsko-italijanska sekcija

Na osnovu rešenja Ministarstva prosvete i sporta u Trećoj beogradskoj gimnaziji se od školske 2004/2005. godine uvodi dvojezična nastava na francuskom, odnosno italijanskom jeziku. Ovim rešenjem predviđeno je da se dvojezična (CLIL) nastava odvija tokom četiri razreda gimnazije, društveno-jezičkog smera, prema nastavnom planu i programu za gimnazije. Takođe, rešenjem je određeno da se deo nastave na stranom jeziku održava u obimu od najmanje 30%, a najviše 45% od ukupnog godišnjeg fonda časova (Vučo, 2006:42).

U školskoj 2016/17¹⁴ nastava na italijanskom jeziku izvodi se iz sledećih predmeta: Latinski jezik, Logika, Filozofija, Građansko vaspitanje, Istorija, Fizika, Računarstvo i informatika. U izvođenju dvojezične nastave učestvuje i strana lektorka za italijanski jezik koja predstavlja jedan od oblika podrške Republike Italije. Naime, dvojezična nastava u okviru itajansko-srpske sekcije podrazumeva saradnju profesorki koje izvode nastavu na italijanskom jeziku sa profesorkom italijanskog jezika i lektorkom za italijanski i najčešće se ogleda u sledećim segmentima: pripremi dodatnih didaktičkih materijala i testova, ocenjivanju usmenih i pisanih produkcija učenika, kao i u zajedničkom prisustvu i izvođenju časova na oba jezika.

Maturalni ispit za dvojezična odeljenja: Treća beogradska gimnazija

Godine 2015. ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije donosi „Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave“¹⁵ (u daljem tekstu PDN – Pravilnik o dvojezičnoj nastavi) . Pravilnikom se utvrđuju detaljniji uslovi u vezi sa dobijanjem saglasnosti za izvođenje CLIL nastave u osnovnim i srednjim školama, prijemnim ispitom za proveru nivoa stranog jezika učenika, nastavnim kadrom i kompetencija-

---

14 Neobjavljeni izveštaj o radu bilingvalnih odeljenja u školskoj 2016/17. Autorke izveštaja: Biljana Mijajlović, rukovodilac aktiva za italijanski jezik i Dragana Pavović, rukovodilac aktiva za francuski jezik

15 „Službeni glasnik RS“, br. 105/2015, 50/2016.

ma na stranom jeziku, kao i praćenjem i vrednovanjem kvaliteta realizacije dvojezične nastave. Međutim, s obzirom da pomenutim pravilnikom nije određen sadržaj maturalnog ispita za dvojezična odeljenja, za završni ispit za učenike koji su pratili nastavu u skladu sa CLIL metodom primenjuje se zakon za gimnazije društveno-jezičkog smera (Zakonu o srednjem obrazovanju Republike Srbije¹⁶). Tako, prema Pravilniku o ispitima u Trećoj beogradskoj gimnaziji¹⁷ maturski ispit podrazumeva dva dela: zajednički i izborni. U okviru zajedničkog dela završnog ispita učenici polažu pismeno srpski jezik i književnost i jedan od sledećih predmeta: strani jezik ili matematiku.

Za maturski ispit iz srpskog jezika učenicima su na raspolaganju četiri teme: prva je vezana za književnost i najčešće podrazumeva analizu nekog romana, druga se odnosi na aktuelnu temu (npr. odnos između tehnološkog razvoja društva i humanosti), treća podrazumeva razmatranje ekološkog problema, dok je četvrta u vezi sa učenikovim planovima za budućnost.

Učenici društveno-jezičkog smera polažu ispit iz stranog jezika. Ispit iz stranog jezika se sastoji iz pismenog prevoda sa italijanskog na srpski jezik uz pomoć dvojezičnih i jednojezičnih rečnika. Učenik bira jedan od četiri teksta različitog žanra: publicistički, naučno-popularni ili književni (jedan odlomak iz starije i jedan iz novije književnosti). Tekstovi su nivoa B2 prema kriterijumima ZERO-a, dužine oko 300 reči. Pravilnikom je definisan opšti kriterijum za ocenjivanje prevoda, te tako nastavnik italijanskog jeziku ocenjuje stepen usvojenosti predviđenih morfosintaksičkih struktura, poznavanje osobenosti jezika sa koga se prevodi, sposobnost prevođenja odgovarajućih reči i izraza na maternji jezik i osposobljenost za korišćenje rečnika.

S obzirom da PDN ne definiše strukturu maturalnog ispita za dvojezična odeljenja učenici mogu da izaberu za izradu maturalnog rada bilo koji nastavni predmet, uključujući i onaj koji su pratili isključivo na maternjem jeziku. Ukoliko učenik izabere predmet koji nije pratio na stranom jeziku, maturski rad izrađuje na srpskom jeziku. Međutim, učenicima dvojezič-

16 <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%9A%D0%B5%D0%BC-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D1%83-%D0%B8-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%9A%D1%83.pdf>

17 Pravilnik o ispitima, delovodni broj 01-2808 od 26.12.2013.godine, donet od strane organa upravljanja, odnosno Školskog odbora.

nog odeljenja preporučuje se da izaberu jedan od predmeta koji su pratili na italijanskom jeziku. Ukoliko učenik izabere predmet koji je pratio na italijanskom jeziku, rad piše u dve verzije, jednu na stranom, a drugu na maternjem jeziku. Rad se brani usmeno na stanom jeziku, služeći se po potrebi i maternjim jezikom. Komisiju za odbranu master rada čini predmetni nastavnik koji vodi nastavu na italijanskom jeziku, drugi predmetni nastavnik i odeljenski statešina (poslednja dva najčešće ne govore italijanski jezik te stoga profesorka italijanskog jezika po potrebi vrši medijaciju u okviru komisije).

U slučaju da učenik izabere predmet Italijanski jezik, rad piše na stranom jeziku, te je i usmena odbrana rada na stranom jeziku. Teme koje su na raspolaganju učenicima obuhvataju prikaz određenih gramatičkih kategorija i ilustracija njihove primene (npr. upotreba prošlih vremena, komparacija prideva i priloga, upotreba konjunktiva i sl.). Tokom izrade maturalnog rada učenici imaju mogućnost da se konsultuju sa profesorkom stranog jezika¹⁸ koja ih upućuje u literatura i pruža neophodne smernice. Na usmenoj odbrani maturalnog rada profesorka stranog jezika i strana lektorka čine komisiju i usmeno ispituju kandidate na italijanskom jeziku.

Kada je reč o formalnim aspektima i daljim mogućnostima učenika dvojezičnih odeljenja, 2017. godine potpisan je Memorandum o saradnji (ital. *Memorandum d'intesa*)¹⁹ između Italije i Srbije, međutim pomenuti bilateralni sporazum ne podrazumeva nikakve formalne olakšice za učenike pri eventualnom nastavku njihovog školavanja u Italiji. Naime, memorandum se isključivo odnosi na podršku u širenju dvojezičnih srpsko-italijanskih odeljenja u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Republici Srbiji. Takođe, sporazum predviđa da italijanska strana preko lektora za italijanski jezik pruža podršku u izvođenju nastave na stranom jeziku, kao i da obezbedi kontinuirano usavršavanje lokalnih nastavnika preko stipendija za pohađanje kurseva i stručne obuke u Italiji.

Jedini formalni dokaz o pohađanju dvojezične nastave izdaje škola. Naime, nakon položenog maturalnog ispita škola izdaje diplome u kojima

18 Jelena Gavrović, MA, profesorka italijanskog jezika

19 Memorandum o saradnji između Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije i Ministarstva za spoljne poslove i međunarodnu saradnju Republike Italije u oblasti rada dvojezičnih srpsko-italijanskih odeljenja u Republici Srbiji, 14.03.2017, dostupan na sajtu Treće beogradske gimnazije: <http://www.trecagimnazija.edu.rs/memorandum-o-saradnji/>

se u napomeni navodi da su učenici, ukoliko su tako izabrali, odbranili maturski rad na italijanskom, odnosno francuskom jeziku. Pored ovog zvaničnog dokumenta, po završetku svakog razreda u svedočanstvima navodi se spisak predmeta koji su učenici pratili na stranom jeziku (ovi podaci se nalaze i u Matičnoj knjizi škole)²⁰.

Predlozi za model maturalskog ispita za strani jezik na kraju srednjoškolskog obrazovanja u dvojezičnoj (CLIL) nastavi na primeru italijanskog jezika u TBG-i

U skladu sa odlikama i ciljevima CLIL nastave, kao i na osnovu opisanih primera modela maturalskog ispita smatramo da bi pojedine elemente iz evropskih iskustava trebalo preneti u obrazovni sistem Republike Srbije i prilagoditi ih lokalnom kontekstu, te tako izmeniti pojedine delove maturalskog ispita koji su trenutno zastupljeni u TBG-i.

Naime, mišljenja smo da ispit stranog jezika u dvojezičnoj nastavi treba da bude koncipiran po ugledu na međunarodne sertifikate²¹ sa ciljem testiranja jezičkih kompetencija učenika na nivou B2 prema ZERO-u (prema važećem programu za gimnazije Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije²² jezički nivo koji poseduju učenici za prvi strani jezik na kraju srednjoškolskog ciklusa odgovara nivou B1+ na produktivnom nivou, odnosno B2 na receptivnom nivou²³). Maturalski test za strani jezik bi u skladu sa ciljem testiranja odgovarao tzv. testu postignuća s obzirom da je neophodno proveriti nivo jezičkih kompetencija učenika po završenom srednjoškolskom ciklusu. Stoga, u skladu sa principima sadržaja testa postignuća (Brown, 2004:47), prilikom testiranja osnovnih jezičkih kompetencija (receptivnih i produktivnih) smatramo da

20 Sve relevantne informacije o pravnim odredbama dvojezične nastave u Trećoj beogradskoj gimnaziji dobijene su iz Sekretarijata škole, Katarine Lukić, dipl. pravnice.

21 U skladu sa testovima Univerziteta za strance u Peruđu (tzv. CELI testovi), odnosno Univerziteta za strance u Sijeni (CILS testovi). Primeri testova dostupni su na internet sajtovima za CELI: <http://www.cvcl.it/categorie/categoria-104> CILS: <http://www.unistrasi.it/1/498/2434/Certificazioni.htm>

22 Prosvetni glasnik, Službeni glasnik RS, br. 7, od 27.11.2011. (str. 31-53)

23 Do sada nije izrađen poseban program za strane jezike za dvojezična odeljenja u kojima se strani jezik usvaja u CLIL kontekstu.

je neophodno usaglasiti sadržaj i tekstualni žanr predmetima koje su učenici pratili u toku nastave na stranom jeziku. Tako na primer, za proveru razumevanja kompetencije čitanja, poželjno je da tekst tematski i sadržinski odgovara jednom od predmeta iz dvojezične nastave, dok bi se za proveru ostalih kompetencija koristili tekstovi vezani za druge nejezičke sadržaje.

U okviru provere metajezičkih kompetencija, potrebno je testirati nivo prepoznavanja i primene jezičkih struktura svojstvenih akademskim kompetencijama koje su učenici razvijali tokom praćenja dvojezične nastave. Pored testiranja gramatičkih struktura ovim zadacima bi istovremeno bila obuhvaćena leksika svojstvena sadržaju predmeta u okviru CLIL nastave.

Kada je reč o strukturi zadataka za testiranje receptivnih i produktivnih jezičkih kompetencija, u skladu sa postavkama komunikativnog pristupa testiranju jezičkih kompetencija i performansi (Brown, 2004:47), preporučljivo je koristiti autentične tekstove sa kontekstualizovanim zadacima. Za proveru jezičke građe, kao i pisanog i usmenog razumevanja neophodno je koristiti didaktičke tehnike koje su korišćene u nastavi, kao što su: pitanja sa višestrukim izborom, *close* testovi, otvorena i zatvorena pitanja, povezivanje pojmova sa značenjem, odnosno sa odgovarajućim definicijama i slično.

S obzirom da CLIL nastava predstavlja metodu u kojoj strani jezik i predmetni sadržaj imaju podjednaku važnost i stoga podrazumevaju integrisan pristup u nastavi (Coyle et al. 2010: 27), smatramo da je i na maturskom ispitu, kao i u nastavnoj praksi, neophodna međusobna saradnja lokalnog nastavnika koji drži nastavu na stranom jeziku, nastavnika stranog jezika i stranog lektora. S tim u vezi, smatramo da je prilikom izbora stručnih testova za maturski ispit na stranom jeziku neophodno ostvariti pomenutu saradnju nastavnika u cilju adekvatnog izbora teksta, kako u pogledu adekvatnog izbora sadržaja, tako i u pogledu izbora jezičkog nivoa prema ZERO-u.

Iako polaganje maturskog ispita za nejezičke predmete ne predstavlja predmet ovog rada, zbog pomenutih dvojnih ciljeva CLIL nastave nužno smo usmereni i ka ovoj temi. Naime, moguće je primetiti da je opisana praksa u TBG-i koja se odnosi na saradnju nastavnika nejezičkog predmeta, nastavnika stranog jezika i stranog lektora u skladu sa opisanim ciljevima CLIL nastave. Pored očuvanja postojeće saradnje, smatramo da bi bilo neophodno prilagoditi strukturu maturskog ispita ciljevima dvoje-

zične nastave koja se odnosi na razvoj akademske kompetencije na oba jezika (maternjem i stranom) u skladu sa uslovima koji su neophodni za uspešnu realizaciju dvojezičnog programa kao što ističu autori Krashen i Biber (1988 u Beardsmore, 1993:152). Naime, pomenuti autori izdvajaju tri neophodna uslova za uspešan dvojezičan program: 1) podučavanje nejezičkih predmeta na maternjem jeziku; 2) razvoj veštine čitanja i pisanja na maternjem jeziku; 3) razvoj osnovnih komunikativnih kompetencija na stranom jeziku u okviru nastave stranog jezika, kao i podučavanje nejezičkih predmeta na stranom jeziku koji je prilagođen jezičkom nivou učenika. S tim u vezi, smatramo da bi bilo uputnije zahtevati od učenika da pisani rad odabranog predmeta za završni ispit sastave samo na maternjem jeziku (a ne na oba jezika kakva je trenutna praksa u TBG-i), dok bi usmenu diskusiju vodili sa komisijom na stranom jeziku, što je u skladu sa najčešće opisanom praksom u Evropi.

Smatramo da je neophodno napomenuti da je izuzetno važna saradnja svih nastavnika koji su uključeni u dvojezičnu nastavu i prilikom ocenjivanja učenika na završnom ispitu, po ugledu na opisani model u Italiji.

Kada je reč o formalnim mogućnostima za svršene učenike dvojezičnih odeljenja, smatramo da je neophodno proširiti postojeći bilateralni sporazum između Republike Italije i Republike Srbije i obezbediti učenicima direktnu prohodnost na italijanske univerzitete kao što je uobičajena praksa u sličnim bilateralnim dogovorima evropskih zemalja (Eurydice, 2006: 29).

S obzirom da u zakonskoj regulativi obrazovnog sistema Republike Srbije nije posebno definisana struktura maturalnog ispita za dvojezična odeljenja, smatramo da opisani predlozi za model završnog ispita na kraju srednjoškolskog obrazovanja u dvojezičnoj nastavi na primeru italijanskog jezika u TBG-i mogu poslužiti kao smernice za donošenje posebnog pravilnika za ovaj segment CLIL nastave u Srbiji.

Literatura

- Baker, C. (2007). *Becoming bilingual through bilingual education*. U: Auer, P. & Wei, L. (prir.) *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin: Walter de Gruyter
- Beardsmore, H. B. (1993). *European Models of Bilingual Education*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD

- Brown, H. D. (2004). *Language Assesment: Principles and Classroom Practices*. New York: Longman
- Coyle, D. Hood, S. P. & Marsh, D. (2010). *CLIL. Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cummins, J. & Swain, M. (1986) *Bilingualism in Education*. London: Longman
- Danesi, M. (1999) *Educazione bilingue: miti e realtà*. U: Balboni, P.E. (prir.) *Educazione bilingue*. (pp. 5-12) Perugia: Guerra Edizioni
- Filipović, J. Vučo, J. & Đurić, Lj. (2007). Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. U: *Current Issues in Language Planning* (str. 222-242), Vol.8, N.1 Channel View Publication
- Krashen, S. & Biber, D. (1988). *On Course: Bilingual Education's Successes in California*. Sacramento: California Association for Bilingual Education. U: Beardsmore, H. B. (1993). *European Models of Bilingual Education*. Cleveland, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD
- Tardieu, C. & Dolitsky, M. (2012). Impact of the CEFR on CLIL Integrating the Task-Based Approach to CLIL teaching. U: Agudo J. d. D. M. (ur.) *Teaching and Learning English through Bilingual Education*. Cambridge Scholars Publishing
- Titone, R. (1972). *Bilinguismo precoce ed educazione bilingue*. Roma: Armando
- Vučo, J. (2006). U potrazi za sopstvenim modelom dvojezične nastave. U: *Inovacije u nastavi*. (XIX, pp. 41-54). Beograd: Učiteljski fakultet

Izvori

- CELI. Međunarodni sertifikati za italijanski jezik kao strani: <http://www.cvcl.it/categorie/categoria-104> [12.01.2018.]
- CILS. Međunarodni sertifikati za italijanski jezik kao strani: <http://www.unis-trasi.it/1/498/2434/Certificazioni.htm> [12.01.2018.]
- Dekret Ministarstva prosvete Republike Italije o maturalnom ispitu br. 429, 20.11.2000. god: <http://www.edscuola.it/archivio/norme/decreti/dm2011001.html> [10.01.2018.]
- Eurydice (2006). *Content and Language Integrated Learning (CLIL) at School in Europe*. Brussels: European Commission
- Evropske škole: <https://www.eursec.eu/en/European-Schools/mission> [10.01.2018.]
- Izveštaj aktiva za dvojezičnu nastavu o radu bilingvalnih odeljenja u školskoj 2016/17. Autorke izveštaja: Biljana Mijajlović, rukovodilac aktiva za italijanski jezik i Dragana Pavović, rukovodilac aktiva za francuski jezik (interni školski dokument)

- Mađarsko-engleska gimnazije Tončiš Mihalj (mađ. *Táncsics Mihály*): <http://archive.ecml.at/mtp2/ensemble/results/Kapitanffy.htm> [09.01.2018.]
- Maturalni ispit za srednje škole u Republici Italiji: http://www.istruzione.it/esame_di_stato/index.shtml https://www.studenti.it/seconda_prova_liceo_linguistico_esame_di_maturita.html [05.01.2018.]
- Memorandum o saradnji između Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije i Ministarstva za spoljne poslove i međunarodnu saradnju Republike Italije u oblasti rada dvojezičnih srpsko-italijanskih odeljenja u Republici Srbiji, 14.03.2017, dostupan na sajtu Treće beogradske gimnazije: <http://www.trecagimnazija.edu.rs/memorandum-o-saradnji/> [13.10.2017.]
- Ministarstvo prosvete Republike Italije (CLIL obrazovanje): <http://www.miur.gov.it/clil> [08.01.2018.]
- Obrazovni sistem Republike Italije: <http://www.miur.gov.it/sistema-educativo-di-istruzione-e-formazione> [05.01.2018.]
- Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave: Službeni glasnik RS“, br. 105/2015, 50/2016.
- Pravilniku o ispitima u Trećoj beogradskoj gimnaziji: Pravilnik o ispitima, delovodni broj 01-2808 od 26.12.2013. godine (interni dokument škole)
- Program stranih jezika za gimnazije: Prosvetni glasnik, Službeni glasnik RS, br. 7, od 27.11.2011. (str. 31-53).
- Propisi za uvođenje CLIL nastave na srednjoškolu nivou obrazovanja u Republici Italiji: www.istruzione.it/allegati/2014/Norme_Transitorie_CLIL_Licei_Istituti_Tecnici_Lug2014.pdf [12.01.2018.]
- Zakon o srednjem obrazovanju Republike Srbije: <http://www.mps.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%9A%D0%B5%D0%BC-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D1%83-%D0%B8-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%9A%D1%83.pdf> [06.01.2018.]

Katarina Zavišin

Summary

PROPOSAL OF A MODEL FOR EVALUATION OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCIES IN CLIL WITHIN THE FINAL EXAMINATION IN THE SERBIAN EDUCATION SYSTEM

Since 2000, the Ministry of Education of Serbia has launched a series of projects in order to modernize Serbian educational system, among which learning of at least two foreign languages during the twelve years of primary and secondary education as well as three or more languages as non-compulsory elective subjects. The introduction of bilingual teaching in L2 and L1 as an innovative approach to learning both linguistic and non-linguistic subjects at primary and secondary level of education falls also into this category (Filipović et al., 2007: 234). Consequently, in 2004, the Third Belgrade High School introduced two bilingual (Italian and French) sections, designed according to CLIL methodology and supported by the Ministry of Education and Sports of the Republic of Serbia for the school year 2004/2005 (Vučo, 2006: 42). Later on, in 2015, the Minister of Education promoted the “Guidelines for the Implementation of Bilingual Education Programmes” which, however, did not completely define all the elements of bilingual teaching in a foreign language.

With that in mind, this paper deals with one of the apparently missing segments in the legal regulations of the Serbian education system that refers to the final exam structure at the secondary education level, with a particular emphasis on foreign language teaching within CLIL (e.g. Italian as a vehicular language).

Therefore, the aim of this paper is to discuss present models of CLIL teaching implemented at the secondary level of education in some European countries. The special focus is on the Italian educational system, as well as on the final exam structure and its specific features, some of which still lack, but should be introduced and developed, in the Serbian education system. A proposal of a possible structure of the Italian language test is also given, hoping that such an instrument could be used as one of the guidelines for evaluation of the foreign language competencies in CLIL as part of the final examination.

Key words: bilingual teaching, foreign language, CLIL method, secondary education, final exam, Third Belgrade High School, Italian-Serbian section, Educational system of the Republic of Serbia

ZNAČENJA KAUZATIVA U JAPANSKOM JEZIKU I NEKI PROBLEMI U PREVOĐENJU NA SRPSKI

Kauzativna rečenica u japanskom jeziku, u kontrastivnom poređenju sa srpskim pokazuje izrazite specifičnosti. U japanskom jeziku kauzativnost se formalizuje na morfološkom nivou, dok se u srpskom jeziku formalizuje na leksičkom i na sintaksičkom nivou. Ključna razlika između dva jezika je što se u japanskom jeziku jednim složenim glagolskim oblikom iskazuju i kauzirajuća i kauzirana radnja, iako ova prva samo kao uopšten, nikako konkretan oblik podsticaja, dok se u srpskom jeziku priroda podstreka iskazuje konkretnim kauzativnim glagolom. Osim toga, japanska kauzativna rečenica izražava i ona značenja i odnose koja nisu obuhvaćena pojmom kauzativnosti u srpskom jeziku. Cilj ovog rada je da se, analizom prevodnih ekvivalenata, otkriju sistemski odnosi koji omogućuju uspostavljanje ekvivalenosti u prevodu japanske kauzativne rečenice na srpski i pored razlika. Korpus čine dela savremene japanske književnosti na japanskom jeziku nastala u periodu od početka XX veka do danas i njihovi književni prevodi na srpski jezik.

Ključne reči: kauzativ, kauzativni glagoli, kauzator, kauzirani, agentivnost, modalnost, implikativnost, rečenična perspektiva, uzrok.

1. Pojam, tvorba i sintaksičko-semantičke odlike

Kauzativ se u japanskom jeziku proučava u okviru kategorije glagolskog roda. U dosadašnjim naučnim istraživanjima japanskih lingvista pojmom glagolskog roda obuhvataju se aktiv, pasiv, kauzativ, spontani glagolski rod i potencijal. Ovom kategorijom obuhvaćeni su i prelazni i neprelazni glagoli, a od sedamdesetih godina XX veka u okviru nje proučavaju se i reciprok i reflektiv. Autori kao što su Teramura (1982), Saeki (1984), Nita (1991), Muraki (1991), Kudou (1999) i dr. u ovu kategoriju ubrajaju i glagole odnosne opozicije, deziderativ, rečenice s glagolima davanja i primanja, kao i poseban tip rečenice koja izražava značenje stanja, tzv. konstrukcija „te aru“.

U većini tipologija glagolskog roda u japanskom jeziku pasiv i kauzativ zauzimaju centralno mesto. Dok pasiv za nosioca situacije uzima onog koji radnju prima, odnosno prema kome je radnja usmerena, kauzativ sagledava radnju iz suprotnog pravca, uzimajući za nosioca situacije „treće“ lice, dakle onog koji nije neposredno u vezi sa radnjom ali je nekim svojim činom inicirao ili prouzrokovao njeno vršenje. U oba slučaja agens se pomera sa mesta nosioca rečenice i dobija ulogu dopune. Glavna komunikativna odlika kauzativne rečenice jeste tematizacija kauzatora.

Kauzativ u japanskom jeziku deli se na leksički i afiksalni. U leksički kauzativ Šibatani (Shibatani 1973) ubraja prelazne glagole koji grade prelazno-neprelazne parove glagola nastale iz istog korena, kao *tomeru* (zaustaviti) – *tomaru* (zaustaviti se). Šigemori Bučar (Shigemori Bučar 2006) daje drugačiju definiciju leksičkog kauzativa, ubrajajući tu one leksičke jedinice koje nemaju morfološke sličnosti sa osnovnim, upravnim glagolom, ali u odnosu na njega nose značenje kauzativnosti, kao *shinu* (umreti) – *korosu* (ubiti). Afiksalni ili morfološki kauzativ nastaje dodavanjem pomoćnog glagola *saseru* na osnovu aktivnog oblika glagola. Ovako deriviran kauzativ smatra se prototipičnim.

U japanskom jeziku kauzativ se morfološki i semantički izvodi iz aktiva, dodavanjem pomoćnog glagola (*sa*)*seru* na osnovu glavnog glagola, čime se povećava valenca glagola za jedan. Pomoćni glagol *saseru* dodaje se u vidu afiksa na osnovu prelaznih i neprelaznih glagola (V), gradeći sledeću strukturu: „N1-wa N2-wo/ni (N3-wo) V-saseru“. Takva površinska struktura identična je strukturi sa prelaznim monotranzitivnim odnosno ditranzitivnim glagolom. Rečenice imaju identičnu sintaksičku strukturu, ali se razlikuju po semantičkim ulogama njihovih argumenata.

Na dubinskoj strukturi, međutim, kauzativna rečenica je složena. Strukturu kauzativne rečenice posmatramo kao strukturu sa umetnutom ili uklopljenom rečenicom (Shibatani 1973; Lyons 1977; Teramura 1982), koja je objekat apstraktnog glagola *saseru* (izazvati). U osnovnu rečenicu „N1-wa...saseru“ uklopljena je rečenica „N2-wa V“ čime se dobija površinska struktura „N1-wa (N2-wa V)-saseru“, „N1 izaziva (N2 čini)“. Tako kauzativna rečenica integriše u jednopredikatsku strukturu dve propozicije, „N1-wa...saseru“ i „N2-wa V“, od kojih prva predstavlja kauzirajuću a druga kauziranu situaciju. Nosioci dveju korelativnih situacija obično su lica.

Kauzativna rečenica svojom jednoobraznom strukturom izražava raznovrsna značenja. Tipična je dvoagentivna rečenica. Imenica na mestu subjekta (N1) izražava kauzatora u službi nosioca kauzativne situacije, dok imenica u ulozi direktnog ili indirektnog objekta (N2) izražava kauzirano, kao onog koji prima dejstvo kauzatora i ujedno je nosilac kauzirane situacije, tj. vršilac radnje glagola u osnovi. Tako su u kauzativnoj rečenici prisutni vršilac i jedne i druge radnje. Kauzator kao vršilac radnje pomoćnog glagola *saseru* dobija ulogu subjekta, dok kauzirani kao vršilac radnje glavnog glagola dobija ulogu dopune. Kada rečenicu gradi prelazni glagol, kauzirani je označen padeškom pomoćnom rečom *ni* za indirektni objekat, dok je direktni objekat prelaznog glagola iskazan imenicom u obliku akuzativa (N3-wo). Kada rečenicu gradi neprelazni glagol, kauzirani može biti označen i padeškom pomoćnom rečom *wo* za direktni objekat, a rečenica ima jedan argument manje: „N1-wa N2-wo V-saseru“. Kada je kauzirani označen pomoćnom rečom za direktni objekat *wo*, iako živo biće, on gubi agentivnost i svojim svojstvima približava se predmetu radnje. Takva rečenica izražava prisilu i neuvažavanje volje kauziranog. Šibatani (1973: 335) tvrdi da tzv. „*wo* kauzativ“ naglašava agensovu pacijativnost dok „*ni* kauzativ“ naglašava njegovu agentivnost.

Uvođenjem trećeg lica koje nije direktni učesnik događaja ali zauzima poziciju subjekta, i proterivanjem agensa sa pozicije subjekta na poziciju dopune naizgled je narušena koordinacija između funkcionalne i semantičke strukture rečenice. Ipak, treće lice na poziciji subjekta ima ulogu vršioca radnje upravo zahvaljujući složenoj strukturi predikata, jer svaki od glagola ima svog vršioca sa kojim uspostavlja odnos vršilac–radnja. Tako u osnovi kauzativne rečenice leži dvopropoziciona i heterosubjekatska sintaksička struktura, koja jednim glagolskim oblikom obuhvata dva događaja i dva agensa. To su događaj „agens kauzativa – kauzativna radnja“ i događaj „agens–radnja“ (Satou 1986). Vršilac radnje glavnog glagola ima dvojaku ulogu. On je ujedno i primalac dejstva kauzatora (kauzirani) i agens glavnog glagola. Ovakva struktura može se opisati semantičkim modelom koji predlaže Alanović (2011) „X čini R_1 tako da Y čini R_2 kao posledicu“, gde kauzator čini radnju *saseru* tako da kauzirani čini radnju V kao posledicu. Integrisanjem dve propozicije u kauzativnu rečenicu usložnjavaju se semantičke uloge kauziranog, te on istovremeno deluje i kao objekat kauzirajuće radnje i kao subjekat odnosno agens kauzirane, zadržavajući svoju semantičku ulogu dubinske strukture.

Pomoćni glagol za iskazivanje kauzativa *saseru* nosi značenje „N1 čineći nešto izaziva da N2 čini“, pri čemu uopšteno značenje „čineći nešto“, može da predstavlja niz radnji koje se eksplicitno ne specificuju, a najčešće su to radnje davanja naredbe, zahtevanja, dozvole, zabrane i sl.

2. Značenja kauzativa

Suzuki (1972) definiše kauzativni glagol dvojakom prirodom: to je zbir leksičkog značenja glagola aktiva i gramatičkog značenja kauzativa. Prema Suzukiju kauzativni glagoli se koriste u značenju aktivnog prisiljavanja drugoga na radnju, zatim pasivnog davanja dozvole za radnju, ali i u značenju uzroka kada je subjekat kauzativne rečenice neživo.

Kada se početni događaj opiše sa tačke gledišta trećeg lica koje nije učesnik radnje tako što se njemu dodeli glavna uloga, dobija se rečenica koja izražava indirektno dejstvo. Značenja kauzativne rečenice Morita (1973) definiše prema gradaciji u stepenu dejstva i namernog učešća kauzatora u izazivanju radnje drugog lica ili predmeta. Ta gradacija se kreće od direktnog, jednosmernog i aktivnog ka indirektnom i pasivnom dejstvu. Prema Moriti (1973), značenje kauzativa se definiše kao: prelaznost; prisila; izazivanje promene; dozvola, ostavljanje ili puštanje; odgovornost ili osobina; uzročno-posledični odnos. Ovo polazište uticalo je i na druge istraživače, a poslužilo je i kao osnov za podele kauzativa na direktni i indirektni. Ukazivanjem na značenje izazivanja promene stanja, otvorilo se pitanje nevoljnih glagola, što je dalo osnov za nove podele koje uključuju i promenu psihičkih i fizioloških stanja.

Većina istraživača kauzativa u japanskom jeziku, među kojima su Kuroda, Suzuki, Šibatani, Hajacu i dr, slaže se da postoje dva osnovna značenja kauzativa, a to su prisila i dozvola. Značenja prisile i dozvole mogu se dalje razložiti na sledeće: uputstvo; dopuštanje; ostavljanje; nemešanje; činjenje koristi; zabrana; sprečavanje; samoprekor; žaljenje ili kajanje; okrivljavanje drugog i dr. Za semantičku interpretaciju sadržaja kauzativne rečenice u japanskom jeziku značajno je sledeće: odnos između učesnika; njihovo kategorijalno obeležje (živo /±/); postojanje volje agensa da izvrši radnju; uvažavanje volje agensa od strane kauzatora; aktivnost stava kauzatora prema radnji.

Kauzativnost se u japanskom jeziku ostvaruje u ekstrapersonalnoj, interpersonalnoj i intrapersonalnoj sferi, ali je prototipična kauzativna rečenica u kojoj su učesnici lica. Jedan od relevantnih kriterijuma klasifikacije kauzativa jesu kategorijalna obeležja učesnika kauzativne situacije, od kojih je naročito bitno obeležje živo /±/, što se u širem smislu može shvatiti kao agentivnost. Na mestu subjekta kauzativne rečenice može biti živo biće, koje svojim svesnim i voljnim delovanjem pokreće neki drugi entitet na radnju, a može biti i situacija, koja predstavlja uzrok radnje drugog. Utvrđivanjem prisustva obeležja živo uspostavlja se broj agentivnih učesnika, te se na osnovu tipologije učesnika kauzativi dele na dvoagentivne i jednoagentivne. Dvoagentivni su oni gde i nosilac kauzirajuće i nosilac kauzirane situacije deluju kao agensi. Ulogu kauzatora ne može zauzeti biće samo po sebi, već to mora biti neka njegova radnja, stanje ili postignuće. U dvoagentivne kauzative u širem smislu ubrajaju se oni kod kojih je u ulozi kauzatora umesto živog bića njegova akcija, osećanje, odnosno manifestacija osećanja, emocija, kao na primer tuga, ćutanje, obećanje i sl. Na mestu objekta kauzativnih glagola dvoagentivnih rečenica, po pravilu stoje imenice koje označavaju ljude, ređe životinje. Kauzator svesno i namerno deluje na kauziranog, čime ovaj ostvaruje zadati rezultat.

U japanskom jeziku kauzativ je i sociološka i psihološka kategorija. On opisuje odnos između kauzatora i kauziranog, u kojem je kauzator po pravilu nadređeno lice. Kauzativna rečenica ističe ulogu kauzatora kao onog koji je odgovoran za neki događaj u kojem sam nije učestvovao. Ta uloga uslovljena je socijalnim okvirom. To može biti porodični, pedagoški, poslovni i drugi okvir, u kojem je se iskazuje odnos učitelj – učenik, roditelj – dete, poslodavac – radnik i sl. Kauzator ne nastupa nužno kao naredbodavac iz lične koristi ili radi demonstracije svoje moći već je njegova naredba u funkciji vaspitanja, izvršenja posla i sl. Kauzativ takođe izražava i subjektivni osećaj odgovornosti kauzatora zbog toga što je izazvao događaj ili osećaj krivice i samoprekora zbog toga što nije sprečio da se događaj realizuje. S obzirom na navedeno, obavezna je i modalna indikacija korelativnih situacija.

Van Valin i Lapola (Van Valin, LaPolla 1997) ukazuju na problem implikativnosti¹ u vezi sa kauzativnošću. Implikativni kauzativi su oni u

1 U literaturi se koriste i termini kao što su „rezultativnost“ (Piper 2001) ili „faktivnost“ (Alanović 2012).

kojima se zahteva da se kao rezultirajuće stanje radnja osnovnog glagola ostvari, dok neimplikativni to ne traže. U japanskom jeziku, kauzativi su isključivo implikativni.² Kauzirani izvršava radnju i ne očekuje se da može da odbije njeno izvršenje, samim tim što je podređen.

Pored značenja aktivnog prisiljavanja drugoga na radnju ili pasivnog davanja dozvole tipičnih za dvoagentivne rečenice, kauzativne rečenice u japanskom iskazuju i specifična značenja, kao što su: uzrok; odgovornost, tuđa ili svoja; delovanje na predmete kojima je svojstveno odnosno nije svojstveno vršenje radnje; odnos deo–celina ili u širem smislu odnos posesije, koji se uspostavlja između konstituenta u ulozi subjekta i onog u ulozi direktnog objekta, o čemu su posebno istražvale Sato (Satou 1990) i Hajacu (Hayatsu1991), i dr. Kauzativom se opisuju i situacije u kojima su oba učesnika živa bića ali ne nastupaju voljno. Tada rečenica ima uzročno značenje i izražava izazivanje emocionalnih stanja ili nevoljnih radnji kauziranog. Podsticajno dejstvo kauzatora može biti voljna radnja ali i neka njegova osobina ili stanje. Kauzativ izražava uzrok i kada je bar jedan od učesnika neživo. Kao i kod rečenice uzroka, i u rečenicama kauzativa posesije kauzator odnosno kauzirani ne moraju nužno biti iskazani imenica sa obeležjem živo /+/, a radnja kauzatora odnosno kauziranog može da izražava i stanje, a ne samo događaj. Kauzativni glagoli u japanskom jeziku koriste se i kao prelazni onda kada neprelazni glagol nema svoj prelazni parnjak.

3. Problemi u prevođenju japanskog kauzativa na srpski

Specifičnost japanske kauzativne rečenice je što oblik podstreka kauzatora nije eksplicitno dat niti je iskazan u vidu zasebne propozicije, već je izražen apstraktno, pomoćnim glagolom *saseru*, koji se dodaje na osnovu glagola radnje čiji je nosilac kauzirani. Upravo zbog toga što glagol *saseru* u sebi krije različite konkretne oblike podsticaja, sintaksički jedinstvena struktura „kauzator-ga kauzirani-wo/ni (objekat-wo) glagol-saseru“ omogućava da se izraze različita kauzativna značenja, kao što

2 Ukoliko se želi iskazati neimplikativnost, u japanskom jeziku se to izražava oblikom za voluntativ kauzativnog glagola u konstrukciji „saseyou to suru“ (npr. *ikaseyou to shimashita*, „hteo sam da ga pošaljem / nateram da ode“).

su prisila, dozvola, zabrana, puštanje, sprečavanje, ostavljanje na miru, uputstvo, nega ili briga o nemoćnom, prekor, samoprekor, uzrok i dr. Ova specifičnost japanske kauzativne rečenice predstavlja problem u razumevanju i prevođenju na srpski. Osnovna razlika između japanskog i srpskog u pogledu iskazivanja kauzativnosti je u sredstvima formalizacije kauzativa. Za razliku od japanskog jezika, u srpskom jeziku ne postoji morfolološki lik koji gradi kauzativ. Najčešći oblik formalizacije kauzativnog značenja u srpskom je leksički, pomoću kauzativnih glagola – obligativnim, permisivnim i stimulativnim, uz obavezno iskazivanje konkretnog značenja podstreka i vrste kauzativnog odnosa među učesnicima, a radnja kauziranog se iskazuje dopunskom, izričnom rečenicom.

U prevodu dvoagentivne kauzativne rečenice najpre se utvrđuje da li ona izražava značenje dozvole ili prisile. Jedan od pokazatelja može biti padeška pomoćna rečica koja stoji uz ime kauziranog. Izučavajući padešku oznaku kauziranog tj. agensa u kauzativnim rečenicama u raznim jezicima, Komri uspostavlja sledeću hijerarhiju: instrumental > dativ > akuzativ, prema kojoj instrumental kao padež najvišeg ranga ove hijerarhije korespondira sa višim stepenom zastupljenosti svojstva agentivnosti, dok akuzativ kao padež najnižeg ranga odgovara najnižem ili nepostojećem stepenu agentivnosti (vidi u: Van Valin, LaPolla 1997: 587). On tvrdi da u nekim jezicima postoji alternacija u oznaci kauziranog. Ona se u japanskoj kauzativnoj rečenici uočava kod neprelaznih glagola kada je agens živo. Takav agens se može označiti padeškom pomoćnom rečicom za dativ *ni* ili padeškom pomoćnom rečicom za akuzativ *wo*.

U literaturi o kauzativu u japanskom jeziku ova alternacija u oznaci agensa objašnjava se time da se upotrebom dativa uzima u obzir volja agensa da izvrši radnju, čime se značenje kauzativne rečenice tumači kao dozvola ili puštanje da agens izvrši radnju prema svojoj volji, dok se upotrebom akuzativa zanemaruje volja agensa, čime se agens izjednačava sa pacijensom ili predmetom radnje, a značenje rečenice se tumači kao prisila (Iori 2002: 126). Takav je sledeći primer:

両親は子どもにアメリカへ留学させました。

Ryoushin-wa kodomo-**ni** amerika-e ryuugaku sasemashita.

Roditelji su dozvolili detetu da studira u Americi. (jer je ono tako želelo)

両親は子どもをアメリカへ留学させました。

Ryoushin-wa kodomo-**wo** amerika-e ryuugaku sasemashita.

Roditelji su poslali dete da studira u Americi. (protiv njegove želje)

Prva rečenica, u kojoj je kauzirani označen rečcom *ni*, tumači se kao kauzativ dozvole i u prevodu je upotrebljen permissivni glagol *dozvoliti*, čija dopuna u srpskom je imenica u dativu. Druga rečenica, u kojoj je kauzirani označen rečcom *wo*, izražava kauzativ prisile i u prevodu je upotrebljen prelazni glagol *poslati* sa imeničkom dopunom u akuzativu, što je čest prevodni ekvivalent kauzativa glagola kretanja. Ovo pravilo, međutim, odnosi se samo na neprelazne glagole. Teramura (1982) ipak smatra da je ovakvo određenje suviše kategorično, tvrdeći da su u izboru između reči *ni* i *wo* presudne leksičke odlike glagola. Prema njemu, agens (kauzirani) se označava rečcom *wo* kada je u osnovi kauzativa neprelazni glagol koji izražava „trenutnu promenu raspoloženja“, kao što su *shitsubou suru* (razočarati se) ili *gyotto suru* (prepasti se), kao i glagoli *warau* (smejati se) i *naku* (plakati) (Teramura 1982: 294).

Kod prelaznih glagola distinkcija u oznaci kauziranog rečcom *wa* ili *ni* ne postoji jer se kauzirani po pravilu označava samo rečcom *ni*. U takvim slučajevima, prilikom tumačenja značenja rečenice kao prisile ili dozvole može se osloniti na priloške izraze kao što su *kanarazu* (obavezno), *motomete* (po svaku cenu), *shiite* (silom), *murini* (nasilno), *muriyarini* (na silu), *umu wo iwasezu* (ne pitajući ga), *iyaounaku* (hteo-ne-hteo), *doushitemo* (po svaku cenu) odnosno *jiyuuni* (slobodno), *omou toori ni* (onako kako želi), *jishin* (sam) – ukoliko su oni eksplicitno iskazani. Takvi su sledeći primeri:

先輩は 私に 無理に 酒を 飲ませた。(Sunagawa 1998, 132)

Senpai-wa watashi-**ni murini** sake-wo nom-aseta.

Kolege su me na silu naterale da pijem.

とても難しい子だし、傷つきやすい子だし、無理に何かをやらせようとしても無駄だと思いますね。(Murakami 1988b: 135)

Totemo muzukashii kodashi, natsukiyasui kodashi, **murini** nanika-wo yaraseou toshitemo mudadato omoimasune.

Veoma je teško dete, ranjivo, i ako pokušavate da **je na silu naterate** da bilo šta uradi, neće vam uspeti. (Murakami 2013: 288)

父親と 母親は 子どもたちに 自由に 意見を しゃべらせまし
た。(Shokyuu nihongo: 135)

Chichioya-to hahaoya-wa kodomotachi-**ni** **jiyuuni** iken-wo shaber-
asemasita.

Otac i majka su dozvolili **deci** da slobodno izlože svoje mišljenje.

それで彼の思う通りにさせて、私は手を引きました。(Soseki 1965:
474)

Sorede kareno **omou toori ni sasete**, watashi-ha te-wo hikimashita.
Povukao sam se, puštajući ga da uradi **kako želi**. (Soseki 2003: 184)

いずれにせよそれはあの子自身に決めさせればいいことでしょうか?
(Murakami 1988b: 135)

Iyureni seo sore-wa **anoko jishin-ni** kimesasereba iikotodeshouka?

U svakom slučaju, zar nije bolje da **je** pustite da sama o tome odluči?
(Murakami 2013: 288)

Problem u prevođenju, međutim, predstavlja to što u japanskoj kauzativnoj rečenici najčešće nema eksplicitnog i utvrđenog signala koji upućuje na značenje prisile, molbe, uputstva, koristi, dozvole, puštanja i dr. Tumačenje značenja kauzativne rečenice oslanja se na razumevanje konteksta, konkretne situacije i događaja koji se opisuju, odnosa između kauziranih i kauzatora i dr. Uzima se u obzir i izvor radnje glavnog glagola. Kada je izvor radnje u volji kauzatora, on narednjem ili drugim sredstvima deluje na drugo lice da izvrši radnju. Kada je izvor radnje u odluci samog vršioca, ali se ipak upotrebi kauzativna rečenica i situacija se izrazi kao da je radnju uzrokovao neko drugi dozvolom ili zabranom, takva kauzativna rečenica govori da postoji neki socijalni, psihološki ili drugi odnos između vršioca radnje i kauzatora. Prve su rečenice naredbe ili prisile, dok su druge rečenice dozvole, dopuštenja ili „ne-lične namere“ (Satou 1986: 111). Slično, rečenice kauzativa činjenja koristi po svom značenju se graniče sa rečenicama kauzativa dozvole. Zadatak je prevodioca da iz konteksta proceni da li je inicijator radnje kauzator ili kauzirani i da u skladu s tim rečenicu interpretira kao kauzativ činjenja koristi ili kauzativ dozvole.

Jedna od osnovnih interpersonalnih situacija, „ponuditi nekome da sedne“, opisuje se u japanskom jeziku kauzativnim oblikom neprelaznog glagola *suwaru* (sesti). Takvi su i sledeći primeri:

1そこで内供は弟子の一人を膳の向うへ坐らせて、飯を食う間中、広さ一寸長さ二尺ばかりの板で、鼻を持上げていて貰う事にした。(Hana)

Zato je za vreme jela **jednog od svojih učenika** morao posaditi preko puta sebe, kako bi mu ovaj pridržavao nos štapom širokim tri i dugačkim oko šezdeset santimetara. (Akutagava 2002: 5)

2 彼は広々としたリビング・ルームに僕らを通し、大きなソファに座らせ [...] (Murakami 1988b: 59)

Uveo nas je u prostranu dnevnu sobu, smestio nas je na veliki kauč i iz kuhinje na poslužavniku doneo dva piva i koka-kolu i tri čaše. (Murakami 2013: 246)

3 奥さんは火鉢の前に敷いた座蒲団の上へ私を座らせて [...] (Soseki 1965: 386)

Učiteljeva supruga **mi ponudi da sednem** na jastuk kraj mangala. (Soseki 2003: 56)

4彼らは部屋に入るとコートを脱ぎ、…それから僕をスチール製の事務椅子に座らせた。(Murakami 1988a, 278)

Kad su ušli [inspektori], skinuli su mantile, presavili ih i stavili na pomoćnu stolicu, a meni su ponudili da sednem na čeličnu kancelarijsku stolicu. (Murakami 2013: 171)

5 そして細い指を上に上げて向かいの椅子に座らせた。(Murakami 1988b: 234)

Podigla je tanak prst i pokazala mi da sednem na stolicu naspram nje. (Murakami 2013: 346)

U svim rečenicama kauzirani je iskazan imenicom uz pomoćnu rečcu za objekat *wo*. Kauzativ glagola *suwaraseru*, međutim, ne izražava uvek prisilu. U prevodu se realizuje na različite načine, u zavisnosti od odnosa između učesnika situacije i od nivoa učtivosti u ophođenju. Glagol *sedeti* u srpskom jeziku ima svoj prelazni parnjak *posaditi* uz semantičko ograničenje da je lice u ulozi objekta glagola (kauzirani) podređeni u odnosu na vršioca radnje (kauzatora). U ulozi kauziranog najčešće su imenice sa značenjem „dete“, „učenik“ i sl., kao što je to i u primeru 1.

U primeru 2 opisuje se odnos domaćin–gost, a glagol je preveden prelaznim situativnim glagolom *smestiti* sa kauziranim u ulozi direktnog

objekta. Situacija govori o manje formalnim odnosima između kauzatora i kauziranog. Kada situacija izražava viši nivo učtivosti, kao što je u primeru 3, u prevodu je upotrebljen stimulatvni glagol *ponuditi* uz glagol *sedeti* kao predikat dopunske rečenice.

Ovakve rečenice predstavljaju problem za prevođenje jer se samo na osnovu poznavanja šireg konteksta i odnosa među učesnicima može zaključiti da li je značenje kauzativa učtiva ponuda ili prisila nižeg ili višeg intenziteta. Značenja kauzativa apstrahovana u pomoćnom glagolu *saseru* moraju se konkretizovati u srpskom jeziku. Tumačenje značenja i intenzitet prisile u japanskom ogledaju se u izboru glagola u srpskom. Još veći problem predstavlja primer 4, gde se situacija može tumačiti na različite načine. U ulozi kauzatora su policijski inspektori, koji jesu nadređeni time što predstavljaju autoritet. Kauzirani, govornik, jeste podređeni pred autoritetom institucije u kojoj se nalazi, ali je istovremeno i ugledni građanin, učitelj, koji je igrom prilika priveden kao osumnjičeni na ispitivanje. Ovakvo poznavanje šireg konteksta, donosi različita tumačenja značenja kauzativa, što uslovljava i izbor glagola u srpskom. Prelazni parnjak glagola *sedeti* u srpskom jeziku, *posaditi*, pokazuje se neadekvatnim zbog gorenavedenog semantičkog ograničenja, a odnos podređeni–nadređeni ovde se relativizuje. Ukoliko se kauzirani interpretira kao predmet radnje čija je volja zanemarena, uz glagol *posaditi* moguća je i prevodna varijanta „stavili su me da sednem“. Ukoliko se kauzirani ipak uvaži kao osoba od ugleda, uz prevod „ponudili su mi da sednem“, moguća je i varijanta „smestili su me da sednem“. Upotreba glagola *dati* u izrazu „dali su mi da sednem“ tumačila bi se kao dozvola, ali i izvesna doza prisile ne bi bila nužno isključena.

U primeru 5 intenzitet prisile je slab. Kauzator izaziva radnju drugog lica fizičkim pokretom. Takva kauzirajuća radnja je i eksplicitno iskazana zavisnom klauzom glagolom u vezivnom obliku (glagol + *te*) *yubiwo agete* (podigla je prste). U prevodu kauzativnog glagola *suwaraseru* izražen je fizički stimulans („pokazala mi da sednem“).

Drugi problem u vezi sa prevođenjem je problem implikativnosti. Dok su u japanskom kauzativi isključivo implikativni, u srpskom jeziku implikativnost nije uvek nužna. Glagoli sa kauzativnim značenjem u srpskom dele se na implikativne (*naterati*, *prisiliti*, *primorati*), negativno implikativne (*sprečiti*) i neimplikativne (*zapovediti*, *narediti*, *zabraniti*,

dozvoliti, nagovoriti, zahtevati) (Batistić 1978: 78). Uzimajući u obzir i vidiska obeležja glagola, u neimplikativne se svrstavaju još imperfektivni parovi navedenih trenutnih glagola (*zapovediti – zapovedati* i dr.) kao i imperfektivni parovi implikativnih glagola (*terati* i dr.). Samo implikativni i negativno implikativni glagoli u prošlom vremenu impliciraju izvršenost radnje dopunske rečenice, dok je kod neimplikativnih glagola nejasno da li se ta radnja izvršila ili nije (Batistić 1978: 78).

U vezi s problemom implikativnosti je i promena rečenične perspektive u prevodu. S obzirom da japanska kauzativna rečenica opisuje dvoagentivnu situaciju u kojoj su i kauzirajuća i kauzirana radnja izvršene, u prevodu je moguće situaciju iskazati i iz perspektive kauzatora i iz perspektive kauziranog. Kada se bira kauzatorova tačka gledišta, najčešće se prevodi kauzativnim glagolima prinude kao što su *primorati, tražiti, narediti, terati* i dr. u perifrastičnoj konstrukciji sa izričnom rečenicom čiji glagol izražava radnju kauziranog. Kada se kauzirani tretira kao predmet radnje time što se u potpunosti zanemaruje njegova volja, kauzativ se u srpskom realizuje prelaznim glagolom kao što je u slučaju glagola *sesti* glagol *posaditi*. Kauzativnost se može i kontekstualno realizovati upotrebom glagola *reći* kada se govori slabijoj prisili. Slično je i sa glagolom *pozvati*. Glagol *dati* može da znači i prisilu kada je kontekstualni okvir takav da se odnosi na zaduženje ili posao koji se nameće kauziranom. Kada se u prevodu događaj opiše iz perspektive kauzatora, i to nekim od neimplikativnih glagola, ostaje nejasno da li je kauzirani zaista i izvršio radnju koju mu je kauzator zadao, naredio, dodelio, ponudio i sl. O značenju implikativnosti radnje zaključuje se na osnovu toga što je kauzator autoritet. U prevodu rečenice kauzativa uputstva značenje implikativnosti slabi. To je tipično za rečenice u kojima je kauzativni glagol u ne-prošlom (sadašnje-budućem) vremenu i izražava radnju koja je deo budućeg plana ili se još nije ostvarila, kao i kod rečenica u kojima je kauzator podređeni. Situacije kada je kauzator podređeni su ređe, a tada rečenica izražava molbu, negovaranje i slične oblike voljnog podsticaja kao spoljašnjeg uzroka nižeg intenziteta. Takva je sledeća rečenica:

Kが新しく引き移った時も、私が主張して彼を私と同じように取り扱
わせる事に極めました。(Soseki 1965: 482)

Kada se K. doselio, tražio sam da se prema njemu postupa na isti način kao sa mnom. (Soseki 2003: 195)

U datoj rečenici kauzator-govornik nema moć da naredi ili natera kauziranog da izvrši radnju. On može samo oštrije da izrazi svoju želju, zahtev ili molbu, ali krajnju odluku o tome da li će izvršiti radnju donosi kauzirani. Kauzativnost se ovde može izraziti glagolima kao što su *tražiti*, *insistirati* ili *zahtevati*. Još slabiji intenzitet prisile i veću zavisnost od volje kauziranog izražava sledeća rečenica, gde je kauzativnost u prevodu iskazana glagolom *nagovarati* u nesvršenom vidu.

内心では勿論弟子の僧が、自分を説伏せ て、この法を試みさせるのを待っていたのである。(Hana)

Naravno, u dubini duše je jedva čekao da učenik počne da ga nagovara da isproba metod. Mora da je i učeniku bila jasna Naiguova namera. (Akutagava 2002: 8)

Kao opšte pravilo, perspektiva se u prevodu menja kada je naglašeno značenje modalnosti i kada treba naglasiti implikativnost radnje. Značenje modalnosti naročito je istaknuto kod kauzativa prisile ili zabrane. Opet, iskazana iz ugla kauziranog, rečenica potvrđuje implikativnost radnje, ali često izostane značenje kauzativnosti. Ukoliko se kauzativ u srpskom jeziku izražava gramatički, to se najčešće čini uzročnom rečenicom ili predložko-padežnim adverbijalima sa uzročnim značenjem (Piper 2005). Najčešći oblici za iskazivanje kauzirajuće situacije sa značenjem spoljašnjeg uzroka su genitivne konstrukcije s predlozima s tipično uzročnim značenjem (*zbog* i *usled*), konstrukcije s predlozima *od* i *pod*, zatim akuzativne konstrukcije s predlogom *na* (*na predlog*), participske konstrukcije (*ohrabren pristalicama*) i glagolski prilozi (*zahvaljujući*) (Piper 2005: 798). Specifična je i upotreba kauzativa kada se ističe odgovornost ili zasluga kauzatora. Kada se takva rečenica prevede iz perspektive kauziranog, ime kauzatora se najčešće iskazuje predložko-padežnim adverbijalom uz predlog *zbog* ili dativskom konstrukcijom uz glagolski prilog *zahvaljujući*, kao u sledećim primerima:

1 其頃わたくし共は北山の掘立小屋同様の所に寝起をいたして、紙屋川の橋を渡つて織場へ通つてをりました が、わたくしが暮れてから、食物などを買つて歸ると、弟は待ち受けてゐて、わたくしを一人で稼がせては濟まないと申してをりました。(Takasebune)

U to vreme smo živeli u jednoj stračari u Kitajami i ja sam na posao odlazio prelazići most na reci Kamija, a kad bih se po pomrčini vraćao kući

noseći nabavljene namirnice, on bi me iščekivao i stalno mi se izvinjavao što sam zbog njega morao sam da zarađujem. (Ogai 2013: 22)

2 彼女のイタリア語はずいぶん上達していたし、...、もしわたしだけで旅行していたらまず経験しなかったようなことをいろいろ経験させてくれた。(Murakami 2001: 144)

Njen italijanski je prilično napredovao, a bila je puna zdrave radoznalosti, pa sam **zahvaljujući njoj** i ja iskusila mnoge stvari koje sigurno ne bih da sam sama putovala. (Murakami 2004: 101)

Kao što pokazuje primer 1, prevod sa tačke gledišta kauziranog omogućava i izražavanje modalnog značenja, konstrukcijom sa modalnim glagolom „*morati da* + prezent“.

Rečenična perspektiva se u prevodu menja i kada kauzativni glagol nema prelazni parnjak ili kada je nemoguće iskazati kauzirajuću radnju. Takav je sledeći primer:

学生運動にかかわってどうこうとか、恋人を妊娠させて捨ててどうこうというようなかなり月並みな傷だったが、まあ何もないよりはましだった。(Murakami 1988a: 66)

Banalne patnje, te nešto u vezi sa studentskim pokretom, te zato što je ostavio devojku koja je sa njim zatrudnela, no bolje išta nego ništa. (Murakami 2013: 109)

U datoj rečenici neprelazni glagol u osnovi kauzativa *ninshin suru* (zatrudneti) u srpskom nema prelazni parnjak, te se situacija saopštava iz perspektive kauziranog, dok je kauzator izražen imeničkom frazom u predloškoj konstrukciji, u instrumentalu s predlogom *sa*. Izmenjena perspektiva i postavljanje kauziranog na mesto subjekta u prevodu karakteristično je za kauzativne rečenice koje izražavaju posesiju, kao i za kauzativne rečenice sa neživim kauzatorom čije značenje se tada približava značenju uzročnika, kao što je u sledećem primeru:

その泣き声は彼の周囲へ、一時に父や母を集まらせた。(Shiro)

Na taj plač se istog trenutka oko njega okupiše i otac i majka. (Akutagava 2004: 36)

Navedeni su samo neki od problema u prevođenju kauzativne konstrukcije. Problemi kao što su vezivanje priloške odredbe ili prevođenje specifičnih tipova kauzativa kao što su rečenice kauzativa posesije zahtevaju posebnu pažnju i prevazilaze obim ovog istraživanja, te ih ovde nećemo obrađivati.

Literatura

- Alanović, M. (2011). *Kauzativnost – manipulativnost: od koncepta ka formi*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Alanović, M. (2012). Kauzativno-manipulativni glagoli: derivaciono motivisane semantičke i argumentne varijacije. *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima: zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista / glavni urednik Rajna Dragičević*.
- Batistić, T. (1978). O nekim aspektima analize kauzativnih glagola. *Južnoslovenski filolog XXXIV*. Beograd, 59–86.
- Hayatsu, E. (1991). Shoyuusha shugo no shieki ni tsuite. *Nihongo gakka nenpou* 13. Tokyo: Toukyogaikokugo daigaku, 1–26.
- Hayatsu, E. (2004). Shieki hyougen. *Asakuranihongo kouza 6: Bumpou II*, Ed. Keisuke Onoe, Asakurashoten, 128–150.
- Iori i. i dr. (2002). *Chuu, joukyuu wo oshieru hito no tame no nihongo bumpou handobukku*. Tokyo: 3A.
- Ivić, M. (1983). Lingvističke konsekvence različitog pristupa odnosu 'deo-celina'. *Lingvistički ogleđi*. Beograd: Prosveta, 215–225.
- Kudou, M. (1999). Gendai nihongono tensu, asupekuto, voisu ni tsuite sougouteki kenkyuu. *1998–99 nendo kagakukenkyuu houkoku*, Ippankenkyuu (B) kadai, No.63450058, 5–39.
- Kuroda, S.Y. (1965). *Generative Grammatical Studies in the Japanese Languages*, Ph.D. Dissertation. MIT.
- Lyons, J. (1977). *Semantics, Vol.2*. Cambridge University Press.
- Muraki, S. (1991). Voisu no kategori to bunkouzou. *Voisuteki hyougen to jikoseigyousei*, ur. Nitta Yoshio, Kuroshio, 1–30.
- Nitta, Y. (1991). Voisuteki hyougen to jikoseigyousei. *Nihongo no voisu to tahousei*, ur. Nitta Yoshio. Tokyo: Kuroshio, 31–57.

- Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*, 2. Izdanje. Beograd: Čigoja, Biblioteka XX vek.
- Piper, P. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Red. Milka Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.
- Saeki, T. (1984). Tai ni yoru doushi bunrui ni mukete: jita to shieki soshite judou. *Kokugogogishino kenkyuu*, 381–399.
- Satou, S. (1986). Shiekikouzou no bun. *Kotobano kagaku* 1. Tokyo: Gengogaku kenkyuukai, 89–179.
- Satou, S. (1990). Shiekikouzou no bun (2): gen'in kankei wo hyougen suru baai. *Kotobano kagaku* 4. Tokyo: Gengogaku kenkyuukai, 103–157.
- Shibatani, M. (1973). Semantics of Japanese Causativation. *Foundations of Language* 9, 327–373.
- Shigemori Bučar, C. (2006). Causative Constructions in Japanese and Slovene. *Linguistica XLVI*. Ljubljana, 191–202.
- Shokyuu nihongo* (2001). *Shokyuu nihongo bunpou kaisetsu*. Tokyo Gaikokugo Daigaku Ryugakuse Nihongo Kyoiku Senta. Tokyo: Bonjinsha.
- Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik: II Sintaksa*. Beograd: Naučno delo.
- Stojanović, S. (1996). *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Sunagawa, Y. (1998). *Kyoushi to gakushuusha no tame no nihongo bunkei jiten*. Tokyo: Kuroshio.
- Suzuki, S. (1972). *Nihongobunpou – keitairon*. *Kyouiku bunko* 3. Tokyo: Mugishobou.
- Tanasić, S. (1996). Iskazivanje agensa uz deverbativne imenice. *Južnoslovenski filolog* LII, 79–87.
- Tanasić, S. (2005). *Sintaksičke teme*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Teramura, H. (1982). *Nihongo no shintakusu to imi* I. Tokyo: Kuroshio.
- Van Valin, R.D.Jr., R. LaPolla (1997). *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge University Press.

Izvori

- Akutagava, R. (2002). *Nos*. Beograd: Rad.
- Akutagava, R. (2004). *Beli*. Sombor: Publikum.
- Akutagava, R. (2008). *Bisejjeva vernost*. Sombor: Publikum.

- Akutagawa, R. (2011). *Pakao i druge priče*. Beograd: Tanesi.
- Hana*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/42_15228.html [24.07.2014.]
- Imogayu*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/55_14824.html [28.09.2014.]
- Inu to fue*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/56_15161.html [28.09.2017.]
- Jigokuhen*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/60_15129.html [28.09.2014.]
- Mikan*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/98_15272.html [28.09.2017.]
- Murakami, H. (1988a). *Dansu Dansu Dansu I*. Tokio: Koudansha, 2001 (1. izd. 1988).
- Murakami, H. (1988b). *Dansu Dansu Dansu II*. Tokio: Koudansha, 2001 (1. izd. 1988).
- Murakami, H. (2001). *Supuutonikuno koibito*. Tokio: Koudansha.
- Murakami, H. (2004). *Sputnik ljubav*. Beograd: Geopoetika.
- Murakami, H. (2013). *Igraj igray igray* (3. izd.). Beograd: Geopoetika.
- Ogai, M. (2013). Takasebune. U: *Srpski književni list*, br. 3/108, 2013
- Shiro*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/149_15204.html [24.07.2014.]
- Soseki, N. (1965). Kokoro. *Nihonno bungaku* 13. Tokio: Chukoronsha.
- Soseki, N. (2003). *Duša*. Sombor: Publikum.
- Tabako to akuma*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/163_15142.html [28.09.2017.]
- Takasebune*. Ogai, M. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000129/files/45245_22007.html [24.07.2014.]
- Yabu no naka*. Akutagawa, R. [On-line]. Dostupno preko: http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/179_15255.html [28.09.2017.]

Divna Glumac

Summary

MEANING OF JAPANESE CAUSATIVE AND SOME PROBLEMS IN ITS TRANSLATION INTO THE SERBIAN

Japanese causative sentences, contrasted to Serbian, show specific distinctions. In Japanese, the meaning of causative is clearly established in the morphological structure, while in Serbian it is formalized on the lexical and syntactic level. In Japanese causative sentence, the act of a causer is included in the abstract auxiliary verb *saseru* and is not explicitly defined, while in Serbian, the nature of stimulus must be expressed by a concrete causative verb, such as *narediti* (to order) ili *dozvoliti* (to permit), which makes the main difference between the two languages. Besides, Japanese causative sentences describe the meanings and relationships which are not included by the concept of causativity in Serbian. Through the analysis of the translation, this research aims to discover systematic relationships that allow the establishment of equivalence in translation of Japanese causative sentences in Serbian, despite the differences. The corpus consists of modern literary works in Japanese written from the early 20th century to the present day and of their translations into Serbian.

Key words: causative, causative verbs, modality, sentence perspective, cause

O KORELATIVNIM KONSTRUKCIJAMA U JUŽNOSLOVENSKOJ LINGVISTICI (II)

Ovaj rad predstavlja drugi deo kritičkog pregleda opisa i analize korelativnih konstrukcija u južnoslovenskoj lingvistici. Uz kratak osvrt na Beličevo (u odnosu na druge sintaksičare po mnogo čemu različito) shvatanje ovog problema, u radu se izlažu i analiziraju gledišta autora novijih gramatika srpskog i hrvatskog jezika nastalih krajem prošlog i početkom ovog veka.

Ključne reči: složena rečenica, zavisna klauza, korelativne konstrukcije, novije gramatike srpskog jezika i hrvatskog jezika

1. Uvod

Prvi deo pregleda istraživanja korelacije, korelativnih veznika i korelativnih konstrukcija u južnoslovenskoj lingvistici s kraja 19. i tokom 20. veka pokazao je u kolikoj meri su korelativne konstrukcije stalno prisutan, ali istovremeno i nedovoljno jasno određen, ispitan, a još manje razjašnjen problem (Moskovljević Popović 2016). Kada je reč o statusu rečenica s korelativnom konstrukcijom, uočljivo je da se izdvajaju dva međusobno suprotstavljena stava – onaj po kome se sve ovakve rečenice svrstavaju u relativne rečenice (Musić 1899, delimično i Stevanović 1979)¹ i onaj po kome se problem korelacije svodi samo na dodatnu upotrebu još jednog elementa u strukturi rečenice pri čemu se njen kategorijalni status,

---

* Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs.

** Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja“ (178004), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

1 U Stevanovićevoj klasifikaciji izuzetak predstavljaju pogodbene i dopusne rečenice, v. Moskovljević Popović (*ibid.*)

odnosno pripadnost određenoj vrsti zavisnih rečenica ne menja (Maretić 1899/1963, Novaković 1902, Lalević 1951). Pri tome ni jedna ni druga grupa autora ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje aksiomatski i opšte prihvaćen postulat da je reč o *zavisnosloženim* rečenicama.

Aleksandar Belić, međutim, zastupa jedno drugačije gledište. U radu o pravilnoj upotrebi zapete, on se dotiče i analize korelativnih konstrukcija i navodi: „Iznoseći slučajeve sa inverzijom ja sam rekao da se takve rečenice osećaju gotovo kao naporedne sa glavnom rečenicom; ali ima dosta slučajeva gde se one zaista razvijaju u „saodnosne“ ili korelativne rečenice kod kojih je često teško reći koja je rečenica glavna, a koja sporedna, toliko su one stilizovane. U rečenici *Kakva mati, takva kći* nesumnjivo smo prvobitno u mišljenju imali *Kći je onakva kakva je mati*, inverzijom i pretvaranjem *onakva* u *takva*, a moglo je ostati i *onakva*, dobili smo dve potpuno naporedne rečenice: *Kakva (je) mati, takva (je) kći*. Korelativna zamenica ili prilog *taj, onaj, tad* i slično često se podrazumeva, pa ipak i takve rečenice treba smatrati kao korelativne. Napr.: *Kad srce zapišti, misao je kriva*. Ovde je Rakić sigurno zamišljao *tad*. Ili: *Ko mnogo pita, rado ne daje* — očigledno *taj rado ne daje*. Ili: „Ko ovoga kamena ponese, kajaće se; a ko ne ponese, kajaće se“ — u oba slučaja *taj će se kajati* i sl. (Belić 1949: 18-19). U ovom kratkom odlomku u raspravi posvećenoj potpuno drugoj temi Belić iznosi i dve tvrdnje od izuzetnog značaja za analizu korelativnih konstrukcija: 1. da uz obeležja zavisnih, ovakve rečenice poseduju i neka obeležja naporednih konstrukcija; 2. da se i u rečenicama u kojima korelativ nije eksplicitno izrečen, on podrazumeva. Da je Belić zbilja smatrao da korelativne konstrukcije imaju poseban, specijalan kategorijalni status koji ih svrstava negde između naporedno i zavisnosloženih rečenica potvrđuje i njegova tvrdnja s kraja navedene rasprave: „Od potpune podvojenosti preko poluzavisnosti (inverzije, *korelativnosti*)² i još nečega što je i od toga manje ... do pune zavisnosti ima, kao što smo videli, ceo niz slučajeva među kojima, svakako, i prelaznih stupnjeva... (*ibid.*: 23).

Belić je na ovaj način u južnoslovenskoj lingvistici otvorio pitanje koje dotad nije bilo razmatrano – pitanje o kategorijalnom statusu rečenica s korelativnom konstrukcijom, kao i šire pitanje o tipologiji složenih rečenica uopšte i (skalarnoj) prirodi kontinuuma nezavisne – zavisne rečenice.

2 Podvukla JMP.

2. O korelativnim konstrukcijama u novijim južnoslovenskim gramatikama

2.1. U *Gramatici srpskog jezika za gimnazije i srednje škole* korelativi zavisnih rečenica razmatraju se, definišu i opisuju u delu *Sintaksa* (Popović ¹²2010). U posebno izdvojenom odeljku posvećenom korelativima zavisnih rečenica navodi se da se „veza više jedinice i zavisne rečenice može ... pojačati i istaknuti (fakultativnom) upotrebom tzv. *korelativa*, tj. pokaznih zamenica i priloga koji odgovaraju značenju i funkciji zavisne rečenice“ (*ibid.*: 311). U posebnu grupu, kao srodne sa korelativima, ali donekle i različite od njih, izdvajaju se lične zamenice kojima se supstituiše prethodno izdvojena zavisna klauza sa imeničkom funkcijom (npr.: *Ko drugome jamu kopa, taj/on u nju pada*), kao i imenički upotrebljena pokazna zamenica u jednini srednjeg roda kojom se upućuje na izričnu rečenicu³ (*Diskutovali su o tome da li je Marko zaslužio nagradu*). Ovim jedinicama se više implicitno nego eksplicitno pripisuje poseban status. Takođe se ističe da je upotreba korelativa zavisnih rečenica „naročito važna tamo gde se njihovim padežnim oblikom (i upotrebom predloga) precizira uloga sadržaja zavisne rečenice u višoj konstrukciji“ (*ibid.*: 312).

Korelativi i korelativne konstrukcije potom se razmatraju tokom opisivavanja i prikazivanja strukture pojedinih tipova zavisnih klauza. Izdvaja se jedanaest različitih vrsta zavisnih klauza: izrične, odnosne imeničkog tipa, odnosne pridevskog tipa, mesne, vremenske, uzročne, uslovne, dopusne, namerne, posledične i poredbene. Za pojedine od izdvojenih vrsta (izrične, odnosne, mesne, dopusne, poredbene i posledične) navode se, nekad eksplicitno, nabranjem, a nekad implicitno, navođenjem odgovarajućih primera, korespondentni korelativi. Za druge vrste zavisnih rečenica korelativi se ne navode.

Pri opisu izričnih rečenica ukazuje se da se „izrične rečenice često ne vezuju direktno za reč koju dopunjavaju, nego preko korelativne poimeničene pokazne zamenice“ (*ibid.*: 313), kao, na primer, *Ivan se pomirio s tim da neće ići na letovanje*. Kad je o korelativima odnosnih rečenica pridevskog tipa reč, uočava se njihov značaj za razlikovanje atributske i apozitivne funkcije odnosnih rečenica – korelativ se može pojaviti samo uz odnosne klauze sa atributskom funkcijom (up. *Podigao je onu ruku u kojoj*

3 Za više, v. Ivić (1983) i Ružić (2008).

je držao telegram : *Podigao je onu desnu ruku, u kojoj je držao telegram (ibid.:320). Kako se razlikuju tri tipa veze relativne rečenice i imeničkog pojma na koji se ona odnosi, ukazuje se i na tri korespondentna tipa korelativa: 1. ako se rečenica odnosi na identitet imeničkog pojma, onda se prema zamenici *koji* javlja korelativ *onaj*, 2. ako se rečenica odnosi na karakteristike pojma, onda se kao korelativ zamenice *kakav* upotrebljava zamenica *onakav*, 3. ako se odnosnom rečenicom ukazuje na obim ili dimenzije pojma, onda se prema zamenici *koliki* u upravnoj klauzi javlja korelativ *onoliki*. Takođe, ako u odnosnoj rečenici relativizator ima mesno ili vremensko priloško značenje, onda se umesto zamenice *koji* može upotrebiti odgovarajući odnosni prilog s mesnim (*gde*) ili vremenskim značenjem (*kad*), ali se pri tome korelativ u upravnoj klauzi ne menja: *To je onaj hotel gde smo odseli; To je bilo onog dana kad smo išli na izlet* (ibid.: 319-320). Korelativ u svim navedenim primerima odnosnih rečenica ima funkciju korelativnog atributa. Kako Lj. Popović dalje navodi, za razliku od odnosnih rečenica pridevskog tipa, u odnosnim rečenicama imeničkog tipa kao korelativi se upotrebljavaju lične zamenice ili poimeničene pokazne zamenice (naspram imeničke odnosne zamenice *ko*), ili poimeničena pokazna zamenica u jednini srednjeg roda *to* (naspram imeničke odnosne zamenice *što*): *Ko rano rani, on/taj dve sreće grabi; Što možeš da uradiš danas, to ne ostavlja za sutra* (ibid.: 322).

Kad je o složenim rečenicama sa zavisnom klauzom adverbijalnog tipa reč, Lj. Popović izdvaja korelative koji se javljaju u rečenicama sa mesnom, dopusnom, poredbenom i konsektivnom klauzom. Razmatrajući mesne rečenice, on navodi da se naspram odnosno-upitnih priloga za mesto (*gde, kuda, kamo, odakle*) javljaju priloški korelativi *tu, tamo, tuda* i sl.: *Gde on udari, tu trava ne raste; Prešao je tamo odakle je imao bolji pogled na igralište* (ibid.:323). U delu teksta gramatike posvećenom dopusnim rečenicama ističe se da se „iza dopusne rečenice može (se) upotrebiti kohezivna rečca *ipak*, kojom se (slično korelativnim zamenicama i priložima) ističe smisaona veza više i dopusne rečenice“ (ibid.: 331). Kada je o poredbenim rečenicama za jednakost reč, Popović navodi da se prema veznicima *kao što, kao da, koliko* i sl. u upravnoj rečenici mogu javiti različiti korelativi: *onako, tako, isto tako, onoliko* – *Postupio je onako kao što mu je bilo rečeno* (ibid.: 334). A u složenoj rečenici sa posledničnom klauzom „u višoj rečenici obično postoje korelativni pokazni prilozi *tako* ili *tol-*

iko ili korelativne pokazne zamenice *takav* ili *toliki*, koji pokazuju koja se komponenta situacije karakteriše i time uvode posledičnu rečenicu” (*ibid.*: 335). Pri opisu ostalih tipova rečenica sa adverbijalnom klauzom (vremenskih, uzročnih, kondicionalnih i namernih) korelativi se ne spominju.⁴

Popović je prvi sintaksičar koji je ukazao da kategorija korelativnih reči ne sačinjava jedinstven skup, te da je korelative zavisnih rečenica sa imeničkom funkcijom, kao i imenički upotrebljenu pokaznu zamenicu u jednini srednjeg roda kojom se upućuje na izričnu rečenicu potrebno posebno izdvojiti i analizirati. On je takođe na drugačiji način odredio status i funkciju sintaksičkog konstituenta *ipak* u upravnoj klauzi složene rečenice sa dopusnom klauzom – dok su ovu leksemu raniji gramatičari (a i leksikografi)⁵ svrstavali među korelativne reči, Popović govori o „kohezivnoj reči *ipak*“.

2.2. Korelativima i korelativnim konstrukcijama bavi se i *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* J. Silića i I. Pranjkovića (2007). U ovoj *Gramatici* osnovna podela zavisnosloženih rečenica vrši se prema sintaksičkoj funkciji koju zavisne klauze imaju u strukturi složene rečenice. Po ovom kriterijumu sve eksplicitne zavisnosložene rečenice dele se na predikatske, subjekatske, objekatske, atributske i adverbijalne (*ibid.*: 329-330).

Za složene rečenice sa predikatskom klauzom navodi se da se u njima mogu javiti „i suodnosne ili korelativne riječi (zamjenice ili pridjevi), npr. *On je onaj koji jest, Ni ljeta nisu ono što su nekad bila, Kuća mu je takva da je nema u okolini*“ (*ibid.*: 330). Subjekatske rečenice, koje se u predloženoj klasifikaciji dele na odnosne, zavisnoupitne i izrične, takođe mogu u strukturi upravne klauze imati korespondentni korelativ. Odnosne rečenice sa subjekatskom funkcijom „slične su predikatnima po tome što omogućavaju uvrštavanje pokazne zamenice ili zamjeničkoga priloga koji se sa *supstitutivnim veznim sredstvima*⁶ nalazi u korelativnome odnosu“ (*ibid.*: 331). Kao ilustracija za ovu vrstu konstrukcija navode se sledeće

4 V., međutim, Popović (1977: 160 i dalje). U ovom radu se ne samo izdvajaju korelativi namernih klauza (*zato, radi toga*), već se objašnjava i ne(mogućnost) njihove upotrebe u različitim tipovima složenih rečenica sa finalnom i pseudofinalnom klauzom.

5 V. odrednicu „ipak“ u *Rečniku MS* i *Rečniku SANU*.

6 Podvukla JMP. Iz navedene definicije nije jasno šta se podrazumeva pod „supstitutivnim veznim sredstvima“.

rečenice: (*Onaj*) *tko ne zna, neka pita* ili *Tko ne zna, (onaj) neka pita; (Oni) koji su pitali, znaju* ili *Koji su pitali, (oni) znaju*.⁷ Silić i Pranjković ne navode korelative za preostale dve vrste rečenica sa subjekatskom funkcijom koje izdvajaju (zavisnoupitne i izrične subjekatske rečenice) mada bi i njih, naravno, bilo moguće navesti (npr.: *To kako je teško pisati udžbenik, dobro je poznato*). Slično je i sa objekatskim rečenicama. I one su u ovoj klasifikaciji, kao i subjekatske, podeljene na odnosne, zavisnoupitne i izrične. Korelativi se pominju samo prilikom razmatranja odnosnih objekatskih rečenica za koje se tvrdi da se „i u takve rečenice mogu uvrstiti suodnosne riječi, a kao vezna sredstva služe relativizatori (tj. odnosne zamjenice i pridjevi)“ (*ibid.*:332). Ova tvrdnja ilustruje se sledećim primerima: *Pitajte (onoga) koga sretnete; Pozvao sam (one) koje si predložio; Jeste li našli (ono) što ste tražili i Kupit ću (onakvu) kakvu nađem*. Iako se upotrebom zagrada u svim primerima (ispravno) ukazuje na fakultativnost korelativnog konstituenta, ne navode se oni drugi u kojima je upotreba korelativa u strukturi upravne klauze obligatorna.

Kada je o zavisnim rečenicama sa adverbijalnom funkcijom reč, Silić i Pranjković razlikuju mesne, vremenske, načinske, poredbene, uzročne, namerne, kondicionalne, posledične i dopusne rečenice. O mesnim (lokalnim) rečenicama kažu da „mogu u zavisnosloženu rečenicu biti uvrštene na dva načina: ili izravno po predikatu osnovne surečenice, npr. *Neka sjedne gdje hoće*, ili po mjesnom zamjeničkom prilogu, npr. *Naći ćete ih ondje gdje ste ih i ostavili*. U drugome slučaju riječ je o suodnosnim (korelativnim) mjesnim rečenicama u kojima vezna sredstva ekspliciraju sadržaj mjesnih zamjeničkih priloga“ (*ibid.*: 335). Dalje se navode primeri rečenica u kojima se kao korelativi mesnih klauza javljaju zamjenički prilozima *ovde, tamo, onde, onamo, ovuda, onuda, odatle, donde i dotle*. U delu teksta o vremenskim rečenicama korelativi se ne spominju. Pri razmatranju načinskih rečenica, navodi se da načinske rečenice s veznikom *kako* mogu biti i korelativnog tipa. Tada je u upravnoj rečenici moguća upotreba načinskih zamjeničkih priloga *ovako, tako i onako*, kao u rečenicama: *Postupi ovako kako ti kažem; Ne radi se tako kako biste vi*

7 Među primere su, očito greškom, uvrštene i rečenice (*Ono*) *što ne znate, pitajte i Što ne znate, (ono) pitajte* u kojima se zavisne klauze ne nalaze u funkciji subjekta već direktnog objekta. Pogrešno je klasifikovan i naredni primer sa veznikom *kako* i korelativom *onako* (*ibid.*:331) u kome zavisna klauza takođe ne vrši subjekatsku funkciju.

htjeli, Uradili smo onako kako je najbolje (ibid.: 340). Poredbene (komparativne) rečenice Silić i Pranjković dele u tri grupe: rečenice u kojima se vrši poređenje po jednakosti, rečenice u kojima se vrši poređenje po nejednakosti i raščlanjene poredbene rečenice (rečenice korespondencije). O korelativima govore samo pri analizi treće, poslednje grupe poredbenih rečenica za koje kažu da „u njima dolaze veznici *što*, *kako* i *koliko*, a često i suodnosne zamjeničke riječi *to*, *tako* i *toliko* (ibid.: 341). Zatim navode primere među kojima su i *Što smo išli dalje*, *to je postajalo sve mračnije*; *Kako smo se približavali cilju*, *tako je nestajalo umora*; *Koliko su uživali u vožnji do otoka*, *toliko su se i bojali valova*. Za složene rečenice sa uzročnom klauzom ovi autori tvrde da im nisu svojstvene korelativne reči i izrazi, te da je u ovo tipu rečenica njihova upotreba neobična i stilski obeležena (ibid.: 342). Nasuprot tome, za rečenice sa konsektivnom klauzom navode da su u njima korelativne reči česte, da imaju „pojačajnu ulogu“ i da se u ovom tipu rečenica u ovoj funkciji najčešće upotrebljavaju zamjenički prilozi *tako* i *toliko* (ibid.: 342). U delu teksta o namernim klauzama Silić i Pranjković naglašavaju da se namerne rečenice „razlikuju od ostalih zavisnosloženih rečenica ... i po tome što u njima ne dolaze niti mogu dolaziti suodnosne riječi zamjeničkog tipa. Nije npr. ovjereno **Otišli su u šumu tako da naberu gljiva* ili sl. (ibid.: 346). Čini se da je ovako formulisana napomena suvišna ako se ima u vidu osnovna funkcija, a i značenje namernih klauza. Kako je reč o odredbama/dopunama cilja, razumljivo je da se u upravnoj klauzi ne može naći korelativ tipa „tako“ i sl., ali je potpuno gramatična upotreba korelativa *zato* ili *radi toga*: *Otišli su u šumu zato da naberu pečurke*. Korelativi i korelativne konstrukcije ne spominju se kad se analiziraju pogodbene (kondicionalne) rečenice. A uz dopusne rečenice govori se o „suodnosnim česticama“ *ipak* (*Iako je umoran*, *ipak je došao*), *opet* (*Ako je i malo*, *opet dobro dođe*) i *ali* (*Ako i izgleda ružno*, *ali je ukusno*) (ibid.: 349-350).

Prilikom razmatranja zavisnih rečenica sa atributskom funkcijom, Silić i Pranjković ne pominju upotrebu korelativa u odnosnim rečenicama sa relativizatorima *koji*, *čiji*, *kakav* i *koliki*. Oni u ovom segmentu teksta navode i rečenice tipa *Dat ćemo to onome tko se prvi javi*, *Pozdravite svakoga koga vidite* i sl., ali naglašavaju da se takve rečenice ne analiziraju kao atributske, već kao subjekatske ili objekatske (ibid.: 352). Isto važi i za rečenice sa imeničkom odnosnom zamenicom *što* koja je nekomuta-

bilna sa zamenicom *koji* (*Priča ono što mu padne na pamet; Dogodilo se ono čega smo se bojali* i sl.) – i rečenice ovog tipa ne analiziraju se kao atributske već kao „ponajprije subjektne ili objektne“ (*ibid.*: 354).

Analizu korelativa i korelativnih konstrukcija u *Gramatici* Silića i Pranjkovića odlikuje izvestan stepen neodređenosti i nedorečenosti. Ovaj tip veze između upravne i zavisne klauze nigde se eksplicitno ne definiše, niti se diskutuje o njegovoj prirodi i strukturnim i funkcionalnim razlikama između složenih rečenica s korelativima i onih bez njih. Takođe ostaje nejasno i nerazjašnjeno zašto se o korelativima govori samo uz pojedine tipove zavisnih klauza dok se uz druge oni uopšte ne spominju.

3. Završna razmatranja

Čak i letimično poređenje prikaza i analize korelativnih konstrukcija koje vrši Popović s jedne, i Silić i Pranjković s druge strane, ukazuje na postojanje nemalih razlika. Uz osnovnu, koja se odnosi na primarni kriterijum prema kome se zavisne rečenice dele, uočavaju se i druge koje se tiču kako razlika u obimu i sadržaju skupa jezičkih jedinica koje se ubrajaju u korelative, tako i razlika koje se odnose na to u kojim se sve tipovima zavisnih rečenica korelativne konstrukcije registruju i opisuju. Tako, na primer, govoreći o poredbenim rečenicama za jednakost, Popović navodi da se prema veznicima *kao što, kao da, koliko* i sl. u upravnoj rečenici mogu javiti korelativi *onako, tako, isto tako, onoliko*, dok Silić i Pranjković uopšte ne pominju upotrebu korelativa u ovom tipu rečenica. Isto se odnosi i na odnosne rečenice u atributskoj upotrebi.

Shodno prvenstvenoj nameni i svrsi analiziranih gramatika (udžbenici za srednje škole, mada obe, kako u svojim sredinama, tako i na širem južnoslovenskom prostoru imaju mnogo dalekosežniji značaj i uticaj), korelativima i korelativnim konstrukcijama ni u jednoj od njih nije posvećeno puno prostora, što je i razumljivo kada se imaju u vidu ograničenja koja važe za ovaj tip tekstova. Zato se o stavovima njihovih autora o teorijskom statusu, mestu i funkciji korelativa u strukturi zavisnosložene rečenice može zaključivati pre posredno, preko izdvojenih kategorija korelativa i navedenih primera, nego direktno, analizom eksplicitno izloženih tvrdnji i argumenata kojima se one potkrepljuju. Međutim,

čak i nepotpuno navođenje skupova jezičkih jedinica koje se mogu pojaviti kao korelativi pojedinih tipova zavisnih klauza, uz istovremeno ukazivanje na specifičnosti njihove realizacije i unutarrečenične funkcije, omogućava bolji uvid u prirodu ovog fenomena. Isto tako, systemska zastupljenost primera s korelativima prilikom opisa pojedinih vrsta rečenica, ali i njihovo odsustvo pri opisu drugih, dopušta formiranje jasnije predstave o granicama prostiranja ovog rečeničnog podsistema i ukupnom obimu klase konstrukcija koje su u njega uključene.

S druge strane, utvrđivanje teorijskog statusa, precizne funkcije i odnosa podsistema rečenica s korelativima prema drugim rečeničnim (pod)sistemima ostaje i dalje otvorena tema za buduća istraživanja i nove, opsežnije i dublje analize.

Literatura:

- Belić, A. (1950). O stavljanju zapete. *Naš jezik*, knj. I n.s., sv. 1-2, 7–23.
- Ivić, M. (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta,
- Moskovljević Popović, J. (2016). O korelativnim konstrukcijama u južnoslovenskoj lingvistici (I). *Anali Filološkog fakulteta XXVIII*/1, 337-346.
- Popović, Lj. (1977). Namerne rečenice u funkciji naporednih. *Književnost i jezik XXIV*/1–4, 154-163.
- Popović, Lj. (¹²2010). Sintaksa. U: Ž. Stanojčić i Lj. Popović, *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 204–384.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knj. 7. Beograd: SANU i Institut za srpski jezik.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. 2. Novi Sad–Zagreb: Matica srpska-Matica hrvatska, knj. 4–6, Novi Sad: Matica srpska, 1967.
- Ružić, V. (2008). Jedan vid gramatikalizacije rečeničnog značenja. *Južnoslovenski filolog LXIV*, 419-435.

Jasmina Moskovljević Popović

Summary

**ON CORRELATIVE CONSTRUCTONS
IN SOUTH-SLAVIC LINGUISTICS (II)**

The paper presents the second part of a critical review of the description and the analysis of correlative constructions in South-Slavic linguistics. At the beginning, a brief overview of Belić's understanding of the problem, which differs from those of other syntacticians, is introduced. In the second part of the paper, the standpoint on correlative constructions of the authors of contemporary grammars of the Serbian language and of the Croatian language is presented, examined and discussed.

Maja Miličević Petrović*

Filološki fakultet, Beograd**

Nikola Ljubešić

Institut „Jožef Stefan”, Ljubljana

Darja Fišer

Filozofski fakultet, Ljubljana

УДК 004.773:316.472.4

DOI <https://doi.org/10.18485/analiff.2017.29.2.8>

NESTANDARDNO ZAPISIVANJE SRPSKOG JEZIKA NA TVITERU: MNOGO BUKE OKO MALO ODSUPANJA?***

U radu se analiziraju varijante nestandardnog zapisa reči srpskog jezika koje se javljaju na društvenoj mreži Tviter. Građu za analizu čini uzorak automatski prikupljenih tvitova za koje je utvrđeno da sadrže nestandardne odlike. Uzorak je ručno normalizovan, označen morfosintaksičkim informacijama i lematizovan. U analizi se nestandardni oblici porede sa standardnim oblicima na koje su normalizovani i utvrđuje se kakvim transformacijama su nastali. Analiza pokazuje da su transformacije posebno česte kod zatvorenih klasa reči, poput pomoćnih glagola, uzvika i skraćenica. Brisanje karaktera je češće od njihovog dodavanja i zamene, a sve transformacije najčešće se javljaju na kraju reči. Uprkos nesumnjivom prisustvu nestandardnih odlika u jeziku Tvitera, zaključuje se da su one ukupno gledano nedovoljno učestale i suviše funkcionalno specijalizovane da bi se iz njih izveo zaključak o negativnom uticaju komunikacije posredovane računarom na standardnojezičku normu.

Ključne reči: komunikacija posredovana računarom, jezik društvenih mreža, Tviter, korpusna lingvistika, nestandardni jezik

---

* Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, m.milicevic@fil.bg.ac.rs.

** Rad je nastao u okviru projekata *Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička proučavanja*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (projekat br. 178004), *Regional Linguistic Data Initiative*, koji je finansirao Švajcarski nacionalni fond za nauku (projekat br. 160501, 2015-2017) i *Jezikoslovna analiza nestandardne slovensčine*, finansiranog od strane Agencije za istraživanja Republike Slovenije (projekat br. J6-6842, 2014-2017).

*** Deo rada prethodno je pod naslovom „(Ne)standardni jezik Tvitera” izložen na skupu „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 7”, u tematskoj sekciji „Srpski jezik na prelazu vekova: novine u sistemu i upotrebi”, 19.11.2017. godine u Novom Sadu.

1. Uvod

Komunikacija posredovana računarom (KPR; eng. *computer-mediated communication*, CMC) obeležila je brojne sfere ljudskog života od kraja XX veka do danas, do te mere da se često govori o „komunikacijskoj revoluciji” (Ćosić, 2005).¹ Novi vidovi komunikacije nužno su se odrazili i na jezičku upotrebu. U domenu privatnog komuniciranja veliki značaj dobijaju elektronska pošta i SMS poruke, kao i časkaonice i aplikacije za dopisivanje kakve su *Viber* i *WhatsApp*. Sa druge strane, blogovi, forumi, mogućnost pisanja komentara na tuđe tekstove, a posebno društvene mreže poput Fejsbuka (*Facebook*) i Tvitera (*Twitter*), omogućili su svakome ko to želi da ostavi pisani trag i u javnom prostoru. Otvorenost velikom broju govornika snizila je stepen formalnosti javne pisane komunikacije, koja je ranije bila podložna praćenju norme i gotovo nužno je prolazila filter intervencije lektora, čime je doprinela jednom vidu demokratizacije jezika. Očekivana posledica je pojava odstupanja od jezičkog standarda i u javnoj sferi.

Paralelno sa pojavom komunikacije posredovane računarom pojavljuju se i rasprave o uticaju koji ona ima, ili se očekuje da će dugo-ročno imati na standardni jezik. Uočava se bliskost velikog dela KPR sa govornim jezikom, usled toga što ovakva komunikacija, iako pisana, u velikoj meri zapravo preuzima funkcije govora. Na primer, elektronska pošta ne zamenjuje samo tradicionalna pisma, već i telefonske razgovore (Ćosić, 2005). Sa druge strane, naglašavaju se generacijske razlike i jezik „novih medija” uglavnom se povezuje sa mlađom populacijom, za čiju pismenost postoji zabrinutost i u većim i u manjim jezicima (v. Verheijen, 2013 za engleski; Verheijen i Spooren, 2017 za holandski; Vlajković, 2010 i Stamenković i Vlajković, 2012 za srpski).

Međutim, istraživanja pokazuju da odstupanja od standarda proističu iz posebnih tehničkih i komunikacijskih okolnosti u kojima se KPR odvija, pa kao takva ne predstavljaju haotičnu i nekontrolisanu pojavu koja je pretnja standardnom jeziku. Na celokupnu KPR mogu se primeniti zaključci do kojih dolaze Thurlow i Brown (2003), koji smatraju da upotrebu engleskog jezika u SMS porukama oblikuju so-

---

1 Iako naziv to ne odražava direktno, u komunikaciju posredovanu računarom ubraja se i komunikacija putem mobilnih telefona, tableta i drugih sličnih prenosnih uređaja.

ciolingvistička načela kratkoće i brzine, iskazivanja paralingvističkih informacija i fonološke aproksimacije (približavanja zapisa neformalnog govora). Rezultat načela kratkoće poruke i brzine njenog pisanja mogu biti ogлуšenja o pravopisnu normu, poput pisanja isključivo malim slovima, izostavljanja interpunkcije ili upotrebe slova bez dijakritičkih znakova. Drugi čest proizvod ovog načela jeste skraćivanje reči, koje pored relativno ustaljenih skraćenica i akronima vrlo često uključuje kontrakcije (poput *vrv* za *verovatno* u srpskom), ili upotrebu brojeva umesto niza slova (up. eng. *2nite* < *tonight*). Zatim, potreba za iskazivanjem paralingvističkih informacija dovodi do pojave novih sredstava za ostvarivanje funkcija koje pisani jezik izražava manje direktno nego govor: izraz lica i gestikulacija nadoknađuju se upotrebom emotograma (eng. *emoticon*), a velika slova i ponavljanje karaktera iskazuju naglašavanje. Najzad, približavanje zapisa govoru ogleda se u načinu pisanju koje više odgovara govornim formama (eng. *dunno* < *don't know*, u srpskom *desi* < *gde si*).

Iako se neke od ovih pojava mogu objasniti tehničkim okolnostima u kojima se KPR odvija, pre svega odlikama tastatura koje se koriste i ograničenjem broja karaktera u poruci,² dodatni faktor koji treba uzeti u obzir jeste svestan izbor načina izražavanja koji odslikava identitet govornika, bilo geografski (što vodi ka upotrebi dijalekatskih oblika) ili demografski (što može voditi upotrebi kolokvijalnih izraza). Radić-Bojanić (2007) i Popović (2009) navode i da odstupanje od jezičke norme može biti sredstvo privlačenja i zadržavanja pažnje sagovornika, dok Radić-Bojanić (2007) i Filipan-Žignić (2012) ukazuju na povezanost odstupanja od norme sa većom kreativnošću u upotrebi jezika. U svakom slučaju, upotreba nestandardnih oblika može se opisati kao „funkcionalna, principijelna i smislena” (Tagg, Baron i Rayson, 2012: 367). Funkcionalna je zbog toga što se ovi oblici javljaju u komunikaciji određene društvene grupe, iz konkretnih komunikacijskih potreba i bez negativnih posledica po međusobnu razumljivost. Principijelna je zbog toga što ne narušava sistemska pravila koja bi ugrozila razumevanje i slična je drugim situacijama u kojima se javljaju nestandardni

2 Čini se da ograničenje broja karaktera ipak nema presudan uticaj na pojavu nestandardnih elemenata (v. pregled u Eisenstein, 2013). U srpskom jeziku na to ukazuje povremena upotreba digrama ili trigrama umesto pojedinačnih karaktera sa djakriticima (na primer, *ss*, *sh* ili *sch* za *š*).

oblici u istom jeziku.³ Najzad, smislena je zbog toga što doprinosi izgradnji i prikazu identiteta govornika. Karakteristike koje se tiču uspostavljanja identiteta posebno su uočljive u domenu leksike, koja je u KPR često žargonska ili geografski obeležena, i morfofonologije, koja može biti dijalekatska, poput upotrebe ikavskih oblika u Hrvatskoj (v. Miličević i Ljubešić, 2016).

U pogledu mogućeg uticaja KPR na pismenost mladih, istraživanja daju donekle protivrečne rezultate (v. pregled za engleski jezik u Verheijen, 2013). Međutim, sve su brojnije korpusne i eksperimentalne studije koje ukazuju ne samo na izostanak negativnih posledica KPR na opštu pismenost (v. npr. Verheijen i Spooren, 2017 za holandski), već i na pozitivnu povezanost upotrebe KPR sa pismenošću i uspesnošću u gramatičkim zadacima (v. Van Dijk, van Witteloostuijn, Vasić, Avrutin i Blom, 2016).

Polazeći od viđenja prema kome KPR sadrži nestandardne oblike koji su upotrebljeni sa određenim ciljem i stoga ne predstavljaju greške (uz izuzetak grešaka u kucanju), u radu se koncentrišemo na odlike nestandardnog srpskog jezika na Tviteru. Tviter je jedna od najčešće korištenih i najviše proučavanih društvenih mreža, na kojoj se u proseku dnevno objavi preko 500 miliona tvitova (kratkih poruka, dužine do 140 karaktera) vrlo raznolikog sadržaja, od vesti i zvaničnih informacija koje objavljuju kompanije i institucije, do ličnih razmišljanja i privatne komunikacije.⁴ U radu predstavljamo analizu zasnovanu na uzorku tvitova koji je ručno normalizovan, a zatim lematizovan i označen morfosintaksičkim informacijama. U nastavku rada prvo se osvrćemo na relevantna prethodna istraživanja, zatim opisujemo sastav korpusa i način izdvajanja uzorka, nakon čega predstavljamo tok procesa normalizacije, metod i rezultate analize nestandardnih oblika. Analiza je delom kvantitativna, a delom kvalitativna. U kvantitativnom delu navode se podaci o učestalosti i raspodeli nestandardnih oblika prema vrstama reči, daje se pregled reči koje se često javljaju u nestandardnom obliku i ispituju se procesi koji dovode do formiranja nestandardnih oblika. Kvalitativna analiza daje lingvističko tumačenje dobijenih kvantitativnih rezultata.

3 Tagg i saradnici navode kao primer to da se u engleskom jeziku umesto *ch* ili *q* ne sreće neko proizvoljno slovo, već isključivo *k* (*skool* < *school*, *kwik* < *quick*), koje se koristi i u fonetskoj transkripciji. Uz to se ovakvi primeri beleže i daleko pre pojave RPK.

4 <http://www.internetlivestats.com/twitter-statistics/>

2. Prethodna istraživanja KPR na srpskom i srodnim jezicima

Na području nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika istraženi su različiti vidovi komunikacije posredovane računarom: SMS poruke (Filipan-Žignić, Sobo i Velički, 2012; Vrsaljko i Ljubomir, 2013; Jelić i Polovina, 2015), časakaonice (Radić-Bojanić, 2007), društvene mreže (Fejsbuk: Vrsaljko i Ljubomir, 2013; Vlajković 2010; Stamenković i Vlajković 2012; Tviter: Miličević i Ljubešić, 2016; Miličević, Ljubešić i Fišer, 2017). Vršena su i poređenja različitih žanrova (Popović, 2009; Filipan-Žignić, 2012). Najviše pažnje posvećeno je leksici (anglicizmima, vulgarizmima, žargonu mladih) i odstupanjima od pravopisnih pravila (v. sledeći pasus). U manjoj meri su proučeni planovi morfologije (tj. sporadična odstupanja od standarda u fleksiji), sintakse (koja je pojednostavljena, često eliptična i uglavnom zasnovana na prostim rečenicama), diskursa i pragmatike (gde pojedinačni žanrovi imaju sopstvene komunikacijske norme).

Za naš rad najrelevantnija su istraživanja odstupanja od pravopisnih pravila, pri čemu pod pravopisom ovde podrazumevamo sve pojave vezane za različite načine zapisivanja teksta, odnosno obuhvatamo i neke od pojava koje prvenstveno pripadaju domenu leksike (npr. različiti vidovi skraćivanja reči) ili morfologije (nestandardna fleksija). Citirani radovi s obzirom na ovako shvaćen pravopis uglavnom uočavaju slične tendencije. Ključne pravopisne odlike KPR na srpskom jeziku rezimirane su i ilustrovane primerima u tabeli 1 (izvori iz kojih su preuzeti primeri navedeni su u legendi ispod tabele).

Pojava	Primer
Izostavljanje interpunkcije	<JANJA_beba> Vlado jos se ti lozis na Sandru <iLLeGaL> ma jok ⁽¹⁾
Izostanak upotrebe velikih slova	to deki tooo ⁽¹⁾
Mešanje malih i velikih slova unutar reči	lJaKsE Te nApRaViO ⁽¹⁾
Pogrešno sastavljeno ili rastavljeno pisanje reči	neznam [ne znam], skim [s kim], dali [da li] ⁽¹⁾
Izostavljanje dijakritičkih znakova	pazljivo [pažljivo] pise [piše] u log ⁽¹⁾
Alternativni zapis slova sa dijakriticima ⁵	U utorak tje [će] dotji [doći] do rash-hishtjavanja [raščiščavanja] ⁽²⁾

5 Ova i sledeća stavka spadaju u način pisanja koji se ponekad označava kao „inter-netica” (v. Popović, 2009).

Zamena domaćih slova ili kombinacija slova stranim	<i>exkurzija [ekskurzija]⁽²⁾, hwala [hvala], gloop [glup]⁽³⁾</i>
Zamena slova simbolima i brojevima koji liče na njih	<i>tr38@ [treba] mi kint@ [kinta]⁽³⁾</i>
Upotreba ćiriličnog pisma samo za pojedine reči ili delove reči	<i>tjixu tjixu tjixu xuuuu [ćihu ćihu ćihu hu]⁽³⁾</i>
Naglašavanje pisanjem velikim slovima	<i>Da li je to bila ONA exkurzija?⁽²⁾</i>
Naglašavanje ponavljanjem slova i slogova	<i>Grrrrr, Hahahahahaha, pa kreeeeeeeee-ten⁽²⁾</i>
Naglašavanje ponavljanjem upitnika i uzvičnika	<i>Cao svima!!!!!!!!!!!! Neko za chat????????⁽¹⁾</i>
Naglašavanje pisanjem reči sa razmakom između slova	<i>s o r i⁽¹⁾</i>
Skraćivanje reči izgovornim oblicima brojeva	<i>o5 [opet], 3k [trik]⁽²⁾</i>
Skraćivanje reči i većih celina izostavljanjem samoglasnika	<i>bzv [bezveze]⁽²⁾, Fnmnl! [fenomenalno], nshvts [ne shvataš]⁽³⁾</i>
Upotreba postojećih standardnih skraćenica	<i>bg [Beograd], ns [Novi Sad]⁽¹⁾</i>
Skraćivanje reči inicijalnom elizijom ⁶	<i>dja [svida]⁽³⁾, si [jesi] tu⁽²⁾</i>
Skraćivanje reči finalnom elizijom ⁷	<i>pozz [pozdrav]⁽³⁾, kanc [kancelarija], dž [džabe]⁽²⁾</i>
Skraćivanje akronimizacijom	<i>nh [ne, hvala]⁽¹⁾, vtnns [volim te najviše na svetlu]⁽³⁾</i>
Upotreba stranih reči, izraza i rečenica	<i>kakav offensive nick⁽¹⁾</i>
Fonetizovana transkripcija stranih reči	<i>d fors iz vid ju jang skajvoker [the force is with you young skywalker]⁽³⁾</i>
Upotreba šatrovačkog	<i>Aj lipa [pali] tebra [brate]!⁽²⁾</i>
Nestandardna fleksija	<i>ja cu ih zabraniti u australiju [australiji]⁽¹⁾</i>

Tabela 1: Najčešće nestandardne pravopisne odlike KPR na srpskom jeziku [sa standardnim oblikom]. Izvori: (1) Radić-Bojanić (2007), (2) Popović (2009), (3) Vlajković (2010).

Grupisanjem nabrojanih pojava može se uočiti nekoliko osnovnih tendencija u odstupanjima od standardnojezičkog zapisa: (1) narušavanje pravopisnih pravila vezanih za interpunkciju, upotrebu velikih i malih slova i sastavljeno i rastavljeno pisanje reči, (2) alternativni način zapisivanja pojedinih slova, (3)

6 Poredeći srpski jezik sa engleskim, Radić-Bojanić (2007: 61) navodi da je elizija reči relativno retka i manje raznovrsna – uglavnom uključuje govorne oblike koji su preneti u pisani jezik (poput *odma*, *ajd*, *al*).

7 U konsultovanoj literaturi nisu pronađeni primeri medijalne ili kombinovane medijalne i finalne elizije za srpski jezik (up. eng. *b-day* [birthday], *hub* [husband], iz Radić-Bojanić, 2007: 60).

upotreba nekih vidova nestandardnog zapisa, posebno ponavljanja, u svrhu naglašavanja, (4) skraćivanje. Ove tendencije potpuno su u skladu sa tehničkim zahtevima KPR (posebno 1 i 2), komunikativnim potrebama korisnika (posebno 3) i/ili principom jezičke ekonomije (posebno 4).⁸Ostvarenje komunikativnih potreba korisnika i iskazivanje njihovog identiteta ostvaruju se i kroz poslednje četiri pojave iz tabele 1, koje ne pripadaju izdvojenim tendencijama. Dodatno se u nekim pojavama može primetiti uticaj engleskog jezika.

Istraživanja su se bavila i dodatnim temama, između ostalog poređenjem sa drugim jezicima. Filipan-Žignić i dr. (2012) su za SMS poruke utvrdili da su nestandardne odlike hrvatskog jezika kakav se koristi u njima slične odlikama engleskog i nemačkog i uglavnom proističu iz potrebe za skraćivanjem, koje u slučaju SMS poruka dovodi do uštede ne samo prostora i vremena, već i novca. Radić-Bojanić (2007) poredi srpski i engleski jezik ćaskaonica i takođe pronalazi brojne sličnosti, ali i određene razlike. Neke od razlika proizilaze iz sistemskih odlika ovih jezika (na primer, veća varijacija u zapisu u engleskom jeziku usled njegove manje transparentne ortografije), dok neke nemaju jasno objašnjenje (na primer učestalija upotreba elizije u engleskom jeziku). Ukupno gledano, utvrđuje se procentualno viši broj ogrešenja o pravopisna pravila u srpskom nego u engleskom jeziku, što autorka objašnjava tradicijom pisanog testiranja na anglosaksonskom, a usmenog ispitivanja na srpskom govornom području, što bi moglo da utiče na svest o pravopisnim pravilima.

Još jedna vrlo zastupljena tema jeste uticaj KPR na jezičku normu i pismenost govornika, posebno mlađe populacije i posebno u pogledu uticaja engleskog jezika. Baveći se hrvatskim jezikom, Vrsaljko i Ljubomir (2013) analiziraju uzorak SMS poruka i komentara na Fejsbuku učenika IV razreda osnovne škole i utvrđuju niz odstupanja (na primer u pogledu razlikovanja glasova *č* i *ć* i pravila alternacije *je/ije*) koja vide kao nepoželjna. Zbog toga predlažu da se u školama radi na tome da se standard poštuje i u neformalnoj komunikaciji, posebno na ranom uzrastu, dok se pravopisna pravila još usvajaju. Vlajković (2010) i Stamenković i Vlajković (2012) imaju sličan pristup srpskom jeziku. Ovi autori proučavaju korpus od 500 iskaza sa društvene mreže Fejsbuk i iznose tvrdnju da se u njima koristi „hibrid” engleskog i srpskog jezika, odnosno da su odstupanja od norme

8 Zanimljivo je i da neke od nabrojanih pojava korisnici ponekad sami ispravljaju (v. Jelić i Polovina, 2015).

koja se sreću u manjoj meri nastala pod uticajem konvencija koje sam tip komunikacije nosi sa sobom, a u većoj meri pod uticajem engleskog jezika. Neke od karakterističnih pojava koje uočavaju jesu pisanje naziva (filmova, muzičkih grupa, itd.) i etničkih prideva velikim slovom, u skladu sa engleskim pravopisom. Ovi autori smatraju da su pojave koji se sreću u njihovim podacima zabrinjavajuće, da prete da pređu i u druge vidove komunikacije i time dovedu do „erozije” i „siromašenja” srpskog jezika, zbog čega predlažu reforme u obrazovnom sistemu.

Sa druge strane, Filipan-Žignić, Legac, Pahić i Sobo (2015) i Filipan-Žignić i Turk Sakač (2016) smatraju da nema razloga za ovakve bojazni. Njihova istraživanja bila su anketnog tipa i tražila su od učenika završnih razreda hrvatskih gimnazija i osnovnih škola da odgovore na pitanja vezana za to da li i u kojoj meri u radovima pisanim za školu i u slobodno vreme koriste anglicizme, skraćenice, emotograme, vulgarizme i druga sredstva karakteristična za KPR. Pokazalo se da uprkos čestoj upotrebi nestandardnih oblika u neformalnom pisanju, učenici izuzetno retko prenose ovakav jezik u školske zadatke. Ovi autori stoga zaključuju da su maternji govornici sposobni da razluče različite komunikativne situacije i konvencije koje one nameću, odnosno da nema razloga da se govori o „pogoršanju” ma čijeg jezika.

Nešto drugačiji pristup problemu pručavanja nestandardnih odlika u komunikaciji posredovanoj računarom nalazimo u nizu radova posvećenih odlikama srpskog, hrvatskog i slovenačkog jezika na društvenoj mreži Tviter. Za razliku od prethodno prikazanih radova, koji su u velikoj meri kvalitativni i zasnovani na isključivo ručno sprovedenim analizama, u pitanju su kvantitativna istraživanja u kojima je deo analize sproveden automatski. Prvi od radova, Fišer, Erjavec, Ljubešić i Miličević (2015), poredi nivo lingvističke i tehničke standardnosti tvitova napisanih na slovenačkom, hrvatskom i srpskom jeziku. Utvrđeno je da je 67% tvitova u srpskom, 70% u slovenačkom i 73% u hrvatskom vrlo standardno, kao i to da je u ostatku tvitova u slovenačkom jeziku najviše nestandardnih odlika bilo vezano za ortografiju, dok je u hrvatskom, a posebno srpskom, bila dominantnija nestandardna leksika.

Istraživanje predstavljeno u ovom radu posebno tesno je povezano sa radovima Miličević i Ljubešić (2016) i Miličević i dr. (2017), koji su zasnovani na poređenju nestandardnih oblika sa standardnim oblicima na koje su (ručno) normalizovani (npr. *veceras* > *večeras*). Ovi radovi takođe

su utvrdili da postoje određene razlike između nestandardnog srpskog, hrvatskog i slovenačkog, delom lingvistički uslovljene (na primer, elizija završnih vokala češća je u slovenačkom i hrvatskom nego u srpskom, velikom delom zbog čestog ispuštanja finalnog *i* u infinitivima), a delom verovatno proistekle iz demografskih varijabli poput uzrasta korisnika (za srpski jezik je karakterističan viši broj vulgarizama). Najzad, sva tri rada su pokazala da se dijakritički znakovi najviše izostavljaju u srpskom jeziku.

3. Nestandardno zapisivanje srpskog jezika na Tviteru

3.1 Ciljevi istraživanja i opis uzorka

Studija predstavljena u ovom radu zasnovana je na automatski sastavljenom korpusu tvitova na srpskom jeziku i deo je šireg istraživanja u okviru koga su korpusi poruka sa Tvitera izrađeni za slovenački, hrvatski i srpski jezik. Krajnji cilj formiranja ovih korpusa jeste izrada alata za automatsko označavanje nestandardnog jezika (v. npr. Ljubešić, Erjavec i Fišer, 2017), koja zahteva da deo korpusa prvobitno bude ručno označen, između ostalog normalizovanjem nestandardnih oblika, kako bi se omogućilo treniranje automatskih alata. Naravno, dodatni značajan cilj je i olakšavanje lingvističke analize nestandardnog jezika. U radu se konkretnije bavimo analizom manjeg ručno normalizovanog uzorka sa ciljem utvrđivanja najčešćih nestandardnih odlika srpskog jezika na Tviteru.

Korpus čiji uzorak analiziramo prikupljen je upotrebom programa TweetCat (Ljubešić, Fišer i Erjavec, 2014) i obuhvata tvitove na srpskom jeziku objavljene između 2013. i 2015. godine. Ukupna veličina korpusa iznosi približno 205 miliona tokena, iz kojih je za potrebe ovog istraživanja izdvojen manji uzorak od 1.856 tvitova, odnosno 45.134 tokena (po završetku procesa normalizacije 45.322 tokena).⁹ Odabrani su isključivo tvitovi koji sadrže nestandardne odlike i imaju dužinu od najmanje 100 karaktera.

Primeri tvitova sa nestandardnim elementima dati su u (1) i (2). Neke od ilustrovanih nestandardnih pojava tipične su za KPR uopšte, poput izostavljanja dijakritika (*veceras* < *večeras*) i upotrebe skraćenice (*yt* za *YouTube*, *mob* za *mobilni*), ali prisutni su i fenomeni specifični za

---

9 Kao zasebni tokeni tretiraju se ne samo reči, već i znakovi interpunkcije i emotogrami.

Tviter, poput upotrebe tarabe (*hashtag*) za označavanje teme i znaka @ za navođenje imena.

(1) Bad Copy i Sasa [Saša] Kovacevic [Kovačević] su skoro istovremeno objavili spotove veceras [večeras], a Bad Copy imaju vise [više] lajkova do sad na yt #geto #kvalitet

(2) Meni @ts_ts_ts kada nešto hoće da poruči, on ne uzme svoj mob [mobilni] da mi pošalje esemes [SMS], već moj i napiše mi u noutsima.

3.2 Proces normalizacije

Uzorak je ručno normalizovan na platformi Webanno (Eckart de Castilho, Biemann Gurevych i Yimam, 2014). Svaki tvit normalizovala su dva anotatora, nakon čega je treći anotator poredio rezultate i razrešavao neslaganja. Pored lingvističke normalizacije urađene su i ispravke automatske podele tvitova na tokene i rečenice, lematizacija (dodeljivanje svakom tokenu leme, odnosno osnovnog oblika, npr. *objavili* > *objaviti*) i morfosintaksički opis (dodeljivanje oznake svakoj reči u tekstu, prema smernicama MULTEXT-East v5.0,¹⁰ npr. *koleginica* > *Ncfsn* za *noun*, *common*, *feminine*, *singular*, *nominative*, odnosno zajedničku imenicu ženskog roda u nominativu jednine).

Normalizacija je proces koji značajno olakšava kasniju lingvističku analizu, budući da korisnicima korpusa pruža mogućnost pretrage prema standardnim oblicima.¹¹ Međutim, glavni cilj normalizacije u ovom slučaju bilo je kasnije treniranje alata za automatsku normalizaciju, pa da su odluke u pogledu toga koje nestandardne pojave će biti normalizovane bile podređene tome. Drugim rečima, normalizovane su pojave za koje je procenjeno da mogu biti naučene od strane programa za automatsku normalizaciju. Smernice za normalizaciju, zajedničke za srpski i hrvatski jezik, nastale su prilagođavanjem uputstva za slovenački (v. Čibej, Fišer i Erjavec, 2016), pri čemu su uzete u obzir razlike između ortografskih i gramatičkih sistema ovih jezika. Smernice su dostupne na stranici korpusa u repozitorijumu CLARIN.SI.¹²

---

10 <http://nl.ijs.si/ME/V5/msd/html/>

11 Na primer, upitom „fenomenalno” mogu se dobiti sve varijante zapisa reči – *fenomenalno*, *fmnlno*, *fenom*, itd.

12 <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1171>

Normalizacija je rađena na nivou reči, što znači da red reči i druge pojave vezane za sintaksu (npr. elipsa) nisu obuhvaćeni. Od normalizacije su izuzeti i emotogrami, korisnička imena, tarabe, kao i leksičke pojave poput upotrebe nestandardne reči umesto standardne (npr. kolokvijalno *fotka* nije normalizovano).¹³ Sa druge strane, proces normalizacije obuhvatio je sve nestandardne zapise, bilo da se radilo o očiglednim greškama u kucanju, izostanku dijakritika ili nekom drugom vidu izmenjenog pisanja. U tabeli 2 navedene su pojave koje su normalizovane (sa primerima).¹⁴

Pojava	Primer (nestandardni > standardni oblik)
Ispušteni dijakritički znakovi	<i>dzabe</i> > <i>džabe</i> , <i>predjasnjeg</i> > <i>predašnjeg</i> , <i>noc</i> > <i>noć</i> , <i>oci</i> > <i>oči</i>
Zapisi domaćih reči stranim slovima ili kombinacijama slova	<i>fax</i> > <i>faks</i> , <i>teshko</i> > <i>teško</i> , <i>chak</i> > <i>čak</i> , <i>commarac</i> > <i>komarac</i> , <i>devojq</i> > <i>devojk</i> , <i>Ezweene</i> > <i>Izvini</i>
Greške u kucanju, elidirani vokali, fonetska prilagođavanja, regionalne varijante, šatrovački, drugi vidovi nestandardnog zapisa	<i>ughapsili</i> > <i>uhapsili</i> , <i>al</i> > <i>ali</i> , <i>jel</i> > <i>je li</i> , <i>Udriro</i> > <i>Udriro</i> , <i>pogin'o</i> > <i>poginuo</i> , <i>jope</i> > <i>opet</i> , <i>PreCednika</i> > <i>PreDSednika</i> , <i>nailaksi</i> > <i>najlakši</i> , <i>povatao</i> > <i>pohvatao</i> , <i>nemo'</i> > <i>nemoj</i> , <i>Kaće</i> > <i>Kadće</i> , <i>ljankase</i> > <i>seljanka</i> , <i>ladan</i> > <i>hladan</i> , <i>dvajs</i> > <i>dvadeset</i> , <i>ojra</i> > <i>evra</i> , <i>vidla</i> > <i>videla</i>
Nestandardni flektivni nastavci	<i>obrisat</i> > <i>obrisan</i> , <i>bi</i> > <i>bih/bismo/biste</i> , <i>reko</i> > <i>rekoh</i> , <i>dnojeva</i> > <i>dna</i> , <i>hejtao</i> > <i>hejtovao</i> , <i>mislEla</i> > <i>mislIla</i>
Izostale glasovne promene	<i>krugiće</i> > <i>kružiće</i> , <i>odpušač</i> > <i>otpušač</i> , <i>Predhodnih</i> > <i>Prethodnih</i> , <i>konbinacija</i> > <i>kombinacija</i>
Ponavljjanja slova u punoznačnim rečima	<i>riboo</i> > <i>ribo</i> , <i>kiseoooooniiiiik</i> > <i>kiseonik</i> , <i>zelim</i> > <i>želim</i>
Ponavljjanja slova i slogova u uzvicima	<i>hahaha</i> > <i>haha</i> , <i>Jaooo</i> > <i>Jao</i> , <i>UUUUUHHHH</i> > <i>UH</i>

- 13 Razlog za izostanak normalizacije leksike leži pre svega u složenosti zadatka. Granice između standardne i nestandardne leksike mnogo je teže povući nego granice između standardnog i nestandardnog zapisa reči, a vrlo se često nameće i problem izbora standardne lekseme na koju će nestandardna reč biti normalizovana – na primer, kolokvijalno *fotka* moglo bi biti normalizovano na *fotografija* ili *slika*. Detaljnije o temi nestandardne leksike piše Durbaba (2015).
- 14 Navedene su pojave obuhvaćene smernicama za anotatore. Tokom anotacije beležene su i rešavane i dodatne situacije, poput brisanja crtica upotrebljenih za naglašavanje (*o-ga-vno* > *ogavno*).

Zapisi skraćeni upotrebom brojeva	<i>o5 > opet</i>
Reči pogrešno napisane sastavljeno/rastavljeno	<i>ustvari > u stvari, nebi > ne bismo, ubicuse > ubiću se, ni jedan > nijedan</i>
Nestandardni zapis flektivnih oblika skraćenica	<i>smsa > sms-a, RTSu > RTS-u, BBCiju > BBC-ju</i>
Standardne skraćenice sa izostavljenom ili suvišnom tačkom	<i>god > god., dr. Stefanovica > dr Stefanovića, ps > p.s.</i>
Nestandardne skraćenice i akronimi (sa izuzetkom vlastitih imena)	<i>mng > mnogo, nzm > ne znam, osn. > osnovnim, NG > Novu godinu, teveu > TV-u, nnc > nema na čemu</i>

Tabela 2: Pojave koje su normalizovane prema smernicama za normalizaciju.

Pravila su se odnosila i na izvorno napisane strane reči (*twit > tweet*, *hipstaaa > hipster*, *lolololol > lol*), dok fonetski transkribovane strane reči nisu normalizovane na izvorni zapis (npr. zadržani su oblici *fejv*, *menšn*, *on d edž*). U slučajevima postojanja varijantnih oblika, oba oblika tretirana su kao standardna (npr. *ujutro* i *ujutru*).

Anotatorima je naglašeno da treba da uzmu u obzir i kontekst, posebno kod dvosmislenih slučajeva (npr. *sto* bi moglo zaista biti imenica ili broj *sto*, ali i *što*, a značenje i flektivni oblik skraćene reči nije uvek moguće odrediti samostalno – *več. škole > večernje škole; u osn. školama > u osnovnim školama*), kao i da ne normalizuju ukoliko dvosmislenost nije moguće razrešiti. U pogledu odnosa prema normi, glavni zahtev iskazan u smernicama bio je „U celom tvitu treba proveriti da li su pojedinačne reči u skladu sa standardnim jezikom, a u slučaju da odstupaju od standarda, treba im pripisati normalizovane verzije”, ali anotatori (po obrazovanju lingvisti) nisu upućeni na unapred određenu normativnu literaturu, već im je ostavljena sloboda da se oslanjaju na intuiciju i rešavaju problematične slučajeve u međusobnoj i saradnji sa autorima smernica, konsultujući literaturu po potrebi.

Primeri pokazuju da nije bilo intervencija vezanih za upotrebu velikih i malih slova. Ova odluka, iako u suprotnosti sa pravopisnim pravilima, doneta je zbog toga što bi ovakve intervencije značajno usložnile normalizaciju i otežale treniranje automatskih alata, a bez dobiti za njihovu uspešnost. Iz primera se takođe uočava da, iako je vršena na nivou reči, normalizacija nije nužno bila 1:1. Tačnije, dešavalo se da se jedan nestandardni token deli na više standardnih (*ustvari > u stvari*), ili obratno (*ni jedno > nijedno*). Najzad, u tabeli 2 treba uočiti razliku između skraćenica koje imaju standardni, ili barem ustaljeni oblik (npr. *god.* za *godina*), i različitih idiosinkratičnih

skraćivanja (poput *mng* za *mnogo*). U procesu normalizacije, prvi tip skraćenica nije proširivan u punu reč, dok nestandardni skraćeni oblici jesu. Pored toga, skraćenice su označene kao posebna vrsta reči, dok su nestandardnim skraćenim oblicima dodeljivane oznake reči na koje su normalizovani (npr. *msm*, normalizovano na *mislim*, označeno je kao glagol).

3.3 Metod analize

U tabeli 3 dat je primer jednog anotiranog tvita. Podaci su u vertikalnom formatu u kome svaka kolona predstavlja jedan nivo anotacije. Za tokene koji odgovaraju standardnom jeziku vrednosti u kolonama „Izvorni token” i „Normalizovani token” se poklapaju, dok se u slučaju normalizovanja u drugoj koloni nalazi standardizovani oblik.

Izvorni token	Normalizovani token	Lema (osnovni oblik)	Morfosintaksička oznaka
Gde	gde	gde	Rgp
tacno	tačno	tačno	Rgp
ta	ta	taj	Pd-fsn
frustracija	frustracija	frustracija	Ncfns
lezi	leži	ležati	Vmr3s
,	,	,	Z
who	who	who	Xf
cares	cares	cares	Xf
.	.	.	Z

Tabela 3: Primer tvita u vertikalnom formatu sa pridruženom anotacijom.

Budući da se smernice za normalizaciju velikim delom zasnivaju na pojavama i kategorijama koje je teško ili čak nemoguće automatski prepoznati (npr. glasovne promene ili skraćenice), u analizi je bilo neophodno oslanjanje na drugačije kriterijume. Centralni pojam stoga je **transformacija**, odnosno izmena na nivou pojedinačnog karaktera koju je moguće identifikovati automatski. Polazišna tačka u analizi transformacija jeste standardni jezik. Drugim rečima, podrazumeva se da do transformacija dolazi prilikom prelaska iz standardnog u nestandardni oblik, čime transformisanje postaje proces suprotan normalizaciji opisanoj u prethodnom odeljku. Na primer, u tabeli 2 navodi se da je oblik *dzabe* normalizovan u

džabe, dok se u analizi isti primer tretira kao transformaciju standardnog *džabe* u nestandardno *dzabe* zamenom karaktera ($\check{z} > z$).

U prvom koraku analize sve izvorne tokene poredimo sa odgovarajućim normalizovanim tokenima. Za tokene kod kojih je utvrđeno nepoklapanje prve dve kolone koristimo i morfosintaksičke opise i leme dodeljene normalizovanim tokenima (treća i četvrta kolona u tabeli 3), odnosno računamo raspodelu učestalosti transformacija prema vrstama reči, izdvajamo najčešće transformisane leme i najčešće transformisane oblike. Pored toga, transformisane oblike klasifikujemo prema Levenštajnovim transformacijama (brisanje, dodavanje, zamene; Levenshtein 1966), izdvajamo najčešća brisanja, dodavanja i zamene, i proučavamo položaj različitih tipova transformacija unutar reči.

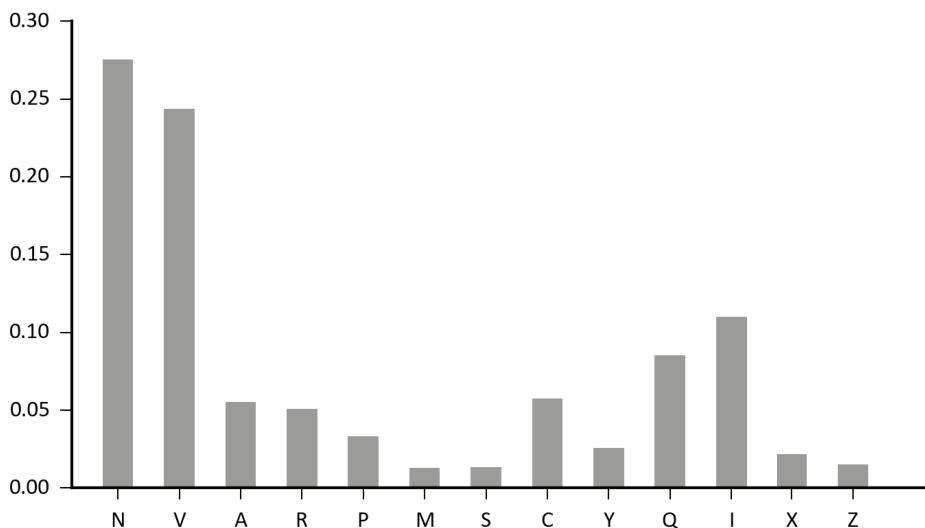
4. Rezultati

Do nekog vida transformacije došlo je u 10,32%, odnosno 4.679 tokena. Procenat transformacija 1:n iznosio je 0.39%, dok je za n:1 procenat bio 0.07%. Međutim, kod velikog broja tokena transformacije se sastoje isključivo u izostavljanju dijakritika ($\check{c}, \acute{c}, \check{s}, \acute{s}, \check{d} > c, c, s, z, dj$), do koga dolazi u većoj meri iz tehničkih nego iz lingvističkih razloga (jedan mogući razlog je česta upotreba engleske tastature, posebno na manjim uređajima). Ukoliko se izuzmu ovakvi tokeni, preostaje 3,96%, odnosno 1.793 transformisanih tokena. Sa izuzetkom pregleda učestalosti različitih tipova transformacija, u daljoj analizi uzimamo u obzir samo tokene kod kojih postoji i neka dodatna vrsta transformacije (pri čemu se kod takvih tokena analiziraju i izostavljanja dijakritika).

4.1 Transformacije prema vrstama reči

Relativna učestalost transformacija prema vrstama reči (procenat ukupnog broja transformacija koji otpada na imenice, glagole, prideve, itd.) prikazana je na slici 1. Lako se može uočiti da se više od jedne polovine transformacija tiče imenica i glagola. Za njima slede uzvici i rečice, sa znatno manjim udelom od približno 10% transformacija, dok je udeo drugih vrsta reči još niži i uglavnom ne prelazi 5%. Drugim rečima, veći deo transformacija dešava se na otvorenim nego na zatvorenima klasama reči.¹⁵

¹⁵ Ne uzimamo u obzir broj transformacija unutar pojedinačnih tokena.

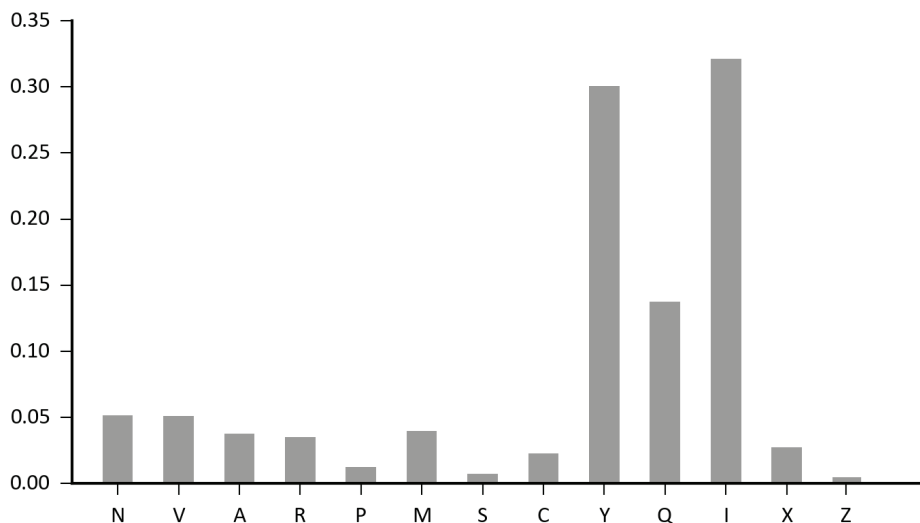

Slika 1: Raspodela transformisanih tokena prema vrstama reči (N – imenica, V – glagol, A – pridev, R – prilog, P – zamenica, M – broj, S – predlog, C – veznik, Y – skraćenica, Q – rečca, I – uzvik, X – ostalo, Z – interpunkcija).

Nešto drugačiji rezultati vezani za vrste reči prikazani su na slici 2, gde se može videti procenat tokena koji su transformisani unutar svake od vrsta reči (na primer, od svih imenica transformisano je približno 5%). Najveći udeo transformisanih oblika javlja se kod uzvika i skraćenica (gde se transformacije dešavaju kod približno jedne trećine tokena), za njima dolaze rečce, dok je kod svih ostalih vrsta reči udeo transformacija vrlo nizak. Tendencija koja se ovde uočava suprotna je onoj sa slike 1 – više transformacija nalazi se kod zatvorenih nego kod otvorenih klasa reči.¹⁶

---

16 Podsećamo da su kao skraćenice označena samo standardna skraćivanja poput *godina* > *god.*, za koja se može smatrati da čine zatvorenu klasu.

Slika 2: Udeo transformisanih oblika u ukupnom broju tokena koji pripadaju različitim vrstama reči.

Ukupno gledano, otvorene klase reči sadrže većinu transformacija u prvoj raspodeli, a zatvorene klase u drugoj. Do ove razlike dolazi prvenstveno zbog toga što je za prvu analizu značajna i raspodela učestalosti različitih vrsta reči u uzorku (bez obzira na transformacije) – imenice i glagoli predstavljaju najčešće vrste reči, koje zajedno čine približno 40% uzorka (imenice 21,03%, glagoli 18,92%), dok uzvici, skraćenice i rečce u zbiru ne dostižu ni 5% (uzvici 1,35%, skraćenice 0,34%, rečce 2,45%). Drugim rečima, iako su reči iz zatvorenih klasa podložnije transformacijama, njihova ukupna učestalost je suviše niska da bi se to videlo u udelu u zbiru svih transformacija.

Ovde, međutim, treba istaći i određene ograde, budući da se neke od zatvorenih klasa koje su uključene u našu analizu u lingvistici zapravo ne tretiraju kao posebne vrste reči – takve su skraćenice, interpunkcija i kategorija „ostalo” (u kojoj se nalaze, na primer, strane reči). Uzvici se takođe mogu smatrati posebnim slučajem, budući da predstavljaju vrstu reči koja je tradicionalno uključena u podele, ali su u našim podacima transformisani na drugačiji način i često sa drugačijim ciljem nego druge vrste reči – uglavnom su podložni ponavljanju pojedinačnih ili grupa karaktera, što je pragmatička i paralingvistička pojava vezana za naglašavanje, a ne za fonetiku ili neki drugi nivo unutar jezičkog sistema u užem smislu.

4.2 Najčešće transformisane leme i površinski oblici

Leme kod kojih je zabeležena najviša učestalost transformacija prikazane su u tabeli 4, dok je dvadeset najčešće transformisanih površinskih oblika navedeno u tabeli 5. Za svaku lemu navedeno je koji procenat unutar svih transformisanih oblika pokrivaju njene transformacije (% transformacija), na čemu je zasnovano rangiranje u tabeli, kao i procenat tokena koji pripadaju toj lemi koji su transformisani (% leme); ova komplementarna „dvostruka” analiza slična je onoj iz odeljka 4.1. Uz leme je naveden i podatak o vrsti reči (npr. #V za glagol). U tabeli 5 je nestandardni oblik naveden u zagradi, a prikazan je i procenat transformisanih oblika koji odlazi na svaku od navedenih transformacija.

	Lema	% transformacija	% leme		Lema	% transformacija	% leme
1.	biti#V	7.53%	6.12%	11.	da#C	0.84%	1.07%
2.	li#Q	6.53%	61.26%	12.	jebiga#I	0.84%	83.33%
3.	haha#I	2.90%	81.25%	13.	moći#V	0.78%	8.19%
4.	hajde#I	2.84%	92.73%	14.	min.#Y	0.78%	77.78%
5.	hteti#V	2.01%	9.78%	15.	ja#P	0.73%	1.35%
6.	ali#C	1.73%	19.38%	16.	u#S	0.67%	1.36%
7.	kao#C	1.51%	14.21%	17.	.#Z	0.61%	0.62%
8.	jebati#V	1.45%	27.08%	18.	?#Z	0.61%	3.3%
9.	ne#Q	1.34%	4.86%	19.	ili#C	0.56%	8.85%
10.	jebote#I	1.23%	68.75%	20.	odmah#R	0.56%	50.0%

Tabela 4: 20 najčešće transformisanih lema.

	Oblik	% transformacija		Oblik	% transformacija
1.	je li (jel)	3.99%	11.	bismo (bi)	0.62%
2.	li (l')	1.81%	12.	hajde (ae)	0.62%
3.	ali (al)	1.56%	13.	haha (hahaha)	0.56%
4.	hajde (aj)	1.50%	14.	odmah (odma)	0.50%
5.	jebote (jbt)	1.31%	15.	haha (hahah)	0.44%
6.	jebiga (jbg)	0.87%	16.	bih (bi)	0.44%
7.	min. (min)	0.87%	17.	ili (il)	0.44%
8.	kao (k'o)	0.81%	18.	jebao (jebo)	0.44%
9.	kao (ko)	0.78%	19.	u stvari (ustvari)	0.44%
10.	hajde (ajde)	0.75%	20.	li (l)	0.37%

Tabela 5: 20 najčešće transformisanih površinskih oblika.

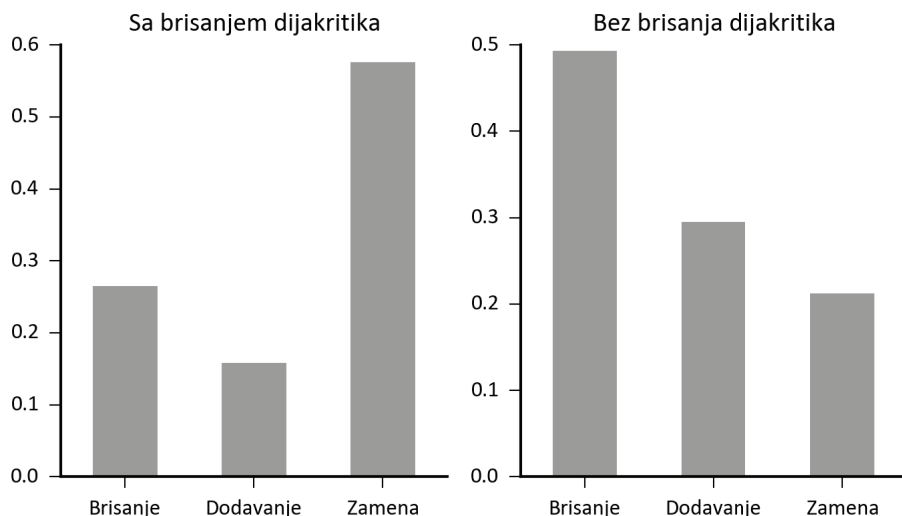
Prvo mesto na listi lema u tabeli 4 zauzima pomoćni glagol *biti* (zajedno sa *jesam*), kod koga se najveći broj transformacija tiče oblika aorista *bih* i *bismo*, koji se u našem uzorku vrlo često skraćuju na *bi* (v. tabelu 5). Za glagolom *biti* slede rečca *li* (često skraćena na *l* ili *l'*) i uzvici *haha* (sa čestim ponavljanjem slova ili slogova, posebno u obliku *hahaha* i *hahah*) i *hajde* (skraćeno na *ajde* i *ae*). Za glagol *hteti*, visoko rangiran u tabeli 4, interesantno je da nijedan njegov pojedinačni oblik nije zastupljen u tabeli 5; uvid u podatke potvrđuje intuiciju da se oblici ovog glagola transformišu izostavljanjem ili zamenom početnog *h* – *oću*, *'oću*, *oćeš*, i sl. *Kao* se često koristi u oblicima *k'o* i *ko*, *ali* i *ili* se skraćuju na *al* i *il*, a *ne* je uglavnom pogrešno napisano sastavljeno ili rastavljeno (i izostaje iz tabele 5). Za znake interpunkcije uočavaju se različiti razlozi čestih transformacija – tačka se uglavnom transformiše izostavljanjem u skraćenicama (up. lemu/oblik *min.*), dok se uzvičnik često ponavlja više puta.

Iako je naše polazište i cilj opis nestandardnog zapisivanja, gornje tabele daju uvid i u leksiku. Naime, vrlo naglašeno prisustvo u obe tabele imaju vulgarizmi, pre svega glagol *jebati*, koji se u uzorku posebno često javlja u obliku *jebo*. Na listama su se uz njega našle još dve povezane leme označene kao uzvici, *jebote* i *jebiga*, usled čestog skraćivanja na *jbt* i *jbg*.

Ukupno se u ovim analizama ponovo uočava dominantno prisustvo zatvorenih klasa reči. Posebno je zanimljivo primetiti da se na listama ne nalazi nijedna imenica, dok su od glagola prisutni pomoćni i modalni, plus svega jedan leksički (i to vulgarizam).

4.3 Analiza transformacija prema tipu

Dalju pažnju posvećujemo raspodeli tri tipa transformacija koje je definisao Levenštajn (Levenshtein, 1966), brisanja, dodavanja i zamene. Prvi deo rezultata prikazan je na slici 3, gde se poredi raspodela ova tri tipa transformacija u slučaju kada se uzimaju u obzir i izostavljanja dijakritika i u slučaju kada se ona zanemaruju. Grafikoni jasno pokazuju da su zamene daleko najčešća vrsta transformacija ukoliko se uzmu u oblik izostavljanja dijakritika, odnosno zamena slova sa dijakriticima slovima bez njih. Međutim, kada se izuzmu tokeni koji sadrže samo ove transformacije, najčešći fenomen postaje brisanje, a zamena postaje najređa.

Slika 3: Raspodela različitih tipova transformacija, sa brisanjem dijakritika (slika levo) i bez brisanja dijakritika (desno).

Zatim, u tabeli 6 je za svaki tip prikazano 10 najčešćih transformacija, uz primer koji ga ilustruje. Prilikom tumačenja rezultata iz ove tabele treba imati na umu da se u analizi transformacija uzimaju u obzir pojedinačni karakteri (tako da se digrami poput *lj* tretiraju kao dva odvojena slova, kao i strane slovne kombinacije upotrebljene umesto domaćih slova). Neizbežna posledica ovakvog pristupa jeste ta da se kod nekih tokena dobija niz transformacija čija priroda je više tehnička nego lingvistička. Na primer, prelazak iz *šiša* u *shisha* opisan je transformacijama „insert_s|replace_š-h|insert_s|replace_š-h”, koje u manjoj meri odražavaju jezičke pravilnosti, a u većoj tehničke odluke.¹⁷ Za lingvistička objašnjenja zato je u ovom slučaju često potrebna dodatna kvalitativna analiza.

---

17 Posebna pravila formulisana su za dve situacije – transformacije $\check{d} > dj$ i $ks > x$ tretiraju se kao zamene umesto kao zamena i dodavanje ili brisanje.

Brisanje			Dodavanje			Zamena		
i	13.62%	ali > al	a	22.51%	jao > jaao	i-'	7.49%	ali > al'
e	10.95%	se > s	h	12.63%	hehe > heheheh	a-'	5.05%	ostao > ost'o
a	10.67%	kao > ko	e	11.59%	je > jee	ks-x	3.06%	faks > fax
	10.33%	je li > jel	.	9.97%	... >	i-e	2.45%	zaspi > zaspe
h	5.96%	odmah > odma	o	6.36%	Alo > Aloo	š-h	2.29%	šiša > shisha
o	5.90%	ovako > vako	i	5.03%	ima > iima	h-'	2.14%	hoće > 'oće
d	4.03%	kad će > kaće		3.89%	trebaće > trebaće	e-i	2.14%	mirišem > mirišim
j	3.97%	mi je > mie	!	3.61%	!!! > !!!!	a-e	1.99%	šerovao > šeroveo
u	3.58%	umrem > mrem	u	3.04%	juhu > juhuuuu	h-x	1.83%	hehe > xexe
-	3.46%	sms-a > smsa	?	2.85%	?! > ?!!	r-v	1.53%	smrde > smvde

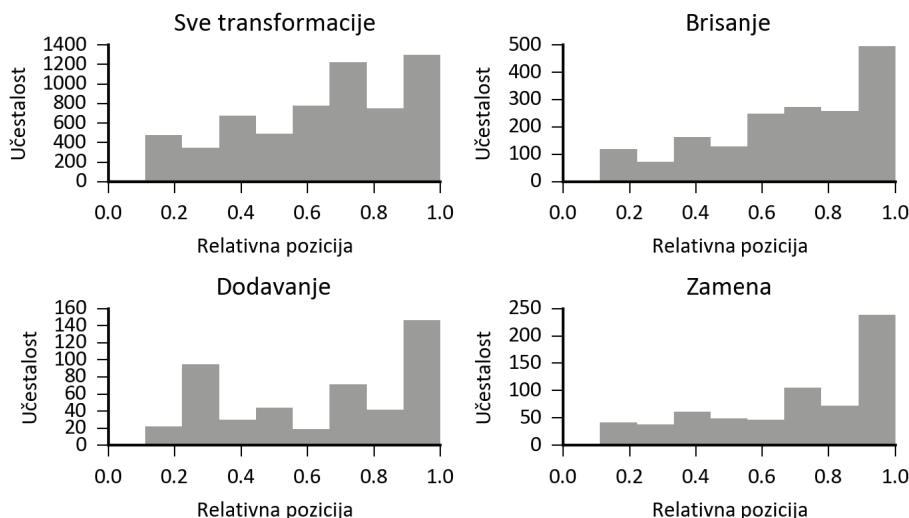
Tabela 6: 10 najčešćih transformacija prema tipu.

Među brisanjima dominira brisanje vokala i razmaka. Najčešće se ispuštaju *i* (*je li > jel*), *e* (u skraćenicama poput *aj* za *ajde*, ili *jbg* za *jebiga*) i *a* (u skraćenim oblicima kakvi su *ko* za *kao* ili *reko* za *rekao*). Tendencija ka brisanju vokala, i to posebno navedena tri, vrlo je očekivana, budući da se oni najčešće izostavljaju i u govoru. Međutim, primećuje se da nijedan pojedinačni vokal nije izrazito dominantan (up. u Miličević i dr., 2017 rezultate za slovenački i hrvatski, gde se *i* briše znatno češće od drugih vokala). Razmak izostaje u rečima pogrešno napisanim zajedno (*jel < je li*, *ustvari < u stvari*).

Dodavanje se uglavnom sreće u uzvicima i interpunkciji, u vidu ekspresivnog ponavljanja slogova (npr. *hahahahaha*) ili karaktera (*jaao*, *juhuuuu*), dok se druga najčešća situacija tiče reči pogrešno napisanih odvojeno (*treba će* umesto *trebaće*). Dodavanje je, iz tehničkih razloga, takođe prisutno kod idosinkratičnih načina pisanja domaćih reči (*shisha < šiša*, *vishe < više*), i proširenja akronima (*esemes < sms*). Zamene su u većini slučajeva proizvod upotrebe apostrofa umesto ispuštenog karaktera (*je l' < je li*, ili *ost'o < ostao*), što suštinski ponovo ukazuje na lingvističko (iako ne i tehničko) skraćivanje i bliskost sa govornim jezikom.

4.4 Analiza prema poziciji transformacija

U poslednjem koraku analize fokus je na relativnom položaju transformacija u reči. Rezultati relevantni za ovu analizu prikazani su na slici 4, gde prvi deo grafikona prikazuje raspodelu učestalosti svih transformacija zajedno, dok su preostala tri posvećena pojedinačnim tipovima. Relativna pozicija u reči iskazana je procentualno (npr. vrednost od 0,5 predstavlja sredinu reči).

Slika 4: Raspodela transformacija prema poziciji.

Sa slike se vidi da se transformacije uglavnom javljaju na kraju reči, iako ova tendencija nije preterano naglašena. Brisanje odlikuje najujednačenija raspodela, sa blagom tendencijom ka drugoj polovini, a posebno samom kraju reči. Slabost tendencije po svojoj prilici je posledica toga što je u srpskom jeziku na Tviteru često skraćivanje koje uključuje brisanje karaktera na različitim pozicijama (up. *jbg* < *jebiga*, *nzm* < *ne znam*), kao i toga što se često koriste oblici iz govornog jezika u kojima izostaje početno *h* (*ladan*, *oću*, *ajde*).¹⁸

Dodavanje i zamena karaktera naglašenije su prisutni na kraju reči. Kod dodavanja situacija je takva pre svega usled ekspresivnih dodavanja u uzvicima i interpunkciji, donekle i leksičkim rečima. Orijentisanost zamena ka kraju reči uglavnom je vezana za zamenu izostavljenih finalnih karaktera apostrofom.

18 Miličević i dr. (2017) pokazuju da je koncentracija obrisanih finalnih karaktera viša u hrvatskom i slovenačkom jeziku, između ostalog zbog čestog izostavljanja finalnog *-i* u infinitivima glagola.

5. Diskusija i zaključak

U radu je predstavljena analiza normalizovanog uzorka tvitova na srpskom jeziku, sa naglaskom na transformacijama koje su dovele do formiranja pronađenih nestandardnih elemenata. Prva pojava koja je uočena jeste vrlo naglašena sklonost ka izostavljanju dijakritičkih znakova, koje je zbog svoje pretežno tehničke prirode (upotrebe engleske tastature i/ili manje preglednih tastatura na prenosnim uređajima) isključeno iz dalje analize. Pregled učestalosti transformacija prema vrstama reči pokazao je da se vrlo visok procenat transformacija događa kod otvorenih klasa reči, pre svega imenica i glagola. Međutim, komplementarna analiza zasnovana na utvrđivanju učestalosti transformacija unutar vrsta reči pokazala je upravo suprotno – viši stepen transformisanosti zatvorenih klasa, posebno uzvika, skraćenica i rečci. Ovu drugu tendenciju potvrđuje i analiza prema lemapa i površinskim oblicima, gde se vidi da su najčešće transformacije one na pomoćnim glagolima, rečcama, uzvicima i veznicima. Drugim rečima, visoka učestalost imenica i glagola u uzorku dovodi do njihovog velikog udela u ukupnom broju transformacija, ali zapravo se u unutar ovih vrsta reči transformacije dešavaju ređe i na većem broju različitih tokena (usled čega ne dospevaju među najčešće pojedinačne transformacije) nego kod zatvorenih klasa. Ovakav rezultat sasvim je očekivan kada se uzme u obzir relativno mali broj pripadnika zatvorenih klasa, njihova relativna kratkoća i velika predvidivost – poznato je da je reči iz zatvorenih klasa lakše predvideti iz rečeničnog konteksta i da su one stoga podložnije skraćivanju i u govoru (v. npr. rad Bell, Brenier, Gregory, Girand i Jurafsky, 2009 o engleskom jeziku).

Analizom Levenštajnovih transformacija utvrđeno je da je (ne računajući izostavljanja dijakritičkih znakova) najčešći tip transformacije brisanje. Ovakav rezultat je takođe očekivan, ne samo prema opštem principu jezičke ekonomije, već i usled interaktivnog i neformalnog komunikacijskog okruženja (iako se Twitter koristi i za formalnu komunikaciju, naš uzorak sadržao je isključivo tvitove sa nestandardnim odlikama, kakve se sreću pre svega u neformalnom komuniciranju), kao i upotrebe prenosnih uređaja na kojima je kucanje otežano. Bisanje uglavnom pogađa vokale i slovo/glas *h*, slično govornom jeziku. Dodavanje je najčešće kod uzvika i interpunkcije, gde ima ulogu naglašavanja. Nešto drugačiji slučajevi od prethodnih jesu oni bliže vezani za pravopisnu normu – pogrešno brisanje i dodavanje razmaka između reči ili u njih. Najzad, situacija je najraznovrsni-

ja kod zamene, do koje dolazi usled umetanja apostrofa na mesto ispuštenih slova, ali i iz različitih drugih razloga i u vrlo različitim rečima. Sve transformacije se nešto češće javljaju na kraju reči nego na početku.

Kada se osvrnemo i uporedimo naše rezultate sa istraživanjima prikazanim u odeljku 2, možemo uočiti da naša analiza potvrđuje prisustvo većine pojava iz tabele 1. Posle izostavljanja dijakritičkih znakova, daleko najčešće se javljaju različiti vidovi skraćivanja (sa izuzetkom upotrebe brojeva, koja gotovo da se ne sreće). Naglašavanje ponavljanjem sledeće je po učestalosti, a za njim sledi pogrešno sastavljeno i rastavljeno pisanje reči. Pojave vezane za upotrebu malih i velikih slova i izostavljanje interpunkcije nisu bile obuhvaćene našom analizom, tako da za njih ne možemo izvesti nikakve zaključke.

Ono što se dodatno može uočiti u našim rezultatima, čak i bez detaljnije leksičke analize, jeste vrlo naglašeno prisustvo vulgarizama. Jedan od mogućih pravaca daljih istraživanja svakako je detaljnije bavljenje ovim fenomenom, kao i uključivanje u istraživanje sociodemografskih varijabli poput uzrasta korisnika. Sa druge strane, naše istraživanje jedno je od retkih koja u centar pažnje stavljaju učestalost različitih nestandardnih oblika u KPR, i premda je ono zbog nedostatka prethodnih sličnih podataka pretežno deskriptivne i uvodne prirode, očekujemo da će iz prikazanog opisa proisteći brojne uže lingvističke hipoteze koje će biti testirane na istim ili novim podacima.

Na samom kraju, važno je osvrnuti se na pitanje norme i njenog mogućeg trajnijeg narušavanja kroz komunikaciju posredovanu računarom. Iz naših rezultata može se zaključiti da odstupanja od norme u KPR svakako postoje. Međutim, podsećamo da naš uzorak čine isključivo nestandardni tvitovi i da su čak i u njima nestandardne odlike prisutne u približno jednoj desetini (10,32%) tokena računajući izostavljanja dijakritičkih znakova, odnosno u svega 3,96% tokena ukoliko se ova izostavljanja izuzmu. Kada se tome doda informacija da je procenat tvitova sa nestandardnim odlikama za srpski jezik procenjen na 33% (v. Fišer i dr., 2105), jasno je da su odstupanja zapravo retka. Ako uzmemo u obzir i funkcionalnu specijalizovanost nestandardnih oblika, odnosno njihovu specifičnu ulogu u skraćivanju poruke, iskazivanju paralingvističkih informacija i gradnji identiteta korisnika KPR, čini se da nema previše osnova za pretpostavku da će se ovi oblici proširiti na kontekste u kojima ove funkcije nije potrebno ili nije poželjno ostvariti, nestandardnim sredstvima ili uopšte. Drugim rečima, sma-

tramo da nestandardne elemente u jeziku ne treba po svaku cenu osuđivati i proterivati, već ih pre svega proučavati. U skladu sa tim, rad možemo zaključiti primenom na srpski jezik citata sa bloga koji govori o demokratizaciji engleskog jezika: „Breaking news! That thud you hear in the background isn’t the sound of standards falling. It’s the sound of language remaining fit for purpose” (Najnovija vest! Buka koju čujete ne potiče od rušenja standarda. To je zvuk jezika koji se prilagođava funkcijama koje obavlja).¹⁹

Literatura

- Bell, A., Brenier, J. M., Gregory, M., Girand, C. i Jurafsky, D. (2009). Predictability effects on durations of content and function words in conversational English. *Journal of Memory and Language* 60, 92–111.
- Čibej, J., Fišer, D. i Erjavec, T. (2016). Normalisation, tokenisation and sentence segmentation of Slovene tweets. U U. Andrius, J. Vaičenonienė i R. Butkienė (ur.), *Proceedings of Normalisation and Analysis of Social Media Texts (NormSoMe)* (str. 5–10). http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/workshops/LREC2016Workshop-NormSoMe_Proceedings.pdf
- Durbaba, O. (2015). O nestandardnoj leksici u leksikografskim izvorima. *Analitički časopis Filološkog fakulteta* 27/2, 211–223.
- Eckart de Castilho, R., Biemann, C., Gurevych, I. i Yimam, S. M. (2014). WebAnno: a flexible, web-based annotation tool for CLARIN. *Proceedings of the CLARIN Annual Conference (CAC) 2014*, Soesterberg, Netherlands. https://www.clarin.eu/sites/default/files/cac2014_submission_6_0.pdf
- Eisenstein, J. (2013). What to do about bad language on the Internet. *Proceedings of HLT-NAACL 2013* (str. 359–369). <http://www.cc.gatech.edu/~jeisenst/papers/naacl2013-badlanguage.pdf>
- Filipan-Žiganić, B. (2012). *O jeziku novih medija. Kvare li novi mediji suvremeni jezik?* Split: Matica hrvatska.
- Filipan-Žiganić, B. i Turk Sakač, M. (2016). Utjecaj novih medija na jezik mladih u pisanim radovima. *Slavistična revija* 4, 463–474.
- Filipan-Žiganić, B., Legac, V., Pahić, T. i Sobo, K. (2015). New literacy of young people caused by the use of new media. *Procedia – Social and Behavioral Journal* 192, 172–179.
- Filipan-Žiganić, B., Sobo, K. i Velički, D. (2012). SMS communication – Croatian SMS language features as compared with those in German and English speaking countries. *Revija za elementarno izobraževanje* 5, 5–22.

19 <http://blog.ssep.org.uk/internet-democratisation-english-part-1-power-people/>

- Fišer, D., Erjavec, T., Ljubešić, N. i Miličević, M. (2015). Comparing the non-standard language of Slovene, Croatian and Serbian tweets. U M. Smolej (ur.), *Simpozij Obdobja 34. Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis (1. del)* (str. 225–231). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jelić, G. i Polovina, V. (2015). Samoispravka i ispravka u jeziku kratkih poruka. *Anali Filološkog fakulteta* 27/2, 419–436.
- Levenshtein, V. I. (1966). Binary codes capable of correcting deletions, insertions, and reversals. *Soviet Physics Doklady* 10/8, 707–710.
- Ljubešić, N., Erjavec, T. i Fišer, D. (2017). Adapting a state-of-the-art tagger for South Slavic languages to non-standard text. U *Proceedings of the 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing* (str. 60–68). Valencia: Association for Computational Linguistics.
- Ljubešić, N., Fišer, D. i Erjavec, T. (2014). TweetCaT: a tool for building Twitter corpora of smaller languages. U N. Calzolari i dr. (ur.), *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation* (str. 2279–2283). http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/834_Paper.pdf
- Miličević, M. i Ljubešić, N. (2016). Tviterasi, tviteraši or twitteraši? Producing and analysing a normalised dataset of Croatian and Serbian tweets. *Slovenščina* 2.0 4/2, 156–188.
- Miličević, M., Ljubešić, N. i Fišer, D. (2017). Birds of a feather don't quite tweet together: An analysis of spelling variation in Slovene, Croatian and Serbian Twitterese. U D. Fišer i M. Beißwenger (ur.), *Investigating Computer-Mediated Communication: Corpus-Based Approaches to Language in the Digital World* (str. 14–43). Ljubljana: University Press, Faculty of Arts.
- Radić-Bojanić, B. (2007). *neko za chat?! Diskurs elektronskih časakaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Stamenković, D. i Vlajković, I. (2012). Jezički identitet u komunikaciji na društvenim mrežama u Srbiji. U B. Mišić-Ilić i V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, komunikacija: zbornik radova. Jezička istraživanja* (str. 212–224). Niš: Filozofski fakultet.
- Tagg C., Baron A. i Rayson P. (2012). “i didn't spel that wrong did i. Oops”: Analysis and normalisation of SMS spelling variation. *Linguisticæ Investigationes* 35, 367–388.
- Thurlow, C. i Brown, A. (2003). Generation Txt? The sociolinguistics of young people's text-messaging. *Discourse Analysis Online* 1(1). [<https://extra.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a3/thurlow2002003-paper.html>]
- Van Dijk, C., van Witteloostuijn, M., Vasić, N., Avrutin, S. i Blom, E. (2016). The influence of texting language on grammar and executive functions in primary school children. *PLoS ONE* 11, e0152409. doi: 10.1371/journal.pone.0152409

- Verheijen, L. (2013). The effects of text messaging and instant messaging on literacy. *English Studies* 94, 582–602.
- Verheijen, L. i Spooren, W. (2017). The impact of WhatsApp on Dutch youths' school writing. U E. W. Stemle i C. R. Wigham (ur.), *Proceedings of the 5th Conference on CMC and Social Media Corpora for the Humanities (cmccorpora17)* (str. 65–69). Bolzano.
- Vlajković, I. (2010). Uticaji engleskog jezika na srpski na planu pravopisa, leksike i gramatke u komunikaciji na Fejsbuku. *Komunikacija i kultura online* 1, 183–196.
- Vrsaljko, S. i Ljubomir, T. (2013). Narušavanje pravopisne norme u ranojezičnoj neformalnoj komunikaciji (na primjeru SMS poruka i internetske društvene mreže Facebook). *Magistra Iadertina* 8/1, 155–163.

Maja Miličević Petrović

Nikola Ljubešić

Darja Fišer

Summary

NON-STANDARD SPELLING ON SERBIAN TWITTER: MUCH ADO ABOUT LITTLE DEVIATION?

This paper deals with non-standard spelling variants of Serbian words on Twitter. The analysis is based on a sample of automatically collected tweets identified as containing non-standard features. The sample was manually normalised, tagged with morhosyntactic descriptions and lemmatised. In the analysis, we compare non-standard forms to the standard ones they are related to and we establish the types of transformations that led to their formation. The results show that transformations are particularly frequent in closed-class words, such as auxiliary verbs, interjections and abbreviations. Character deletions are more common than character insertions and replacements. More transformations tend to occur at word end than in other positions. Despite the indisputable presence of non-standard forms on Serbian Twitter, we conclude that these forms are overall too infrequent and too functionally specialised to justify any claims about a negative influence of computer-mediated communication on the standard language norm.

Key words: computer-mediated communication, social networks, Twitter, corpus linguistics, non-standard language

**ЧОВЕК И ЊЕГОВО ТОЦИЛО БОЛА И НУЖДЕ:
АЛТЕРНАТИВНА ЕВОЛУЦИОНА ИСТОРИЈА
ЉУДСКЕ ВРСТЕ У „ПРИЧИ ИЗ КАМЕНОГ ДОБА“
И *ВРЕМЕПЛОВУ* Х. Џ. ВЕЛСА**

Циљ овог рада је да покаже да је за формирање Велсовог антрополошког става кључну улогу имала социолошка мисао његовог универзитетског професора Т. Х. Хакслија. Хакслијев социолект укратко се своди на идеју да је еволуција друштва (тј. етички процес) супротан еволуцији живог света (тј. космичком процесу). Основна разлика је у томе што први захтева елиминацију борбе за опстанак, док је други афирмише. Предмет анализе су два дела Х. Џ. Велса, настала у последњој деценији XIX века – „Прича о каменом добу“ и кратки роман *Времейлов*. Наша је намера да на основу поменутих дела пружимо алтернативан историјски преглед рода *homo*, преглед који није утемељен на библијској антропогонији и есхатологији, већ на научном еволуционизму XIX столећа. Полази се од претпоставке да Велс свој антрополошки песимизам не изграђује само у супротности са теизмом, већ и у супротности са оптимистичним еволуционизмом Херберта Спенсера. На крају се долази до закључка да је, у свету Велсове маште, човек осуђен на пропаст, због тога што жудећи да победи природу, побеђује самога себе. Његова историја би се укратко могла препричати као дуготрајно надилажење космичког процеса етичким, што је напор који се недуго након потпуног успеха мора претворити у безнадежан пораз.

Кључне речи: еволуција, Хаксли, историја, позитивизам, песимизам, палеолит, борба за опстанак, човек, деволуција, нужда.

---

* gphwchamp@gmail.com

Увод

Деветнаести век је, у филозофском смислу, био једно од најреволуционарнијих столећа у историји људске цивилизације. За ту револуционарност ово је раздобље имало понајвише да дугује потрази савременог човека, незадовољног вековном библијском догматиком, за каквом алтернативном антропогонијом која би више одговарала научном материјализму XIX века. У духу физичко-космолошких филозофа Старе Грчке, који су имали „смелост[и] да [...] гледа[ју] истини у очи“, један од највећих мислилаца XIX века, биолог Чарлс Дарвин [Charles Robert Darwin, 1809–1882], дошао је, на основу испитивања фосила и живог света, до закључка да човека није створио бог, већ да је он производ еволуције као бесловесне силе која „путем природне селекције и борбе за опстанак“ подстиче генезу врста (Коларић, 2003: 40, 219). Конкретно, у једном од својих кључних студија под насловом *Порекло човека* [*The Descent of Man*], Дарвин је тврдио да је „тешко пренагласити велике сличности у општој структури, у ситној структури ткива, у хемијском саставу и конституцији, између човека и виших животиња, нарочито антропоморфних мајмуна“ (Darwin, 1871: 14).

У годинама које су уследиле након првог Дарвиновог револуционарног дела – *О пореклу врста иуишем природне селекције* [*On the Origin of Species By Means of Natural Selection*, 1859] – у коме је аутор поставио теоријске основе за испитивање човековог порекла, није дошло само до филозофских сукоба између креациониста и агностика (како су се у то доба почели називати они што су порицали догму о божјем стварању), већ и до сучељености међу самим агностицима који су кроз призму Дарвиновог еволуционизма на будућност цивилизације гледали оптимистично, на једној, или песимистично, на другој страни. Најистакнутији међу еволуционистичким песимистима био је Томас Хенри Хаксли [Thomas Henry Huxley, 1825–1895], Дарвинов ученик, који ће у периоду између 1884. и 1887. године, као професор на Универзитету у Јужном Кенсингтону, својом социолошком а биолошки заснованом мишљу, извршити огроман утицај на свог студента Херберта Џорџа Велса [Herbert George Wells, 1866–1946], аутора дела која ћемо у овом раду тумачити.

У основи Хакслијевог биологизма била је идеја да еволуција друштва („етички процес“), као резултат човекових активности, није у сагласности са еволуцијом облика живота („космички процес“), како је то тврдио Херберт Спенсер [Herbert Spencer, 1820–1903], већ у односу

на њу стоји у односу антагонизма (Huxley, 1896: 1–46). Овакво виђење подразумевало је претпоставку да је „настанак људског друштва производ органске потребе [...]“ (Huxley, 1896: 26), али и претпоставку да космички процес, чија је главна одлика борба за опстанак, цивилизација може потискивати само дотле док се та борба, која се у току етичког процеса одвијала између човека, на једној страни, и биљака и звери на другој, због претераног умножавања људи не обнови на релацији човек наспрам човека (Huxley, 1896: 20–21). Другим речима, цивилизација може бити успешна само дотле док борба за опстанак, као један од основних механизма космичког процеса, у њој нема запажену улогу, без обзира на то да ли се ради о борби човека са човеком или о борби човека са осталим живим светом; а истинска невоља следи онда када, након тријумфа над природом, треба еугеником одржавати становништво на броју сразмерном расположивим ресурсима – јер не постоји довољно ефикасан метод којим би се у почетној фази људског живота могли одредити грађани што су, због предиспозиција за реметилачко понашање, подобни за елиминацију, као што практично није могуће ни вечно одржавати политику самоодрицања међу многобројним, по природи егоистичним, људима (Huxley, 1896: 23–24). Због оваквих препрека Хаксли будућност човечанства, сасвим супротно Спенсеровој трајној утопији етичког друштва (Коларић, 2003: 218), види као мукотрпно напредовање, које ће се, сасвим сигурно окончати поразом човечанства; а успех је тај коначни пораз што више одложити:

Оно што људској врсти предстоји јесте стална борба да се стање култивисаности организованог друштва одржи и побољша; борба, у којој и којом ће човек моћи да створи некакву достојну цивилизацију која је кадра да се непрестано одржава и унапређује, све док еволуција земље не пође толико назадним путем да би космички процес поново узео маха; те природно стање наново завлада површином наше планете (Huxley, 1896: 45).

Према томе, за Хакслија, парадоксалност људске врсте је неупитна, јер човек, будући нуждом¹ условљен да елиминише борбу за

1 А нужда проистиче из бола, који је, као кључни атрибут космичког процеса, најстварнија стварност од свих стварности те „[...] на наша врата куца[...] гласније од задовољства и среће“ (Huxley, 1896: 73).

опстанак у природи, не може избећи обнову те борбе међу самим људима, што на концу мора довести до пропасти цивилизације и човечанства.

С тим у вези, циљ наше анализе биће да на примеру два прозна дела Велсова – „Приче из каменог доба“ и романа *Времејлов* – насталих у последњој деценији XIX века², покажемо да је њихов аутор своју визију целокупне људске историје³ чврсто утемељио на филозофији свога најдражег професора. При томе, анализу ћемо поделити на три дела – на причу о палеолитским почецима људског друштва, причу о човековом стицању потпуне контроле над природом и причу о коначној пропасти цивилизације – тако да ће наше свеукупно тумачење имати изглед некаквог историјског прегледа, прегледа што га пише аутор који је све догађаје описане у поменутих Велсовим делима доживео у свету маште, где се и прадавна прошлост и недогледна будућност могу видети тако јасно као да нам се овога часа одвијају пред очима. Стога, започнимо нашу пловидбу кроз алтернативну еволуционистичку историју Велсових научних пустоловина.

Почеци еволуције друштва у палеолиту – покушаји ограничења борбе за опстанак

Како Гаћеша и др. (2002: 16) наводе у свом кратком прегледу праисторије: „Од степена савршености [...] оруђа зависи целокупан друштвени живот, [док] [у]поредо са процесом усавршавања оруђа за рад тек[у] и физички и психички развитак човека”. С обзиром на то да је „тај развој у почетку [...] био веома спор“ (Гаћеша и др., 2002: 16), није изненађујуће то што Велс за опис рађања технологије бира

- 2 Док је „Прича из каменог доба“ први пут, у месечним одломцима, штампана 1897, у часопису *The Idler*, а у целини 1899, у збирци *Приче о простору и времену* [*Tales of Space and Time*], *Времејлов* [*The Time Machine*] је нешто ранијег датума – први пут је, и у деловима и као целина, штампан 1895. године.
- 3 Овде термин *историја* користимо у ширем смислу, јер њоме не означавамо само прошлост, већ и будућност људског рода; а позната је ствар да је проток времена незаустављив, те да ће, и оно што се у сутрашњици буде збило, једнога дана моћи да се сматра прошлошћу, односно историјом.

раздобље од пре педесет хиљада година, што је период који је много ближи зачетку цивилизације неголи почецима људске врсте⁴.

Јунаци Велсове „Приче из каменог доба“ су чланови једног невеликог племена што у тренутку описаних догађаја логорује у долини реке Веј [the Wey], на крајњем југу Енглеске, у коју се у то време „из Француске могло допешачити сувих ногу“ (Wells, 2007). Судећи по опису Ује, једнога од троје главних јунака приче, нема сумње да су у питању неандерталци, блиски еволутивни сродници кромањонског човека⁵, па самим тим и свих данашњих људи (De Paolo, 2002): „Био је [...] обрва у облику јеленка, истурене вилице, танких, дугачких руку; имао је браду, а образи су му били длакави, док су му груди и руке биле црне и покривене густом длаком“ (Wells, 2007). Иначе, целокупна радња приче се своди на сукоб између поменутог Ује Лукавог [Uya the Cunning], господара племена и најстаријег племенског мушкараца, и Ух-ломија [Ugh-lomi], плавокосог младића, а око Јудене [Eudena], Ух-ломијеве девојке која је вођи племена запала за око.

4 У историји се почетком старијег каменог доба сматра време тзв. „спретног човека“ [homo habilis], који се у Африци појавио пре око 2,5 милиона година, док се за завршетак тог раздобља узима XIII миленијум пре нове ере, када је дошло до формирања првих земљорадничких заједница, односно оснивања првих цивилизација (Гаћеша и др., 2002: 16; Харис и др., 2005: 6, 12). Будући да се напредовање људске врсте знатно убрзало тек од ступања савременог човека [homo sapiens sapiens] на позорницу историје, сматрамо да, ради осликавања човекових друштвених почетака, није погрешно узети један датум из позног палеолита, какав је овај Велсов.

5 Занимљиво је да, како De Paolo (2002) наводи, постоји двојака представа неандерталаца у Велсовој књижевности. У „Причи из каменог доба“ заступљено је исправно схватање неандерталца [homo sapiens neanderthalensis] као врсте разумног човека и најближег сродника савременог човека, тј. кромањонца. Насупрот томе, у причи „Гризлијевски људи“ [„The Grisly Folk“], Велс је заговарао искривљену представу ове ишчезле врсте, која је пак била последица погрешних, идеолошки обојених, тумачења односа између кромањонца и неандерталца. Наиме, скупина најеминентнијих ондашњих археолога погрешно је тврдила да је неандерталац био некакав незграпан мајмунолики створ, кога је као претњу свом потомству морао истребити „прави човек“. Овакав опис праисторије, иначе подстакнут чувеном пилтдаунском преваром из 1912, имао је за циљ да Енглеze, као потомке првих правих, еволутивно унапредовалих, људи, представи као нацију која по самој својој природи треба да господари нижим људским расама.

У духу дарвинистичког постулата о прилагођавању као једном од основних услова опстанка (Darwin, 1859), Ух-ломи из низа сурових борби, противно изгледима, не излази само као победник, већ и као пионир технолошке еволуције. Како у своме раду о великом викторијанском интересовању за праисторију наводи Британац Richard Pearson (2007: 67), „ова прича је о промени“ и поручује да „[еволутивну] будућност људске врсте одређује сплет среће, генија/маште, културног прилагођавања и биолошке способности“.

Та промена пређашњег стања друштва одвија се, слично бајкама о витезовима, у неколико етапа, при чему свака наредна подразумева судар са све силнијим непријатељем од оне претходне. Тако, Ух-ломи најпре, заједно са Јуденом, успева побећи потери, у којој убија Вауа, племенског оштриоца кремена. Затим, уз помоћ прве камене секире, коју је сам направио, убија свог директног супарника Ују, те тиме обезглављује племе. По томе следе жестоки обрачуни са медведом, „ондашњим господаром света“ (Wells, 2007), са лавом, који након Ујине погибије постаје нови домаћин његове душе и немилосрдни тражилац освете над одбеглим паром, као и са многобројним саплеменицима, након којих ће Ух-ломи постати нови вођа свих преживелих. Такође, између борбе са пећинским медведом и епилогом приче оличеном у победи над лавом и саплеменицима, дешава се и први човеков покушај јахања, тј. кроћења коња. Та епизода, чини се, једина представља целину за себе, одвојену од сукоба између Ух-ломија и Ујиног племена, и има улогу да појача утисак о младом неандерталцу као покретачу социјалне еволуције.

До покретања те еволуције која, како смо раније казали, зависи од развитка технологије, долази из пукe игре, нужде у случају опасности, или пак ентузијазма. На пример, прва секира коју Ух-ломи прави од штапа и кремена плод је обичне забаве одбеглих љубавника:

Ух-ломи је пронашао велико кремене што је штрчало с предње стране литице, веће од било кога другог што га је дотад видео, те довукавши неколико комада поче их оштрили, како би спремно дочекао поновни долазак Ује. И једноме се од срца насмеја, а насмеја се и Јудена, те га бацаху унаоколо као безвредног. У себи је имао рупу. Провукоше прсте кроз њега, беше уистину веома забаван. Онда се гледаху кроз њега. Доцније, Ух-ломи нађе штап и

гурнувши га случајно у тај будаласти кремен, штап уђе и заглави се. Беше га тако тесно забио да га не могаше извући. То би још чудније – нимало смешно, готово ужасно, те неко време Ух-ломи уопште не жељаше ту ствар да дира. Као да је кремен загризао и чврсто стегао зубима. Али онда позна тај чудновати спој. Замахну око себе и магловито схвати да тај штап са тешким каменом на врху удара боље од свега другог што му је познато (Wells, 2007).

Та секира, дакле, која је произникла из случајне искре генијалности, послужиће Ух-ломију да елиминише троје својих супарника у борби за опстанак – Ују Лукавог, великог пећинског медведа Андуа [Andoo] и људождерног лава.

Затим, до иновативног размишљања, због чега Велс Ух-ломија назива мислиоцем [Ugh the Thinker], долази и у случају непосредне животне угрожености, као онда када овај младић, бранећи Јудену, вештим покретом успева заскочити „господара стена и пећина“ и секиром га ослепети (Wells, 2007). Због тога ће Анду, коме писац додељује моћ говора, својој медведици касније рећи: „Никад ме нико у животу није тако изненадио“ (Wells, 2007)! Тај хитри, необични напад, који ће медвед описати као напад „канцом која се премешта из шапе у шапу“ (Wells, 2007), сведочи најпре о чињеници да човек, упркос томе што га животиње сматрају „најкрхкијом звери“ и „дегенерисаним мајмуном“ (Wells, 2007), у својим рукама држи оружје моћније од свих очњака, зуба, канци, бодљи и шапа, а то је интелект, или способност прилагођавања природе својим потребама. Због тога, због те велике своје предности над осталим животињским светом, Ух-ломи ће на концу погубити најснажнију од свих звери, јер ће, поново из пуке забаве, схватити да се ослепљени непријатељ може дотући применом једне од игара⁶ коју је са Јуденом играо док су се скривали од Ује – сваљивањем великог кречњачког стећка са литице под којом се налазио улаз у медвеђи брлог.

До ширења хоризоната знања из ентузијазма долази онда када Ух-ломи пожели да се придружи игри растрчаних, неспретних коња, које је на ливади, између шумарака на брду, по убиству Андуа и последичном медведичином бекству из пећине, вечером радо посматрао.

6 Игра о којој је реч јесте бацање белутака са литице.

Занимљиво је то како вођа чопора, у разговору са најстаријом кобилом [the Eldest Mare], Ух-ломија, као првог човека кога види, слично Андуу и медведици, описује као безбедног ривала у природи:

Личи на прву половину животиње више него на било шта друго на свету,“ рече [господар коња]. „Предње ноге без задњих“.

„То је само један од оних ружичастих мајмуноликих створова,“ рече најстарија кобила. То је врста речног мајмуна. Сасвим су уобичајени у низији“ (Wells, 2007).

Затим, на неочекиваност, али и на револуционарност скорог Ух-ломијевог јахачког подухвата указују и следеће реченице:

А тих дана човек је изгледао сасвим безбедан. Никакав шапат пророчке интелигенције није [коњској] врсти казивао о ужасном ропству које ће уследити, о бичу, мамузи и улару, о гломазном товару и клизавој улици, мањку хране и касапници, који ће замени-ти широка травната пространства и слободу земље (Wells, 2007).

Ово поробљавање коња Ух-ломи ће начети на темељу једног раз-боритог увида, увида у чињеницу да су небеса, у визуелном смислу, за-бран људске врсте: „А онда једног историјског дана, Ух-ломи дође на нову идеју. Коњ гледа доле и равно, али не гледа горе. Ниједна животиња не гледа горе – имају превише здравог разума. Једино то фантастично биће, човек, може свој ум да траћи на небеса“ (Wells, 2007). Очито је да Ух-ломи, као претеча савремених научника што на основу емпиријски сазнатљивих истина убиру прагматичне плодове своје интелигенције, предњаци у односу на своје непријатељски настројене саплеменике.

Једног врућег дана, подстакнут задивљеношћу коњима⁷, „мис-лилац“ успева да узјаше вођу чопора [Master Horse]. Након дугог, вра-

---

7 То дивљење, које је и данас део човековог естетског бића, а које ће Ух-ломија нагнати да коњима заобилазно, под привидом одсуства претње, из дана у дан прилази све ближе и ближе, садржано је у следећим мислима његовим: „Није осећао силну жељу да убија, али је код себе имао своју секиру, а дух пустиловине је био у њему. Како би ико могао да убије неко од тих створења? Та дивна, божанствена створења (Wells, 2007)!“

толомног, истовремено усхићујућег и непријатног јахачког искуства, овај пустолов избоден трњем пада, те му се пред очима, на супротној обали реке, указује дим из логора његових саплеменика. Тада почиње расплет приче, јер напoкон долази до поновног сусрета прогнаних са прогонитељима.

Наиме, након што Ух-ломи покрене нов талас технолошких открића (до тада су људи знали само за ватру, дрвена копља и наоштreno кремене), у пуној раскоши се показује религијско-етички систем Ујиног племена, који је на почетку тек наговештен поменом белог камена⁸, „који нико изузев Ује није смео да дира“, као и имплицитно присутном табуу инцеста (жене племенског вође не смеју скрнавити његови синови)⁹ (Wells, 2007). Како се испоставља, у близини обезглављеног племена налазила се пећина, у којој се у међувремену настанио лав што је, због приступачности људског меса, лако прешао на ту, себи иначе секундарну, врсту исхране. Међутим, најстарија жена у племену којој Уја, због њеног умећа да угоди, беше допустио да живи дуже но што је то је то био обичај, лавље људождерство тумачи као казну којом Ујина душа, прешавши у лава, кажњава своје племе зато што оно не успева да се освети његовим убицама. Такође, та безимена жена, која управља верским животом заједнице, пред пећином лава оставља део улова, тј. жртве којом се мисли умилоствити срдити „господар Уја“ (Wells, 2007).

Очигледно је овде реч о анимистичким веровањима и ритуалима којима је примитивни човек покушавао да „завлада људима, животињама, стварима и њиховим духовима“ (Freud, 1919: 130). Заправо, реч је томе да, како је почело бивати све јасније од позног XIX stoleћа, религија није дар од каквог божанства¹⁰, већ је она плод људског настојања да обезбеди да међу, по природи егоистичним, насилним и сладострас-

8 Тај бели камен приповедач назива још и „белим каменом ватре“, јер је вероватно реч о кресиву које је служило паљењу ватре.

9 О религији примитивних народа, помоћу које је у великој мери реконструисан и верски живот праљуди, писали су обилато у распону од седамдесетих до деведесетих година XIX етнографи и културолози попут Е. Б. Тајлора [Edward Burnett Tylor, 1832–1917], Џ. Џ. Фрејзера [James George Frazer, 1854–1941] и Едварда Клода [Edward Clodd, 1840–1930] (Pearson, 2007: 59–60).

10 Ову светлост на порекло теизма бацио је додир западноевропских народа са многобројним племенима Новог света – Америке, Африке и Аустралије.

ним члановима заједнице, владају ред и каква-таква правичност, без којих би се човек вратио самотњаштву еволутивно нижих животиња (Dunbar, 2010). У светлу тих нових сазнања, Велс је у средиште вере Ујиног племена ставио култ оца, као стожера заједнице, о чему ће двадесетак година након „Приче из каменог доба“ у својој монументалној, али не и непогрешивој *Историји света* писати овако:

Још дуго после смрти оца породице, и када више није ничег другог било да га представља до какав брежуљак и мегалит, настављале би жене својој деци да причају колико је он био страшан и диван. Значећи тако за своје мало племе још увек ужас, лако се могло прећи и на наду да ће он постати страх и трепет и непријатељима. Јер, мада га је понекада злостављао, у току свога живота он се борио за своје племе. Па што не би чинио то и сада када је мртав? Види се да је замисао о оцу породице била природна и погодна да се нашироко развија у примитивном уму. Неприметним ступњевима страх од оца прелазио је у страх од племенског бога (Велс, 1935: 67).

Дакле, обреди „господарице ватробрижника“, како најстарију Ујину жену назива Велс, мешавина су култа племенског оца и анимистичке метемпсихозе, јер како Фројд у *Тошему и Табуу* [*Totem and Taboo*] говори о анимизму примитивних народа:

Људска бића имају душе које могу напуштати своје станиште и улазити у друга бића; ове су душе носиоци духовних активности и у одређеној мери су независне од ‘тела’. Првобитно се за душе мислило да су веома сличне појединцима; тек су у току дуге еволуције изгубиле свој материјални карактер и стекле висок степен ‘одуховљености’ (Freud, 1919: 126–127).

У контексту етичких норми које заједницу држе на окупу, односно табуа и веровања у селидбу душе (реинкарнацију), Ух-ломи се показује као прекршилац, јер његов сукоб са племеном проистиче управо из непоштовања обичајног права. Међутим, његова победа над саплеменицима такође произилази из непридржавања правила, јер када наоружане племенске мушке главе у походу на Ух-ломијев логор заробе Јудену, у свој пуноћи се показује корисност непоштовања обичаја. Наиме, након што убије лава и спаси Јудену (што племе тумачи

као њену смрт у чељустима лава), Ух-ломи се, лављом канцом озбиљно подеране бутине, уз помоћ Јудене успева дочепати окрепљујућег мяса што га је „првосвештеница“, желећи да гнев лава призове и на Ух-ломија, бацала пред лављу пећину.

Дакле, намеће се закључак да технолошкој еволуцији, а то ће рећи и еволуцији друштва, воде само неконвенционални, слободоумни потези. Међутим, такође се намеће и утисак да до коначне реализације напретка не може доћи док нова знања не усвоји читава заједница, јер се Ух-ломи на крају враћа племену и постаје његов нови вођа: „... Од тада па за много месеци, Ух-ломи беше господар и у миру спровођаше своју вољу“ (Wells, 2007). Чини се да ће до ће до трајног напретка доћи тек након што Ух-ломијеви саплеменици савладају технолошке вештине које је он открио; а уз прву секиру, напад на животиње одозго и умеће јахања, списку се придружује и „нова батина“, дрвена мотка, у коју је ратник уградио зубе и канце убијеног лава, а којом ће у немилосрдној борби против саплеменика стећи власт над племеном.

Међутим, и поред очевидног напретка, преовлађујући је утисак о стагнацији палеолитског друштва, јер последња реченица у причи, која се односи на Ух-ломија као новог господара, гласи овако: „И у пуноћи времена убише га и поједоше као што он беше убио Ују“ (Wells, 2007). Наиме, ниску вредност свих постигнућа Ух-ломијевих, због којих он на крају остаје да храмље оном ногом коју му је лав гадно подерао у борби, лепо је објаснио Pearson (2007: 69):

... Велсова последња реченица – да Ух-ломија на крају убијају и прождиру као његовог претходника – ствара еволуциони образац спорог развоја, али и утиска о узалудности. Ова прича је елегича о човековим прецима. Али је исто тако и о инстинкту, еволуцији човека и веровању да је таква еволуција у најбољем случају амбивалентна; промена не подразумева увек напредак, премда подразумева стицање моћи.

Дакле, иако Ух-ломи на концу стиче наклоност преосталих саплеменика, те, по свему судећи, добија прилику да своја знања подели и остави их потомству које ће га још више моћи унапредити, чини се да је његова жртва одвише велика за корист коју успева приуштити људском роду; јер људи не успевају постати алтруистичнији.

На основу свега реченог, а са аспекта у уводу цитираног и парафразираног Хакслијевог есеја „Еволуција и етика: Prolegomena“, може се закључити да Велсов неандерталски човек од пре педесет хиљада година тек почиње стицати какву-такву надмоћ у природи. Он савладава медведа и лава, највеће зверске супарнике у борби за опстанак и успева барем начети процес припитомљавања коња, животиње која ће задуго представљати најчвршћи ослонац економије цивилизованог човека; а то значи да се у позном каменом добу Велсове маште постављају темељи елиминације борбе за опстанак на релацији човек спрам природе. Када је пак у питању борба за опстанак на релацији човек наспрам човека, видимо да су и на тој равни темељи за елиминацију борбе за опстанак постављени и то још пре Ух-ломијевог бекства из племена (табу недодирљивости ствари које су лично власништво племенског вође и табу инцеста), с тим што они још увек нису ни изблиза чврсти, јер се важеће норме повремено крше, те се људи још увек међу собом за опстанак боре физички.

О тој превласти бруталног у прачовеку, коју је Хаксли (Huxley, 1896: 52) у једном другом свом чувеном есеју назвао квалитетима „мајмуна и тигра“¹¹, најбоље сведоче следеће Велсове речи с почетка „Приче о каменом добу“: „За те древне људе, није било тако слатког лова као што је лов на људе. Кад би се жестока страст хајке једном запалила, крхки почеци људскости у њима би се одбацили у ветар“ (Wells, 2007). Више је него јасно да ће још много времена морати да прође пре него што човек у потпуности раскине са својим животињским коренима, те из свога живота избаци бол и нужду, а то ће рећи борбу за опстанак, како против звери, тако и у оквиру своје врсте.

11 У питању је есеј „Еволуција и етика“, на основу кога је Хаксли 1893. одржао своје чувено предавање у част биолога Romanesa [1848–1894] и у коме је тврдио да цивилизовани човек, по самој својој суштини, настоји да се ослободи своје урођене навике да борбу за опстанак води „секиром и конопцем“, што је особина коју праљуди, за разлику од технолошки савршенијих цивилизованих људи, нису одвише тежили да потисну (Huxley, 1896: 51–53). Стога је човек парадоксално биће, јер вазда покушава да, ради успешног етичког процеса, победи своје по природи неуништиве нагоне.

Врхунац еволуције друштва – ишчезнуће борбе за опстанак

Време ремећења равнотеже на теразијама моћи дошло је у XIX веку, баш онда када је Велс написао дела која су предмет ове анализе. Управо тада, у јеку одушевљености свемоћи технологије, тас са човечким интелектом превагнуо је над тасом космичког процеса. Наиме, у роману *Времейлов*, Велс описује поступно упознавање времепловца¹² са светом Елоја и Морлока у години 802701, што је доба у коме се одвија прича у причи¹³ овога дела.

У оквиру тог поступног спознавања истине, протагониста схвата да је у „периоду кроз који је [његова] машина пројурила“ засвагда елиминисана борба за опстанак тако да је природа у потпуности зауздана и приморана да служи само људским потребама (Велс, 1961: 302). Док посматра бујну флору и огромне напуштене зграде тог далеког света, времепловац, увиђајући потпуно одсуство фауне, изузев неколиких врабаца и лептира, закључује да је човечанство у будућности искоренило бол и нужду:

У ваздуху није било ни комараца ни мушица, на земљи ни корова ни отровних гљива; свугде се видело слатко воће и дивно цвеће; шарени лептири летели су тамо-амо. Идеал превентивне медицине био је постигнут. Болести су биле искорењене. [...] Људи су становали у раскошним зградама и били дивно обучени, а још их нисам био видео ни у каквом послу. Никаквих знакова борбе није било, ни друштвене ни економске. Дућан, оглас, саобраћај, сви ти стубови пословања данашњег света били су ишчезли (Велс, 1961: 302).

Од времепловца се дознаје и на који је начин дошло до оваквог стања, које без сумње представља остварење позитивистичког идеала

---

12 Главни јунак романа, који путујући кроз време, стиже у далеку будућност, а на тло јужне Енглеске (баш као и у „Причи из каменог доба“, радња се одвија у пишчевој домовини), где му се открива епилог приче о човечанству и животу на земљи уопште.

13 Приповедач спољашне приче је у првом лицу, док унутрашњи наратив саопштава времепловац, који, вративши се са пута кроз време, својим кућним гостима говори о томе шта је доживео у будућности.

Огиста Конта¹⁴ [Auguste Comte, 1798–1857] о друштву које „почива на љубави, поретку и прогресу“ (Коларић, 2003: 217):

Старање о здравственим приликама и данашња пољопривреда још увек су на примитивном ступњу. Наука нашег доба напала је само мали део људске болести, али, ипак, она непрекидно и постојано проширује своју делатност. Наша пољопривреда и вртарство ниште коров само само овде-онде и гаје можда око два-наестину корисних биљки, а остављају већину биљки да се боре саме како знају. Ми побољшавамо наше омиљене воћке и животиње – а како је мали њихов број – селективним оплођавањем; и тако одгајимо сад бољу брескву, сад грожђе без семена, сад лепши и већи цвет, сад подеснији сој стоке. Ми их побољшавамо постепено, јер су наше идеје неодређене и несигурне, а и знање нам је врло ограничено; па и природа је стидљива и спора у нашим неспретним рукама. Временом ће се све то боље и боље организовати. То је правац матице упркос свих одлива у страну. Цео свет биће интелигентан и образован; сви ће сарађивати; све ће се кретати све брже у правцу освајања природе. И на крају људи ће мудро и пажљиво преудесити равнотежу животињског и биљног царства да служи људским потребама (Велс, 1961: 301–302).

Видимо да Велс, кроз речи свог протагонисте, викторијанску епоху доживљава као рану фазу у процесу постизања непомућене лагодности живота. Цивилизовани, научно оријентисани Европљанин XIX stoleћа, дакле, и поред опсежног знања о пољопривреди и сточарству, што су делатности засноване на вештачкој селекцији, тј. на човековом одабиру, и поред уздржања од задовољења својих бруталних нагона, односно узапредовалости етичког процеса, представља само прелазну етапу у свеукупној друштвеној еволуцији; јер колико год да зна, викторијански човек још има много да научи. До нових сазнања он ће и доћи, али рај на земљи, друштво срећних доколичара налик на оно из Хесиодовог мита о златном добу, неће, у свету Велсове маште, трајати довека.

---

14   Конт је, уз Спенсера, био највећи позитивиста XIX века.

Деволуција људске врсте – обнова борбе за опстанак

Свет у коме се очитује неоснованост позитивистичке утопије на земљи управо је онај у коме времеповац упознаје Елоје [the Eloi] и Морлоке [the Morlocks], две преостале врсте проистекле из савременог човека. Док лута за својим тајанствено несталим времепловом, без кога се неће моћи вратити својим савременицима, Велсов протагониста схвата да је остварење победе над космичким процесом бола и нужде уједно означило и самоуништење човека. Како сам увиђа док размишља о „безнапорном комунизму“ елојског друштва¹⁵ (Bergonzi, 1961: 47):

Тешкоће и слобода су услови под којима вредни, снажни и довитљиви остају у животу, а слаби пропадају [...] Под новим условима савршене удобности и сигурности, она неуморна енергија која, која код нас значи снагу, постаје слабост. Чак и у нашем времену извесне склоности и жеље, које су некад биле потребне у борби за опстанак, постале су сталан извор неуспеха. Физичка храброст и љубав за битком, на пример, нису велика помоћ – чак могу бити и сметња – цивилизованом човеку. А на ступњу физичке равнотеже и сигурности, моћ, како физичка тако и интелектуална, постаје сасвим бескорисна. Закључио сам да у току безброј година није било никакве опасности од рата нити од појединачног насиља, никакве опасности од дивљих зверова, никаквих опасних болести које би изискивале јак телесни састав, никакве потребе за тешким радом. За такав живот они које би ми звали слабима исто су тако припремљени као и јаки, у ствари они више нису слаби. Чак су и подеснији за такав живот, јер би јаке мучила енергија за коју не би било прилике да дође до изражаја. Без сумње изванредна лепота зграда које сам видео била је плод последње плиме сада већ бесциљне енергије човечанства пре него што се она усталила у савршен склад са условима под којима је живела – последњи подвиг победе после које је настао последњи

- 15 Елоји се представљају као народ вегетаријанских кепеца, чија интелигенција не превазилази ону којом располаже петогодишње дете, а који у вечно топлој клими јужноенглеског поднебља, одевени у разнобојне свилене тунике и металне сандале, време проводе једући воће, купајући се, играјући се и китећи се цвећем. Елоји изгледају попут какве шиљоухе деце, а међу мушким и женским јединкама нема значајних морфолошких разлика. Не знају чак ни за ватру, прво откриће прачовеково.

велики мир. Ово је увек била судбина енергије у сигурности; она се ода уметности и еротици, а затим долазе учмалост и опадање“ (Велс, 1961: 302–303).

Дакле, уморивши напокон мајмуна и тигра у себи, човек је покидао све своје везе са својим давним полуживотињским прецима, те је, говорећи језиком хришћанства као религије која снажно инсистира на самоодрицању и бестрашћу, напокон успео да постане анђео. Није више било ни ратова ни болести, ни грабљивих звери, те је митска идилична прапрошлост одиста постала збиља; али само да би се убрзо изјаловила зато што бескрај утопије само и постоји у људској машти, док су закони природе далеко оштрији и немилосрднији. Наиме, могло би се рећи да је човека његова научно-метафизичка мисаона усмереност¹⁶ довела до потпуног бекства са бојишта¹⁷ на коме се води борба за опстанак, те да је управо због погрешно примењеног сцијентизма човек доживео своју превремену пропаст. Најбољи и најлепши коментар о погрешности техноцентричне филозофије даје сами вре-

16 Како наводи Коларић (2003: 219), „антиметафизички став позитивиста је [заправо] метафизички став“, с обзиром на то Спенсер своју теорију универзалне еволуције назива „филозофско-религиозн[ом] доктрин[ом]“. Тачније, примењена наука, позитивистички схваћена, материјалистички је продужетак оптимистичне метафизике хришћанства која је верницима вековима обећавала утопију на небу (у духовној сфери), док је Хакслијев песимистични еволуционизам далеко ближи научности, чија је основна премиса непристрасност (скептицизам) у разумевању човековог места у свету, без обзира на непобитност интелектуалне супериорности човекове у односу на остали живи свет.

17 Хаксли је позитивистима замерао на претераном антрополошком оптимизму, јер је увиђао мањкавост њиховог апсолутног уверења у исправност сцијентистичког пута. Наиме, он је сматрао да је ради што дужег свог опстанка цивилизацији неопходно да зрело прихвати чињеницу да се зло и бол, који су неутуђив део космичког процеса, не могу искоренити, већ само умањивати. Стога, идеју да је бекство од бола и патње истински циљ живота треба одлучно одбацити, уколико се не жели завршити у ћорсокаку егзистенције, или Хакслијевим речима: „Одрасли смо људи, па тако морамо и да се понашамо / да у чврстој вољи стремимо, тражимо, налазимо и не суштајемо / док ценимо добро које нам се указује и носимо се са злом, у нама и око нас, уз чврсту одлучност да га умањимо“ (Huxley, 1896: 86). Бекство са бојишта, у Хакслијевом социоекту, односи се, према томе, на став да је могуће науком трајно побећи од бола, тј. борбе за опстанак.

мепловац, док закључује о томе шта се кроз миленијуме догодило са људском расом: „Нас оштри тоцило бола и нужде, а мени је изгледало да је то мрско тоцило најзад ту разбијено“ (Велс, 1961: 303)! Видљива је, стога, Велсова приврженост Хакслијевој скепси према одрживости контовско-спенсеровског техноцентричног напретка, јер није могуће наставити напредовање онда када се изгуби сваки природни мотив за усавршавање.

Декаденција човека не огледа се само у разочаравајућој тупости Елоја, већ на подједнако дегенеративни исход еволуционе историје указују и изглед и понашање Морлока, чије име, за разлику од имена Елоја, са аспекта звучног симболизма и само наглашава недопадљивост. Наиме, Морлоци су „тамнобеле боје, има[ју] чудне, велике, сиве очи и отворено плаву косу на глави и по леђима“ (Велс, 1961: 315). Времпловац их назива мајмуноликим, пауколиким и лемурима, што су све асоцијације на анималност, које код Елоја беше у потпуности нестало. Док се, морен жеђу за знањем, спушта низ један од окнастих отвора који воде у земљину утробу, трајно пребивалиште ових необичних бића, времпловац схвата да се они хране Елојима, као што се човек данас храни стоком коју сам гаји:

Вероватно су Морлоци једно време, давно у прошлости опадања људске расе, почели да оскудевају у храни. Могуће да су тада живели на пацовима и сличној гамади. Чак и сада човек је мањи пробирач у погледу хране него што је био – много мањи од сваког мајмуна. Његова предрасуда против једења људског меса није дубоко укореван инстинкт. И тако су ови нечовечни синови људи...! Покушао сам да ту ствар посматрам у научном духу. На крају крајева, ти Морлоци били су мање човечански и више удаљени од нас него наши људождерски преци од пре три до четири хиљаде година. А и развијен ум, за који би таква пракса представљала душевно мучење и грижу савести, одавно је ишчезао. Зашто ме то мучи? Ти Елоји били су само угојена говеда, која су Морлоци чували и јели – и вероватно се старали о њиховом умножавању (Велс, 1961: 330).

То сазнање времпловац надовезује на претходно своје објашњење о томе како је дошло до поделе човека на две врсте¹⁸, те

---

18 Савремени човек се у два потомачка полуљудска правца разводњава на

тако схвата да је због победе човека над природом морало доћи до обнове борбе за опстанак. Услед недостатка било какве хране животињског порекла, Морлоци су, као интелигентнија, јача, „технолошка раса“ (Bergonzi, 1961: 55), почели клати Елоје и живети од њиховог меса; а то је човека суштински вратило његовим канибалистичким прапочецима, с тим што овога пута људождерство није било повремена замена за животињско месо у случају неуспеха у лову, већ је оно постало једини вид морлочке исхране.

У овом погледу важна је мисао критичара Eisensteina (1976: 162), који истиче да Велс не каже довољно експлицитно како је сигуран у исправност својих претпоставки, те да терор Морлока над Елојима треба разумети као однос између ловца и ловине, а не као однос између сточара и товне стоке. Ми држимо да је Eisensteinово тумачење исправно, јер бисмо се у супротном случају, а у светлу потпуног одсуства људске врсте у тренуцима замирања свеколиког живота на земљи, удаљеног тридесет милиона година од свршетка XIX stoleћа¹⁹, могли запитати откуд то да није било ниједног човека да посведочи томе коначном смирају живота. Дакле, биће да су најпре са лица земље нестали Елоји, док су нешто касније у заборав отишли и светломрски Морлоци, које је изостанак и последњег прехранбеног ресурса вероватно морао присилити на самоистребљење унутар врсте.

Иначе, када је реч о биолошкој еволуцији Елоја и Морлока, ваља рећи да се при њеном образложењу Велс ослањао на ламаркизам, а не на дарвинизам, јер је Ламарков постулат о наследности самоиницијативно стечених карактеристика (Lamarck, 1915) у супротности са Дарвиновим појмом природне селекције, која постанак врста пред-

---

основу класне поделе викторијанског друштва, која је крајем XIX stoleћа већ била постала стварност. Док су Елоји потомци аристократије и буржоазије, Морлоци су наследници радничке класе, на чијем је раду почивала лагодност поменутих виших слојева. Нежним Елојима припада површина земље, док Морлоци живе под земљом где управљају машинама, којима су у викторијанско доба управљали подземни радници Источног Лондона. Јасно је да се Велс овде ослонио на марксистичку критику капитализма, која је у оно време представљала један од утицајнијих токова филозофске мисли (Bergonzi, 1961: 46).

- 19 У једанаестом, претпоследњем поглављу романа, времепловац описује Земљу која је престала да се окреће, па је због тога на њој значајно опала температура, што за крајњу последицу има гашење живота.

ставља као резултат деловања спољних, од јединки независних чинилаца. То се најбоље очитује у следећем времепловчевом опису еволуције Морлока:

Кад се већ једном настане доле, онда ће, без сумње, морати да плаћају кирију, и то не малу, за вентилирање својих пећина; а ако одбију онда ће их за казну због неисплаћених дугова оставити да умру од глади или да се гуше без ваздуха. Они од њих који су таквог састава да су незадовољни и бунтовни под таквим условима постепено ће изумрети; и, напослетку, како је друштвена равнотежа стална, они који остану у животу постаће тако добро прилагођени условима подземног живота, да ће бити исто толико задовољни са својим начином живота као и становници горњег света са својим (Велс, 1961: 318).

Међутим, ламаркизам се овде не користи као механизам самоиницијативног усавршавања човековог, на чему је инсистирао Спенсер, већ као механизам прилагођавања вештачким, човеком створеним условима, који неће човечанство одвести у правцу бескрајног раја – а то значи да су и ламаркистичка идеја о самоусавршавању у односу на надражаје животне средине и спенсеровска мисао о предестинацији еволутивног успеха друштва, подређене дарвинистичкој идеји о немоћи јединке да утиче на еволуцију, као и хакслијевској мисли о неспособности човека да створи средину која ће безгранично подстицати напредак друштва.

На крају, времепловац успева да надмудри Морлоке који му, убрзо по слетању у њихов свет, беху одузели времеплов, те, пре но што ће се вратити у своју епоху да исприча своје авантуре, бива сведок и већ поменутог гашења живота на земљи. Међутим, предмет ове анализе није космолошка еволуција, већ најпре еволуција друштва, а уз њу и биолошка еволуција човекове врсте.

Дакле, може се закључити да је човечанство из године 802701. резултат вишемиленијске заблуде људског рода, који је, уместо да се као зрео суочи са немогућношћу крајње победе над космичким процесом, одлучио да терором над природом заувек искорени борбу за опстанак. Ипак, тај подухват, упркос почетним успесима, није довека могао бити плодотворан, те је на концу морало доћи до обнове борбе

за опстанак међу самим људима. Та је борба обновљена између Елоја и Морлока, двеју различитих врста произниклих из људске врсте, при чему се оваква еволуција десила по линији друштвене стратификације у Британији позног XIX века. На концу, бол и нужда су неодбациви пратиоци човека на његовом историјском, еволутивном путу, те се свака филозофија која то испушта из вида – а таква је свакако била филозофија викторијанског позитивизма – мора завршити коначним поразом човечанства. Слика људског рода у осамстотрећем миленијуму нове ере јесте, према томе, слика обновљене унутарврсне борбе за опстанак, која човечанство притиска силом већом чак и од оне која га је притискала у освит његове друштвене еволуције.

Закључак

Представили смо целокупан историјски пут људске врсте, онако како је он описан у „Причи из каменог доба“ и *Времейлову* Х. Џ. Велса. Тај пут, дуг око осамсто педесет хиљада година, започет је у позном палеолиту, у коме писац осликава мучан живот неандерталца, најближег еволутивног сродника савременог човека. Тај мучан живот последица је неуређеног стања у коме је живео праčovек, а то ће рећи неспутане борбе за опстанак која се с подједнаком жустрином одвијала и између људи и природе, и међу самим људима. На примеру Ух-ломија, младића који, полажући право на девојку Јудену, у стању сталне животне угрожености стиче премоћ над људождерним зверима, али и над својим саплеменицима, Велс осликава померање граница технолошких знања човекових, што суштински представља и померање друштвене еволуције са тачке пређашњих постигнућа. Док описује сукоб између Ује и његових синова са бунтовним Ух-ломијем, писац пружа увид и у прве религиозно-етичке покушаје ограничења људских нагона, а ради слоге у заједници, без које покоравање природе није могуће. Као што је превласт човека над животињама крхка и тек у почетној фази, тако је и устоличење трајног самоуздражања неизвесно и тек на зачетку. Свеукупно посматрана, „Прича из каменог доба“ има упечатљиву песимистичну ноту, јер поручује да се технолошки пробоји начињу само у стању високе небезбедности, само у односу антагонизма према свим природним такмацима, а остварују

у заједници са унутарврским такмацима, те да је због тог парадокса еволуција друштва веома спора, док њени хероји остају заборављени.

Наредна станица на путу кроз хронологију Велсове маште јесте епоха индустријалистичког, позитивистички оријентисаног друштва, ком је почетак у XIX столећу, а свршетак у неодређеном периоду у будућности. Ту епоху, која се одликовала вером у моћ науке да човеку приушти бескрајно уживање у свету ненасиља и изобиља, људи су остварили победом над природом, и то тако што су елиминисане све грабљивице, све болести, али и међуљудски сукоби. Човек је напokon, помоћу науке, обистинио златно доба из грчке митологије.

Међутим, то златно доба није могло вечно трајати, јер се победом над природом, тј. космичким процесом, који је до те победе одржавао људе на броју примереном расположивим ресурсима, отворило питање мањка хране за превише намножено становништво. У таквој ситуацији дошло је до обнове канибализма, те давно заборављене, праисторијске навике човекове, која се дешава на међуврсној основи, и то тако што Морлоци, као потомци викторијанске радничке класе, једу месо Елоја, потомака аристократије и буржоазије. Дакле, златно доба није припадало целом човечанству, већ само Елојима, који су, у међувремену, због недостатка претње, тј. нужде и бола, деволуирали и ментално и физички, док су Морлоци, мучећи се у подземљу где су машинама обезбеђивали елојски рај, због сталне егзистенцијалне угрожености, деволуирали само физички (повратак мајмуноликости). Из пустоловина времепловца у години 802701. н. е, закључујемо да ће Морлоци најпре истребити Елоје као свој последњи прехрамбени ресурс, те ће на концу људождерством истребити и своју врсту.

Укратко, два анализирана дела заједно приказују алтернативну историју човечанства, која није заснована на библијској антропогонији и есхатологији, већ на научном еволуционизму. У њима Велс, заговарајући идеје свог професора Хакслија, поништава могућност вечне етичке утопије Конта и Спенсера, а на основу следеће идеје: „Само оне животиње имају интелигенцију које морају да се сналазе у нужди и да избегавају разноврсне опасности“ (Велс, 1961: 343). Таква животиња је и човек, коме, сходно позитивистичком путу на коме се налазио у позном XIX веку (а на коме се налази и данас), због „ломљења сопственог тоцила бола и нужде“ следи неизбежна деволукција. Човек је, несумњиво, парадоксално биће, које је пре Хакслијевог еволуционизма можда најбоље описао

француски филозоф Блез Паскал [Blaise Pascal, 1623–1662]: „Човек није ни анђео ни животиња, и несрећа је што онај који жели да постане анђео постаје животиња“ (Коларић, 2003: 146). Дакле, сваки човеков покушај да се претвори у ненасилног анђела и трајно отуђи од своје животињске природе, чије је основно обележје, по закону космичког процеса, жиг бола, мораће се, пре или касније, завршити ерупцијом анимализма, којим ће се напослетку човечанство самоуништити. Можда је најбоље завршити поређењем људождерних сцена из „Приче о каменом добу“ и *Време-илову* (призор племена које једе мртвог Ух-ломија и призор Морлока који једу Елоје), јер је од кључне важности суштинска разлика њима, оличена у чињеници да је људски род у почетку тек повремено био људождерски, док се на крају није хранио ничим другим него људским месом. Такав, према Велсу, мора бити крај човечанства које себе свесно лишава еволутивних изазова.

Литература

- Bergonzi, B. (1961). *The Early H. G. Wells: A Study of Scientific Romances*. Manchester: Manchester University Press.
- Гаћеша, Н. и др. (2002). *Историја за први разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species By Means of Natural Selection*. London: John Murray, Albermarle Street. Доступно на: <https://archive.org/stream/onoriginofspec00darw?ref=ol#page/n5/mode/2up> [23.12.2017].
- Darwin, C. (1871). *The Descent of Man: and selection in relation to sex*. London: John Murray, Albermarle Street. Доступно на: <https://archive.org/stream/descentofmansele11871darw?ref=ol#page/n5/mode/2up> [23.12.2017].
- De Paolo, C. (2002). “The Grisly Folk”: The Struggle for Legitimacy, 46–58, у: *Human Prehistory in Fiction*. McFarland.
- Dunbar, R. (2010). *How Many Friends Does One Person Need? Dunbar’s Number and Other Evolutionary Quirks*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Eisenstein, A. (1976). “The Time Machine” and the End of Man, 161–165 у: *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No.2 [on-line]. Доступно на: http://www.jstor.org/stable/4239020?seq=1#page_scan_tab_contents [22.12.2017].
- Freud, S. (1919). *Totem and Taboo*. London: Routledge & Sons Limited. Доступно на: <https://archive.org/stream/totemandtaboore00freugoog?ref=o>

- [l#page/n7/mode/2up](#) [22.12.2017].
- Харис, Н. и др. (2005). *Древни свет*. Превод са енглеског: Љиљана Бајић. Београд: Књига комерц: Политикин забавник (Наслов оригинала: The Ancient World, 2000, Orpheus Books Ltd).
- Huxley, T. H. (1894). *Evolution & Ethics: and Other Essays*. London: MacMillan and Co. Доступно на: <https://archive.org/stream/evolutionethics00huxl?ref=ol#page/52/mode/2up> [22.12.2017].
- Коларић, И. (2003). *Филозофија: уџбеник за гимназије* (треће издање). Златибор.
- Lamarck, J. B. (1915). *Zoological Philosophy*. Translation from French: Hugh Elliot. London: Macmillan and Co. Доступно на: <https://archive.org/stream/cu31924024760799?ref=ol#page/n7/mode/2up> [24.12.2017].
- Pearson, R. (2007). Primitive Modernity: H. G. Wells and the Prehistoric Man of the 1890s, 58–74, у: *The Yearbook of English Studies – From Decadent to Modernist: And Other Essays*, Vol. 37, No. 1 [on-line]. Доступно на: http://www.jstor.org/stable/20479278?seq=1#page_scan_tab_contents [21.12.2017].
- Велс, Х. Џ. (1935). *Историја света*. С енглеског превео: Манојло Озеровић. Београд: Народно дело, Институт за национални публицитет П. М. Петровића (Наслов оригинала: *The New and Revised Outline of History Being a Plain History of Life and Mankind*, 1931, Garden City Publishing Co. Inc.).

Извори

- Велс, Х. Џ. (1961). *Времејлов*, 276–356, у: *Украдени баџил*. Превод с енглеског: Живојин Симић. Београд: Нолит (Наслов оригинала: *The Short Stories of H. G. Wells*, 1957, London: Ernest Benn Limited).
- Wells, H. G. (2007). „A Story of the Stone Age“, у: *The Short Stories of H. G. Wells*, Project Gutenberg, Australia. Доступно на: <http://gutenberg.net.au/ebooks06/0609221h.html>

Goran J. Petrović

Summary

MAN AND HIS GRINDSTONE OF PAIN AND NECESSITY: ALTERNATIVE EVOLUTIONARY HISTORY IN H. G. WELLS'S “A STORY OF THE STONE AGE” AND THE TIME MACHINE

The aim of this paper is to show that professor T. H. Huxley's sociological thought played a key role in shaping H. G. Wells's anthropological stance. Huxley's sociological idiom, in brief, boils down to the idea that social evolution (i.e. ethical process) is in contrast with the evolution of species (i.e. cosmic process). The essential difference is that the former requires the elimination of struggle for survival, while the latter fosters it. Our analysis covers two Wells's works, written in the last decade of the nineteenth century, namely “A Story of the Stone Age” and *The Time Machine*. Our intention is to provide an alternative historical overview of the human species – an overview that is not based on biblical anthropogony and aeschatology, but rather on 19th-century's scientific evolutionism – whilst interpreting the said pieces of literature. Our initial assumption is that Wells's anthropological pessimism is not formed merely in contrast with theism, but also in contrast with Herbert Spencer's optimistic evolutionism. Eventually, a conclusion is reached that, in the world of Wells's imagination, man is doomed to failure, for his desire to vanquish nature must lead him to vanquishing himself. Man's history could be briefly retold as a long-lasting surpassing of the cosmic process via the ethical one, and that is an effort which, shortly after total success, must result in a hopeless defeat. In more specific terms, human history commences with the paleolithic neanderthal, where man wages his struggle for survival with both nature and his fellow men. Then it continues with modern bourgeois man's successful surpassing of all his natural rivals, including the working class, adversaries of his own species, whom he confines to underground labour. The bourgeoisie's Golden Age is eventually followed by the self-inflicted cannibalistic extinction of the human species (the ape-like Morlocks, the working class's descendants, are forced to feed on the child-like Eloi, the bourgeoisie's descendants). The final message of this paper is that Spencer's scientific positivism cannot bring about a lasting utopia on earth, since the evolutionary progress of mankind wholly depends on keeping the grindstone of pain and necessity unbroken.

Key words: evolution, Huxley, history, positivism, pessimism, the paleolithic age, struggle for survival, man, devolution, necessity.

EROTIZAM U DELU *OBJAVA BROJA 49* TOMASA PINČONA

Druga polovina XX veka, u okviru koje je nastalo delo *Objava broja 49*, sa sobom je donelo postmodernost stanje uživanja i taktilne komunikacije, a savremena afirmacija erotizma omogućila je drugačiji kritički ugao analize tekstova. Cilj ovog istraživačkog rada upravo jeste da sagleda roman iz ugla erotizma i otkrije meru u kojoj Pinčonova *Objava broja 49* parira delima erotske književnosti. Kako bi se to postiglo, u uvodnom delu rada, izložene su činjenice vezane za roman, kao i specifičnosti šezdesetih godina XX veka, nakon čega je pružen pojmovni okvir termina erotizam. Na kraju, detaljna analiza prvenstveno pruža odgovor na postavku ovog rada, pritom otkrivajući estetsku i umetničku vrednost datog književnog dela.

Ključne reči: erotizam, *Objava broja 49*, Tomas Pinčon, postmodernizam, erotska književnost.

Uvod

David Albahari za Pinčona kaže da je u vremenu „masovnih medija i gotovo potpunog gubitka privatnosti“, uspeo u nečemu što, praktično, nijednom savremenom piscu nije pošlo za rukom – „ostao je anoniman, sakriven, daleko od znatiželje javnosti“, čime je uspeo da, u velikoj meri, ostvari ideju o „smrti autora“, na taj način „prepuštajući da se pisanje i sam tekst sažmu tamo gde im je pravo mesto: u čitaocu“ datog teksta (Pinčon 1992: 173). Međutim, kada Pinčonovim delima pristupi, po Petrovićevoj

---

* jocika_89@yahoo.com

** Rad je nastao u okviru doktorskih akademskih studija na Filološkom fakultetu u Beogradu (modul: Književnost), na predmetu Savremene studije kulture IV, pod mentorstvom prof. dr Aleksandra Petrova i prof. dr Aleksandre Vraneš.

(2005: 178) definiciji, određena društvena grupa koja se bavi izučavanjem visoke književnosti – koju, inače, odlikuje kritički odnos prema društvu, kao i transcendiranje savremene civilizacije – pomenuto 'sažimanje' poprima sasvim poseban tok, a naročito kada se uzme u obzir činjenica da je *Objava broja 49* čvrsto utemeljena u stvarnost perioda u okviru koga je i nastala, kao i da daje preciznu sliku života u Kaliforniji šezdesetih godina XX veka. Drugi po redu Pinčonov roman, pomenut u naslovu ovog rada, nastao je 1966. godine, u turbulentno vreme koje je obeležila pojava kontrakulturnog pokreta, koji se suprotstavljao vladajućoj kulturi preko brojnih promena koje su zajedno činile društvenu matricu seksualne revolucije (Escoffier 2003: 2). U njenoj srži su se nalazili kako prihvatanje seksualnog odnosa dvoje odraslih ljudi koji nisu u braku, tako i promene stavova po pitanju izražavanja seksualnosti, kao i seksualne orijentacije, pri čemu su ohrabrivani mnogi vidovi eksperimentisanja (Escoffier 2003: 3). Seksualna revolucija šezdesetih godina se ne može jednostavno posmatrati, s obzirom na to da je bila isprepletana sa mnogim drugim značajnim društvenim promenama. Između ostalog, dva radikalna talasa, koja su obeležila ovu živopisnu 'kontrakulturnu' deceniju, uključuju bit generaciju ('The Beat Generation') – grupu američkih pisaca koji su zagovarali odbacivanje dominantnih američkih vrednosti, eksperimentisanje sa drogama i alternativnim vidovima seksualnosti – i hipike, ponikle iz prethodnih, koji su istupili protiv vlasti vodeći se idealima ljubavi i mira, pritom se prepuštajući različitim vidovima zadovoljstva usresređenih na telo.¹ Stilovi života i umetnosti su se vidno promenili: nosile su se duge kose i kratke suknje; halucinogene droge, kao i psihodelična umetnost postale su deo strategije kako bi se preispitala društvena stvarnost i prihvaćena shvatanja vezana za ponašanje i polove (Vukčević 2010: 393). Dakle, može se zapaziti da je u drugoj polovini XX veka, došlo do zamene paradigmi, i to prelaskom sa epohe modernizma na postmodernizam, gde su već od burnih šezdesetih godina, novi levičari, bitnici, hipici i deca cveća zahtevali: „Raj – odmah“ (Epštejn 2009: 173, 174). Postmodernizam, kome *Objava broja 49* uveliko pripada po više osnova, jeste, prema Epštejnu (2009: 175, 176) „erosemiotika, gotovo čulno uživanje u znakovima, u tekstovima, u čitavoj

1 v. Fred Pfeil, "Countercultural Visions", in: Mary Kupiec Cayton, Peter W. Williams (eds.), *Encyclopedia of American Cultural & Intellectual History*, Vol. II, pp. 133-141.

uslovnosti civilizacije i njenim otuđenim formama; to je milina prisvajanja tuđeg i otuđivanja svoga, prebiranje citata i stilova, stavljanje svojih reči pod navodnike i skidanje navodnika sa tuđih reči“; odjednom se otkrilo da je čitav svet dovoljno dotaći, milovati, čime postmodernizam povećava ulogu opipavanja u kulturi. Uzimajući sve prethodno navedeno u obzir, dolazi se do izbora kritičkog ugla istraživanja dotičnog romana savremene američke književnosti, gde se erotizam otkriva i, ujedno, pokazuje kao pristup koji će moći da odgovori kako na kompleksnost ovog romana, tako i na specifičnost vremena kome on pripada, pritom otkrivajući meru u kojoj Pinčonova *Objava broja 49* parira delima same erotske književnosti.

Pre nego što se pristupi analizi datog romana, potrebno je još napraviti i kratak osvrt na erotizam, tj. na njegovo pojmovno-terminološko određenje, kao i kratak istorijat. Čolović (1990: 5) u svom delu kaže: „[l]ubav i erotizam su isto, ali smo navikli da ovu drugu reč shvatamo nešto uže, kao iskustvo ljubavi doživljeno, razrađeno i uobličeno u sferi telesnog i njegovih opipljivih simbola“. Stoga se erotska književnost doživljava kao ona vrsta književnosti koja je „usresređena na to iskustvo ljubavi, čiji je ekran telo“, a tekstovi su takvi da se „erotsko uzbuđenje čitaoca stavlja u službu estetskog uživanja“ (Čolović 1990: 5). Epštejn (2009: 95) nas usmerava na sličan način, označavajući erotologiju humanističkom disciplinom koja ne proučava polne odnose, nego „ljubav i ljubomoru, želju i uživanje, zabranu i zavođenje, strast i igru kao specifične ljudske fenomene“. U okviru svega navedenog, potrebno je pomenuti i da erotika teži prekomernosti, odnosno, kultivisanju samog uživanja, u skladu sa čim se i izdvajaju dva osnovna tipa erotske prekomernosti ili „erotomanije“ – sladostrašće i razvrat; prvi tip se doživljava kao opojna igra, koja nagomilava u sebi energiju želje, dok je razvrat prazan, podsećajući pritom više na smrtni koštac (Epštejn 2009: 126, 130). Bataj se slaže sa ovim određenjima, definišući erotizam kao svesno praćenje cilja, tj. svesno traženje sladostrašća, pri čemu okolni predmeti preuzimaju ulogu prenosioca i oprašivača želja, obzirom da čulni svet, kako se navodi, postaje „kolorističniji, zvučniji, mirišljaviji i – značajniji“ (Epštejn 2009: 98, 104, 106).

Prateći tok razvoja književnog erotizma, dolazimo i do Ružmona koji, u svom delu, *Ljubav i Zapad*, primećuje da zapadnjačka dela ne veličaju plodnu bračnu slogu, već više govore o „ljubavnoj *strasti*“ koja često predstavlja nesreću, stradanje (Ružmon 2011: 13). „[S]ve u nama i oko

nas veliča strast“, tu – kako je Ružmon naziva – čaroliju, veštu i snažnu retoriku koja uspeva da nas navede da učestvujemo u dogodovštinama o kojima se u romanu govori, kako bismo pronašli neku snagu, nešto što bi postojalo sa one strane sreće i patnje, neko zanosno blaženstvo (Ružmon 2011: 13). Ovo veličanje ljubavne strasti u čijoj suštini se nalazi stradanje, ni danas nije mnogo izgubilo od svoje privlačnosti – ta neodoljiva metafora o kobnoj strasti, tj. povezanosti ljubavi i smrti, ima svoj izvor u mitu o Tristanu i Izoldi, koji datira još iz XIII veka (Čolović 1990: 94; Ružmon 2011: 13). Ako se suviše pojednostavi, može biti označen kao veliki evropski mit o preljubi, dok se sa druge strane može sagledati kao vrsta odnosa između muškarca i žene u određenoj istorijskoj grupi, čiji zakoni, na neki tajanstven i nejasan način, još važe među nama, zbog čega je interesantno uočiti njegovo prisustvo u jednom književnom delu (Ružmon 2011: 15, 16).

Sagledavanje *Objave broja 49* iz ugla erotizma

Već od prve strane romana, Pinčon nas uvodi u taktilnu komunikaciju sa tekstem – dok pratimo njegov razvojni put, zaplet, kulminaciju, kao i (potencijalni) rasplet, mi se sve vreme krećemo kroz jedan postmodernistički svet dodira, spajanja, razdvajanja, zagrljaja i klizanja, u kome su upletene i zamršene istorija, mit, savremeni stilovi života, kao i razne tajne iz prošlosti (Epštejn 2009: 175; O'Donnell 1991: 9). Činjenica da se ime glavne junakinje – Edipa – pominje dva puta u okviru prve rečenice dela, pobuđuje u nama mitološke, Frojdotske i, generalno, simbolične asocijacije (Newman 1986: 69). Međutim, poput erotizma, u okviru koga želja traži uživanje, ali mu se istovremeno i protivi, kao po analogiji, naše asocijacije ubrzo bivaju suzbijene saznanjem da Edipa vodi jedan sasvim običan život u predgrađu (Newman 1986: 69). Bez obzira na to, čitaoci zajedno sa junakinjom kreću u svojevrstu potragu, doduše parodiranu obzirom da se svodi na izvršenje testamenta „izvesnog Pirs Invereritija“, za koga nam postaje jasno da je ranije imao vezu sa Edipom, u trenutku kada ona čitaocima otkriva svoja razmišljanja o hotelskoj sobi u Mazatlanu „čija su se vrata upravo zalupila“ ili belo okrećenoj bisti „Džeja Gulda koju je Pirs držao iznad kreveta, na polici tako uskoj da je uvek strepela da će se nekako stropoštatati na njih“ (Pinčon 1992: 5). Ova igra sa čitaocima

će se nastaviti do same poslednje strane dela pomoću raznih motiva, momenata i elemenata, koji će nadalje biti detaljnije analizirani.

Osim mitološkog momenta koji se javlja na pomen Edipinog imena, može se reći da je u romanu prisutan i mit o Tristanu i Izoldi, i to u obliku prilagođenom periodu postmoderne u okviru koje je roman nastao. Naime, Pinčon je u postavku svog dela ugradio „trougao“ koji, kako *Objava* napreduje, menja barem jednog svog „člana“ (Edipa – Mučo – Pirs, Edipa – Mučo – Rouzmen, Edipa – Mučo – Mecger, itd.), čime nam je omogućeno da bolje upoznamo junake romana (a, pogotovo Edipu) otkrivajući njihove skrivene želje, tajne strasti, kao i zadovoljstva. Mora se napomenuti i da Edipa i njen suprug, Mučo, ujedno, u braku imaju „ulogu“ kako prevarenog, tako i nevernog:

Samo pismo nije mnogo govorilo, došlo je kao odgovor na jednu od njenih manje-više nepovezanih škrabotina koje mu je, uz osećaj dužnosti, slala dvaput nedeljno, i u kojoj nije ispovedala svoju scenu s Mecgerom jer će Mučo, osećala je, nekako već to saznati. I potom otići na neku igranku uz ploče u organizaciji njegove stanice KCUF, i pogledaće preko bleštavog poda u sportskoj sali i u jednoj od divovskih ključaonica nacrtanih za košarku ugledaće, pomalo nezgrapnu na štiklama koje je čine nešto višom od dečaka naspram nje, neku Šaron, Lindu ili Mišel, staru sedamnaest godina i pomodnu, a njene baršunaste oči će neumitno, statistički tačno susresti Mučove i reagovati, i stvari će se onda divno razviti, kako već mogu kad otkrijete da ne možete da izbacite obljublivanje maloletnica iz svoje glave [...]. Znala je taj obrazac zato što se već dogodio nekoliko puta, premda je Edipa bila izuzetno fer i pomenula to samo jednom (Pinčon 1992: 40).

Tako Edipa u jednom dahu, koristeći dugu opisnu rečenicu, dočara-va Mučove prevare na slikovit način i, time, omogućava erotici da postane vidljiva – bleštavi pod sale u središtu čije (voajerske) ključaonice stoji pomodna maloletnica baršunastih očiju, a zatim i uzbuđenje koje raste javljanjem svesti svesnog kršenja zakona i činjenja prestupa, na koje se još dodaje prevara bračnog druga koju namerava da počini Mučo, disk-džokej radio stanice KCUF, što je zanimljiv izbor naziva, obzirom da pročitano unazad otkriva žargon omladine vulgarne sadržine. Sa druge strane, prateći Edipu, mi konstantno zatvaramo „trougao“ novom (trećom) osobom, kako je prethodno navedeno, čime u prvi plan dospeva neobičan odnos

supružnika. Ružmon (2011: 215) ovu savremenu krizu braka pojašnjava činjenicom da su strast i brak „u suštini nespojivi. Njihova polazišta i ishodišta se razlikuju[, kako sam kaže, a] [i]z činjenice da zajedno postoje u našim životima nastaju mnogi nerešivi problemi“. Na kraju zaključuje da je strast „najveće iskušenje koje svaki čovek jednom treba da doživi“, i dodaje da su pun život „osetili samo oni koji su „kroz to prošli““ (Ružmon 2011: 215). Stiče se utisak da okretanje mitu, donekle, predstavlja rešenje, jer strasti pruža „nekakav *modus vivendi*“, što je možda razlog njegovog pojavljivanja u romanu u različitim vidovima, kako bi se napravila ravnoteža i junacima omogućilo da nastave sa svojim načinima života (Ružmon 2011: 215).

Interesantno je sada, iz ovog ugla, napraviti osvrt na Edipin odnos sa porodičnim advokatom, Rouzmenom, ili preciznije, njegov odnos prema Edipi. Erotski momenat se susreće u odlomku u kome Rouzmen (koji je i sam u braku) pokušava da dodiruje Edipu stopalom ispod stola. Njegova igra zavođenja je utoliko uzbudljivija zbog kršenja moralnih normi, a pojačavanje (njegove) želje dovodi do toga da ponudi Edipi beg, koji se, i inače, često vezuje za motiv preljube: „Otišli su zajedno na ručak. Rouzmen je pokušao da je dodiruje stopalom ispod stola. Ona je nosila čizme, i nije baš nešto osećala. Stoga, zaštićena, odlučila je da ne pravi nikakvu gužvu. »Pobegni sa mnom«, reče Rouzmen kad im je stigla kafa“ (Pinčon 1992: 15). Za Edipu možemo reći da nad njom u ovom trenutku vlada „zakon Dana“, tj. moralni zakon o koji ona ne želi da se ogluši i, usled nedostatka noćnog aspekta koji sa sobom nosi mistični procvat, ona suzbija ovakvo Rouzmenovo ponašanje (Ružmon 2011: 159, 161). Imajući na umu i činjenicu da je „zlatno pravilo“ erotike „[h]oću da me ti hoćeš“, kao i da erotska želja podrazumeva dijalog „moje želje sa drugim željama“, ne iznenađuje nas njegovo povlačenje ili „predaja“ nakon suočavanja sa Edipinim odsustvom želje, koje onemogućava bilo kakav dalji dijalog (Epštejn 2009: 101, 102). Međutim, što roman dalje napreduje, a Edipa biva više uvučena u izvršenje Pirsovog testamenta, stiče se utisak da „tama“ počinje da okružuje glavnu junakinju i, istovremeno, joj omogućava da preseče zabranjene granice i, time, dođe do razvoja pravog erotskog događaja (Epštejn 2009: 118). Pomenuta tama je simbolično predstavljena kroz lik Pirsu Invereritija, koji Edipu podseća na njenu smrtnost, tu svest čoveka koja dovodi do bujanja erotizma. Mi inače, o Pirsovom identitetu,

od koga sve polazi, slabo šta saznajemo; kritičari za njega kažu da pre predstavlja kulturni simulakrum, nego originalnu osobu, kao i da njegov izbor glasa Lemonta Krenstona² pri poslednjem telefonskom razgovoru sa Edipom, ukazuje na to da je Pirs senka nadvijena nad Edipinim životom, ali isto tako i njen alter ego, tj. senka po Jungovom shvatanju i formulaciji (Grant 1994: 13, 14). Mada je početna analiza pokazala Edipu koja deluje kao osoba koja je težila tome da potisne svoje želje, celokupna (novonastala) situacija u koju ju je Pinčon stavio, kako se može zapaziti, vodi ka utoljavanju istih, o čemu će nadalje biti više reči.

Mitološke asocijacije se kod čitalaca javljaju i kada Edipa dospe do mesta San Narciso, označenog kao uredne grupe urbanih koncepata, i rešava da odsedne u jednom neobičnom motelu, Ehini dvorovi:

Nimfa od obojenog pleha, s belim cvetom u rukama, podizala se nekih trideset stopa u vazduh, a na reklamnom panou, osvetljenom neonom uprkos sunčevoj svetlosti, pisalo je »Ehini dvorovi«. Nimfino lice ličilo je znatno na Edipino, što je nju manje iznenadio od skrivenih ventilatora koji su stalno nadimali njen hiton od gaze i otkrivali ogromne dojke s grimiznim vrhovima i vitke ružičaste butine. Smešila se nakarminisanim i javnim osmehom, ne baš osmehom prostitutke ali svakako ne osmehom nimfe koja vene od ljubavi. (Pinčon 1992: 22)

Nimfa opisana u ovom odlomku, idealno oslikava reklamno-erotsko društvo u kome Edipa živi, koje teži kako organizaciji, tako i pojačavanju želje; umesto da predstavlja čestito i smerno biće, ova nimfa sa kraja 60-tih godina XX veka, oslobođena brojnih pritisaka i represije, buntovno staje na čelo revolucije, opisane na početku rada, simbolično pozivajući na različite vidove sloboda (Epštejn 2009: 162). Upravo u ovakvom okruženju i, pritom, pod okriljem noći, dolazi do otkrivanja Edipine svesti, 'ogoljavanja' njenih sklonosti i potisnutih nagona, kao što to ventilatori čine sa nimfinim 'pokrivačima'. Od trenutka kada otvara vrata svoje motelke sobe suizvršitelju testamenta, Mecgeru, čitaocima je jasno da će se

---

2 Tokom tridesetih godina XX veka, na radiu je počelo emitovanje emisije „Senka“ („The Shadow“), koja je postala izuzetno popularna u Americi, što je rezultiralo njenim emitovanjem narednih dvadeset godina. Što se Lemonta Krenstona tiče, on je najpoznatiji alter ego Senke, misterioznog junaka koji pomaže u borbi protiv kriminala. (Grant 1994: 14)

između njih dvoje nešto odigrati: „Te večeri pojavio se i advokat Mecger. Ispostavilo se da tako dobro izgleda, da je Edipa u prvi mah pomislila da je Oni, neko tamo gore, doista zezaju. [...] Zastao je u njenim vratima, duguljasti bazen svetlucaje je iza njegovih leđa pod blagom difuznom svetlošću s noćnog neba“ (Pinčon 1992: 24). Duge opisne rečenice nastavljaju da se nižu jedna na drugu: „Njegove ogromne oči, plamteće, s gustim trepavicama, zločesto su joj se smeškale; ona virnu iza njega [...], ali nigde nikoga osim njega i prijateljske boce francuskog vina božole [...]. Edipa nije bila planirala ništa posebno te večeri osim da odgleda seriju »Bonanca« na TV. Stoga se presvukla u elastične uske farmerke i čupavi crni džemper, i potpuno raspustila kosu. Znala je da dobro izgleda. »Uđite«, rekla je“ (Pinčon 1992: 24). Prvi put se u romanu pojavljuje ova Edipina skrivena strana, koja je inače dobro „zamaskirana“ svetlošću dana – pred njom stoji Mecger, koga doživljavamo kao „predmet“ njene erotske želje, pri čemu se zapaža da je cela okolina erotizovana, obzirom da imamo dosta estetskih opisa – duguljasti svetlucavi bazen, blaga difuzna svetlost noćnog neba, plamteće oči s gustim trepavicama i ona, u pripijenom džinsu, raspuštene kose. Otvaranjem boce vina, započinje igra zavodjenja ova dva sladostrasnika koji, dok pričaju i polako ispijaju piće, prate film na televiziji, u kome je Mecger igrao kao dete: „Edipa ponovo napuni čašu. Sada su već ležali, zagledani u ekran, dok su im se bedra ovlaš doticala. [...] [Ona] vide da su odjednom ostali bez vina. »Aha«, reče Mecger i iz unutrašnjeg džepa na sakou izvuče flašu tekile. »Nema limuna?« upita ona s filmskom veselošću. »Nema soli?« [...] »U nevolji ste«, reče Edipa, zagledana u televizor, svesna njegove butine, tople kroz njegovo odelo i njene farmerke“ (Pinčon 1992: 27, 28, 29). Ishod filma, u ovom trenutku, postaje predmet njihove opklade: „»kladam se u flašu nečega. Tekile, je l’ u redu? Da niste uspeli.« [...] Zamislio se. »Još jedna flaša večeras sasvim bi vas uspavala«, odlučio je. »Ne može.« »U šta onda hoćete da se kladite?« Znala je. Tvrđoglavo su se gledali pravo u oči [...]. »U redu«, popustila je na kraju [...] »prihvatam. Kladimo se u šta god želite. Da nećete uspeti. [...]“ (Pinčon 1992: 30). Prilikom čitanja ove scene koja se odvija u motelu, pred našim očima se pokazuje sva ironija erotizma; baš kao što Epštejn (2009: 151) kaže, „princip zadovoljstva sadrži potrebu za kontrastom u samom sebi. Da bi se uživalo, potrebno je želeti, a da bi se želelo, treba odgađati utoljavanje želje, štaviše, naučiti da se izvlači uživanje iz same te neutoljivosti“.

Upravo tako se i odvija dijalog Mecgerovih i Edipinih erotskih želja – one sve vreme postavljaju prepreke sopstvenom postizanju zadovoljstva i time samo dolazi do njihovog dodatnog pojačavanja: „»Pošteno, dogovoreno«, razvuče Mecger i uze joj ruku kao da će se rukovati zbog opklade, a umesto toga poljubi je u dlan, ostavivši načas suvi vrh svoga jezika među brazdama njene sudbine, nepromenljivim slanim linijama njenog identiteta. Tada se upitala da li se to doista događa na isti način kao, recimo, kad je prvi put legla u krevet s Pirsom, mrtvacem. Ali tada ponovo poče film“ (Pinčon 1992: 30).

Edipino i Mecgerovo ponašanje, kao i njihove zamisli, nastavljaju da deluju nadražujuće i, kod oboje, po Čolovićevim (1990: 25) rečima „raspaljuju, podstiču kretanje nervnog fluida“ i potvrđuju činjenicu da što se više vremena i truda koristi pri komplikovanom ritualu udvaranja, time radost zbližavanja dodatno jača: „»Da li je ovo pre ili posle?« upita ona i pruži ruku sa flašom tekile, a taj pokret dovede njenu levu dojku u područje Mecgerovog nosa. Neizdrživo komični Mecger ukrsti očima pre nego što je odgovorio. [...] »Ma, recite.« Gurnula mu je nos postavljenim vrhom prslučeta i nalila piće. [...] »Samo napred«, reče Mecger, »postavljajte pitanja. Ali za svaki odgovor moraćete nešto da skinete. Nazvaćemo to 'Botičelijev strip-tiz'.“ (Epštejn 2009: 156; Pinčon 1992: 31). Edipa nastoji da im oboma obezbedi dopunsko uživanje; stoga, da bi prihvatila Mecgerovu igru, odlučuje da na sebe stavi „pokrivače“, koji će zatvoriti put „seksualnoj strasti“, ali će zato beskrajno proširiti „oblast erotskih strasti“, „eronizujući“ sve oko sebe – ušunjavši se u kupatilo u kome se nalazio plakar, obukla je na sebe „skoro sve što je ponela na put“ da joj se učinilo „da se satima oblačila“: „šest pari gaćica u probranim bojama, pojas, tri para najlon-čarapa, tri grudnjaka, dva para rastegljivih pantalona, četiri kratka kombinezona, jednu crnu haljinu uz telo, dve letnje haljine, šest sukanja, tri džempera, dve bluze, šareni ogrtač, svetloplavi penjoar i staru kućnu haljinu od orlona“ (Epštejn 2009: 152; Pinčon 1992: 31). Samo par trenutaka kasnije, Pinčon ih stavlja u pomalo komičnu situaciju u kojoj su ležali priljubljeno jedno uz drugo na podu kupatila, nakon Edipinog nespretnog poteza koji je doveo do toga da bočica laka za kosu, uz strahovit pritisak, počne da leti po prostoriji, ostavljajući za sobom veliku lepljivu maglu mirišljavog laka, dok je polomljeno staklo svetlucalo svuda po podu – čime su, ponovo, obezbeđeni estetsko-erotski momenti. Ovo de-

šavanje je privuklo pažnju recepcionera, Majlsa, koji je sa svojim bendom – Paranoici – (voajerski) posmatrao šta par radi; ona ulazi u komunikaciju sa njima i, imajući u vidu igru zavođenja koja se u tom trenutku odvija, kao i opojnu i nadražujuću moć muzike, traži Paranoicima da im izvedu serenadu: „zašto onda ne biste svi vi, znate, izašli napolje. I nešto opevali. Ovakve stvari uspešne su samo uz dobru muziku. Pevajte nam serenadu“ (Pinčon 1992: 33). Pinčonovi junaci, kako vidimo u ovoj sceni, i dalje biraju mnoštvo zaobilaznih puteva, odgađajući zadovoljstvo i, ujedno, izbacujući erotiku u prvi plan, sa ciljem da kultivišu samo uživanje, kako je već ranije pomenuto. „»Možda biste kasnije«, stidljivo ih pozva jedan od Paranoika, »mogli da nam se pridružite pored bazena.« »Zavisi od toga koliko ovde bude toplo, momci«, namignu im vesela Edipa“ (Pinčon 1992: 33). Naše praćenje motelske scene se dalje nastavlja. Njih dvoje se pridižu i polako dolaze do prozora sa namerom da slušaju (traženu) pesmu, pri čemu Mecger prilazi Edipi sa leđa kako bi joj obuhvatio grudi – jednu od „najerogenijih“ zona tela, kako to Epštejn (2009: 77) definiše, obzirom na odliku elastičnosti, tj. nespojivosti-nerazdeljivosti dva tela, koja se „u isto vreme međusobno i utiskuju i istiskuju“. Serenada, koju bend izvodi, prigodno ovoj prilici, sadrži motive noći i meseca koji se često vezuju za erotiku: „Dok ležim i gledam mesec/ Na samotnom moru,/ Gledam kako samotnu plimu/ Nosi k'o utehu mom bolu,/ Taj mirni mesec bez lica/ [...] I ti sama ležiš noćas,/ Sama k'o što sam ja,/ Samotna devojka u samotnom stanu, ali tako ti je to,/ I zato stišaj svoj samotni plač./ Kako da ti dođem, da ugasm mesec i vratim plimu?“ (Pinčon 1992: 34–35). Nakon tendenciozne parodije ljubavne pop-rok pesme, ovako postavljena atmosfera, navodi Edipu i Mecgera da se vrate Botičelijevom striptizu, gde je postavljanje pitanja pratilo „progresivno skidanje odeće koje je, činilo se, uopšte nije približilo nagosti, [zatim] pijenje, neumorni žamor glasova i gitara s ruba bazena“ (Pinčon 1992: 36).

Nakon date opaske glavne junakinje romana, zanimljivo je napraviti kratak osvrt na dosadašnji tok analize. U ovom trenutku, može se izneti zapažanje da Edipina scena sa Mecgerom zapravo predstavlja prvi pravi erotski momenat u romanu jer, dok su svi prethodni slični događaji bili davani samo u naznakama ili sadržali šture opise, priprema njihovog ljubavnog čina je čitaocima predložena kroz obilje detalja na priličnom broju strana, praćenih brojnim estetskim elementima i slikama kao nužnim čini-

ocima erotskog uzbuđenja. Prisutni su svetlucavost, sjaj, raspaljujuća moć noći, mesec kao neizostavni erotski element koji suzbija moralna načela dana, i želja dva ljubavnika da, kroz bliskost jedno sa drugim, dožive „spajanje sa samim sobom“, tu čulnu transcendenciju sebe kroz drugog (Epštejn 2009: 56). Za ovakav čin, Pinčon je, pritom, prigodno izabrao mesto (koje u potpunosti upućuje na mit o Narcisu) – grad San Narciso u kome se nalazi motel, Ehini dvorovi, za čiji bazen mnogi kritičari kažu da je ekvivalent Narcisovom, u kome on vidi svoj fatalan odraz (Grant 1994: 33). Tokom kratke pauze (između njihove igre zavođenja i samog odnosa), čitaoci vide Edipu kako, poput pomenutog mitološkog junaka, stoji ispred razbijenog ogledala u kupatilu tražeći svoj lik, dok je prožima užas prolaznosti života, starenja i neizbežne smrti. Ovde još treba dodati i Epštejnove (2009: 136) reči o najvećem uživanju, koje nam upravo naša smrtnost i čin obnavljanja sebe u drugima daje na poklon – „[s]vest o svojoj smrtnosti pojačava erotsku napetost: strast postaje žešća, očajnija, tela se jače sapliću, dublje prodiru jedno u drugo, na granici budućeg nebića. Čini se da spajajući se ili upijajući se jedno u drugo, mogu biti u stanju da se održe na ivici tog ponora“. Stoga, osvešćena strahotom kraja, Edipa ne želi da, sa svanućem novog dana, Mecger nestane, već ima želju da produži uživanje u sebi i za sebe, (naravno) mimo reproduktivnih ciljeva (Epštejn 2009: 137). Sa ovakvom postavkom sada, nakon zaista pažljivog opisa pripreme ljubavnog čina i davanja svih njegovih pojedinosti, Pinčon kratko, u jednom dahu maltene, opisuje i sam čin. Ušavši u sobu iz kupatila, Edipa zatiče „uzbuđenog“ Mecgera kako spava u donjem vešu; u isto vreme, „[n]a ekranu, Novozelandsani i Turci nabi-jali su se na bajonete“ (Pinčon 1992: 36–37). Falusni oblik bajoneta, kao i generalna aluzija koja je sadržana u ovim rečima (i prizoru), rasplamsala je Edipinu strast i bila joj je dovoljno sugestivna:

Edipa kriknu i pojuri prema njemu, pade preko njega i poče da ga ljubi ne bi li ga probudila. Njegove svetlucave oči otvoriše se i probodoše je, i ona kao da oseti oštrinu negde između svojih dojki. Opustila se uz ogroman uzdah koji je oslobodi svake krutosti kao kakve mitske tečnosti; toliko je bila slaba, da nije mogla da mu pomogne da je svu-če; trebalo mu je 20 minuta, i za to vreme on ju je prevrtao, nameštao čas ovako čas onako, kao da je on, pomislila je, uveličana devojčica, kratke kose i energičnog lica, s lutkom Barbikom. Možda je jednom ili dvaput utočila u san. (Pinčon 1992: 37)

Probudila se kada je odnos bio u toku, kako sama to kaže: „upala je upravo u seksualni krešendo u progresu, kao rez u sceni u kojoj se kamera već kreće. [...] Njen i Mecgerov klimaks, kad je do njega došlo, podudarilo se s trenutkom u kojem je svako svetlo u sobi, uključujući televizor, iznenada riknulo, crklo, pretvorilo se u mrak. Bilo je to neobično iskustvo“ (Pinčon 1992: 37). Vreme se, za njih dvoje, privremeno zaustavlja u ovom trenutku, dajući signal za „prelazak čitavog procesa telesne bliskosti u jedan nepokretan ansambl“ (Epštejn 2009: 149). Tu se ovaj odeljak privodi kraju: „Kad se svetlo ponovo upalilo, [...] ona i Mecger [su] ležali isprepletani usred odeće i isprolivanog burbona“, a na „TV ekranu pokazaše se otac, pas i Bejbi Igor, zatočeni u sve mračnijoj »Justini«, dok se nivo vode neumitno podizao“ (Pinčon 1992: 37).

Pojedini kritičari ranije pomenutu scenu sa bajonetima, koju Edipa zatiče na TV-u po povratku u sobu, dovode u vezu sa susretom koji je kasnije imala sa Džonom Nefastisom; on će ponuditi Edipi da imaju odnos ispred televizora, mada će stimulus ovog puta biti manje nasilan – sama pomisao na rojeve Kineza, to obilje života, uzbudiće Nefastisa (Grant 1994: 42). Iako bi se njen podsticaj u epizodi sa Mecgerom praktično mogao označiti sadističkim, s obzirom da je izuzetno nasilna scena izazvala potres u njenom električnom fluidu i dovela je u stanje sladostrasnog pijanstva, Nefastisov začim erotskog života će joj biti u toj meri neprihvatljiv i odbojan da će (ovog puta) pobeći od užasa (Čolović 1990: 23, 30):

Nefastis joj pride i obgrli je oko ramena. »U redu je«, reče on. »Molim vas, ne plaćite. Dodite na kauč. Vesti treba da počnu svakog časa. Možemo tamo to da obavimo.« »To?« reče Edipa. »Da obavimo? Šta to?« »Da imamo seksualni odnos«, odgovori Nefastis. »Možda će večeras biti nešto o Kini. Volim to da radim dok govore o Vijetnamu, ali Kina je najbolja. Pomisli na sve te Kineze. Na rojeve Kineza. Na to obilje života. To celu stvar čini znatno više seksi, je l' tako?« »Fuj«, vrisnu Edipa i pobeže, dok je Nefastis pucketao prstima i jurio za njom kroz mračne sobe na onaj samo-ti-daj-devojčice način koji je besumnje naučio gledajući TV. [...] ona zatutnja niz stepenice, prebaci maramu preko registarske tablice na kolima i stuši se uz škripu kočnica niz Telegraf. (Pinčon 1992: 100)

Obrazloženje za ovakvu njenu reakciju, koja u određenoj meri nalikuje onoj sa advokatom Rouzmenom, može se ponovo potražiti u nedo-

statku dijaloga želja, ali i moralnim normama dana, koje sputavaju Edipino prepuštanje čulnim uživanjima, za razliku od slučaja sa suizvršiteljem testamenta, Mecgerom.

Tokom čitanja *Objave broja 49*, može se primetiti da se sa Edipinim ljubavnim „trouglovima“ (što pravim, što onima u pokušaju), konstantno preklapa njena potraga za značenjem reči Tristero, koju je čula tokom izvođenja jedne drame, *Kurirova tragedija*, fiktivnog pisca Ričarda Vorfingera. Pored svih funkcija koje ova drama ima pri analizi dela, zanimljivo je istaći da je Pinčon u njoj napravio spoj mitoloških i sadističkih, kao i mazohističkih elemenata, prikazujući nam tipično Sadove junake koji vrhunsko zadovoljstvo pronalaze u zločinu, to jest u negativnom moralnom činu (Čolović 1990: 28). Kod prikazanih junaka, može se uočiti da su za njih izvor slasti poroci koji im omogućavaju ujedno i moralnu i fizičku jezu – oni nadražuju sebe raznovrsnim oblicima rodoskrvnuća, kako će pokazati naredni odlomak (Čolović 1990: 32). Sem asocijacije koju dobijamo preko pomena imena glavne junakinje, mit o Edipu oživljava još jednom u ovoj drami, preko prepričavanja njene radnje:

Edipa je potpuno utonula u pejzaž zla koji je Ričard Vorfinger uobličio za svoju publiku iz sedamnaestog veka [...] zli vojvoda Andelo smišlja šemu za sjedinjavanje [dva] vojvodstva [...], i namerava da svoju sestru Frančesku, jedino dostupno kraljevsko žensko čeljade, uda za Paskvalea [...]. Jedina prepreka na putu tom sjedinjavanju jeste činjenica da je Frančeska u stvari Paskvaleova majka [...] U jednoj zabavnoj sceni Frančeska delikatno nastoji da podseti svoga brata na društvene tabue protiv incesta. Izgleda da je na njih zaboravljala, odgovara Andelo, tokom onih deset godina kad su on i Frančeska održavali *svoju* vezu. [...] počeo [je] da pipa svoju sestru i da joj glode vrat; dijalog modulira u grozničave figure neumerene želje i scena se okončava kad se par sruši na divan. (Pinčon 1992: 58–59, 60)

Imajući na umu da je jezik prožet metaforama dodirivanja, možemo zapaziti da je za opis ovog skarednog odnosa brata i sestre, Pinčon sa namerom izabrao reči 'pipa' i 'glode', kako bi se dodatno istakle životinjske, a ne ljudske odlike ovih junaka – nijedan od ovih glagola u sebe ne uključuje nežnost, niti suptilnost; najčešće se za psa kaže da 'glode' kost, a 'pipanje' se smatra grubim gestom koji izručuje unutrašnje na vi-

delo, obelodanjuje tajnu, ukida stid (Epštejn 2009: 83, 84). Ali, sadovski tipovi junaka i uživaju u prestupima koje čine u okviru oblasti moralnih i religijskih vrednosti, pa nas Pinčon pri kraju romana upućuje u još jedan segmenat svoje izmišljene drame – Edipa u društvu profesora Borca gleda ilegalne mikrofilmove „s ilustracijama iz izdanja u Vatikanu“, koje on naziva porno-slikama: „Ilustracije su bili drvorezi, urađeni s onom grubom žurbom da se vidi završeni proizvod koja uvek obeležava amatera. Pravu pornografiju daju nam samo strpljivi profesionalci. [...] Ovde Paskvale, [...] jedan od rđavih likova, stvarno ženi svoju majku i imamo celu scenu koja se odigrava tokom njihove prve bračne noći. [...] Obratite pažnju na to da se figura Smrti često pojavljuje u pozadini“, što je nekako nerazdvojno od erotizma, kako je, prethodno, analiza i istakla (Pinčon 1992: 145).

Zaključak

Kada se sve sumira, erotizam se pokazuje kao izuzetno koristan i zanimljiv kritički pristup, koji ističe u prvi plan pojedine elemente dela koji bi, u drugim okolnostima i sa drugačijim metodama analize, ostali u potpunosti neistraženi. Dok, sa jedne strane, savršeno pokriva kompleksnost doba postmodernizma, uživanja u raznim čulnim stimulusima, u okviru koga je roman nastao, erotizam istovremeno, sa druge, pomaže u slikanju junaka i njihovih tajnih začina erotskog života. U svemu tome, idealizovani erotizam, koga sa sobom nosi kultura Zapada, podrazumeva postojanje mitskih struktura na čijim temeljima će se graditi erotika i pomenute strasti. Zato oživljavanje nekoliko različitih mitova u *Objavi broja 49* (o Edipu, Tristanu i Izoldi, kao i Narcisu i vili Eho) ističu kod junaka, a pogotovo glavne junakinje, Edipe, sve one odlike, tj. karakteristike ljudi bez kojih erotika ne bi mogla da ispliva na površinu i postoji – ljubav, ljubomor, strast, požudu, želju, uživanje, zavođenje, igru. Kako je analiza pokazala, erotika u naslovnom romanu živi u ljubavnim trouglovima, a njena estetska strana je najviše dolazila do izražaja u dugim rečenicama koje su obilovale opisima, čija je funkcija bila da raspaljuju maštu i dovede do uzbuđenja. Neizostavni elementi su bili noćna tama koja, kako smo videli, suzbija moralne zakone i načela dana, zatim bleštavilo koje mesec obezbeđuje u pojedinim scenama, a među erotskim motivima su se na više

mesta pojavile zavodljive baršunaste oči koje junake (zajedno sa drugim stimulusima) lako navode na kršenje normi, što je samo pojačavalo i nagomilavalo njihovu erotsku želju, umesto da je suzbije. Ne treba zaboraviti ni ulogu čovekove svesti o sopstvenoj smrtnosti, koja Edipu navodi da se, u najdužoj i najdetaljnije opisanoj erotskoj sceni romana, grčevito uhvati Mecgera i sa njim stupi u odnos pod uticajem alkohola i uz sadistički nadražaj koji dopire sa ekrana televizora – neprijatelja koji se „nabijaju“ na bajonete. Sve u svemu, na kraju se može reći da *Objava broja 49*, kao jedno postmodernističko delo, u velikoj meri uživa u taktilnim dijalozima sa ranijim tekstovima i brojnim motivima, čime se dobija paralela sa delima erotske književnosti, a kako bi uspelo da prodre u, i objedini, različite kulture, a ujedno i omogući igranje sa raznim stilovima, ono evidentno „eksploatiše“ erotizam na jedan interesantan način, obezbeđujući svojim čitaocima dovoljno senzualnosti kojom se uzdiže um, ali (istovremeno) i stimuliše telo.

Literatura

- Čolović, I. (1990). *Erotizam i književnost: Ogledi o Markizu de Sadu i francuskoj erotskoj književnosti*. Beograd: Narodna knjiga.
- Epštejn, M. N. (2009). *Filozofija tela*. Prevela Radmila Mećanin. Beograd: Geopoetika.
- Escoffier, J. (ed.) (2003). *Sexual Revolution*. New York: Thunder's Mouth Press.
- Grant, J. K. (1994). *A Companion to The Crying of Lot 49*. Athens and London: The University of Georgia Press.
- Newman, R. D. (1986). *Understanding Thomas Pynchon*. Columbia: University of South Carolina Press.
- O'Donnell, P. (ed.) (1991). *New Essays on The Crying of Lot 49*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petrović, S. (2005). *Kulturologija: Drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje*. Beograd: Čigoja štampa.
- Pfeil, F. (2001). Countercultural Visions. In Mary K. C. and Peter W. W. (eds.) *Encyclopedia of American Cultural & Intellectual History*, 2. New York: Charles Scribner's Sons. 133–141.
- Pinčon, T. (1992). *Objava broja 49*. Preveo David Albahari. Novi Sad: Svetovi.
- Ružmon, D. (2011). *Ljubav i Zapad*. Preveo Milan Komnenić. Beograd: Službeni glasnik.
- Vukčević, R. (2010). *A History of American Literature: precolonial times to the present*. Beograd: Filološki fakultet.

Jovana Srećković

Summary

EROTICISM IN THOMAS PYNCHON'S *THE CRYING OF LOT 49*

The second half of the 20th century – when *The Crying of Lot 49* was written – brought with itself a postmodern state of enjoyment and tactile communication, on top of which the modern affirmation of eroticism provided a different approach to the analysis of texts. The aim of this research paper is to interpret the novel in terms of eroticism, as well as reveal the extent to which Pynchon's *The Crying of Lot 49* can be said to resemble the works of erotic literature. Firstly, facts related to the novel are provided, together with 1960s characteristics, followed by the definition of the term – erotism. Later on, the detailed analysis has managed to both meet the aim of the paper and reveal the esthetic and artistic values of this Thomas Pynchon's exquisite literary work.

Key words: erotism, *The Crying of Lot 49*, Thomas Pynchon, postmodernism, erotic literature.

НОМЕНКАЛТУРА И ИКОНОГРАФИЈА ЗВЕЗДА И САЗВЕЖЋА У АРАБЉАНСКОЈ ТРАДИЦИЈИ И ОРИЈЕНТАЛИЗАЦИЈА КЛАСИЧНЕ ХЕЛЕНИСТИЧКЕ АСТРОНОМИЈЕ¹

Астрономија је била изузетно значајна у средњовековном исламском свету, а данас смо сведоци њених достигнућа у модерној науци. Копије и преписи ислустрованог, астрономског рукописа *Kitāb ṣuwar al-kawākib al-tābīta* Абдулрахмана ел Суфија² су преживеле до данас и представљају основу овог рада. Суфи нам је оставио списак 48 сазвежђа из Птолемејевог Алмагеста, као и информације о традиционалним сазвежђима и именима звезда у преисламској Арабији. Пошто су сазвежђа замишљене слике на небеском своду, њихова имена и представа у облику различитих фигура нам говоре занимљиве приче о култури и интересовањима народа који су их створили. Проучавањем културне транслације и транслитерације кроз номенклатуру и иконографију сазвежђа, лако можемо да разумемо о чему су бринули и чему су се надали Бедуини, да приметимо културолошке разлике између древних Грка и растуће исламске цивилизације у златном периоду њеног развоја. Посматрањем трансформација илустрација, посебно када је у питању приказивање људске фигуре, лако можемо да пратимо историју исламске цивилизације и мешавину културних утицаја који су пратили територијалну експанзију и освајања.

Кључне речи: Исламска цивилизација, арапска астрономија, сазвежђа, арапски рукописи, 'Abd al-Raḥman al-Ṣūfī, Абдулрахман ел Суфи, *Kitāb Ṣuwar al-kawākib al-tābīta*

---

* svetlanastrugarevic90@gmail.com

1 Рад је усмено излаган на конференцији *Interdisciplinary research in civilization studies*, одржаној у Истанбулу 5-6. новембра 2016. године под насловом: *Studying the Medieval Islamic Civilization Through the Nomenclature and the Iconography of the Stars and the Constellations in The Book of the Fixed Stars: Arabian Tradition and Orientalization of Hellenistic Astronomy*

2 'Abd al-Raḥman al-Ṣūfī; у тексту се користи ЗДМГ транскрипција

Неоспориво је да је астрономија била једна од најзанчајнијих наука у средњовековном арапском свету. Међутим, због оскудних извора и литературе, не зна се пуно о астрономији пустињског народа у преисламског Арабији. Један од главних извора за ова знања је дело научника Абдулрахмана ел Суфија из 10. века, које је обухватило дотадашња знања у астрономији која се тичу кретања, положаја, номенклатуре и илустрације звезда и сазвежђа. Неки Суфију замерају што је као извор за арабљанску традиционалну астрономију узео народне пословице, песме, легенде и приче, али других извора о овом периоду и нема. Уз то, народ је и у Суфијево време, па и данас, одлично познавао звезде и сазвежђа која су им помагала у оријентацији, те се њихова знања не могу занемарити.

У прво делу ово рада се, користећи пре свега Суфијеву књигу о сазвежђима *ṣuwar al-kawākib al-tābīta*, наводе арабљанска имена звезда, онако како их је народ лакше налазио на небу и под којим именом их и данас многи знају. У истом делу ће бити наведена сазвежђа из арабљанске традиције, њихове одлике и разлике у схватањима у односу на Вавилон, Сумер и античку Грчку.

У другом делу рада ће се говорити о транслацији и транслитерацији назива звезда и сазвежђа који су преузети из Птолемејевог Алмагеста³. До каквих је промена долазило, шта се разликовало у ове две културе, а шта је било исто, најбоље ће нам показати иконографија и номенклатура сазвежђа. Суфијево дело и ту има предност јер најстарији сачувани рукопис потиче из 1009/10. године. Илустрације сазвежђа у њему су од изузетног значаја како научно, тако и уметнички и културолошки.

Сазвежђа као Роршахове мрље цивилизација

Човек је одувек гледао у небо, посебно ноћу, када су звезде биле једини начин за оријентацију и навигацију. Посматрајући кретања на ноћном небу, за примитивног човека је постало нормално да именује групе звезда по неким облицима из свакодневног живота како би

---

3 Алмагест је математички и астрономски трактат из 150. године који је саставио Птолемеј. У оригиналу се звала *Mathēmatikē Syntaxis* или *Magna Syntaxis*, а на арапски је назив преведен као *al-Mağistī*. Када је трактат са арапског превео на европске језике, латинизовано је његово арапско име, а код нас је дело познато као *Алмагест*.

их лакше упамтио: људским бићима, животињама или предметима. Други корак је идентификовање ових небеских облика са митолошким представама, повезујући их у једну велику небеску слику. Птоломеј каже да приликом сликања ових фигура не би требало истицати бојом њих, већ звезде како би посматрачу било јасно да ови замишљени облици служе само како би се лакше запамтило оно што постоји на небу (Wellesz, 1959: 2-3).

Као што на основу архитектуре, сликарства, књижевности, музике и одеће можемо створити слику о једној цивилизацији, тако је лако можемо створити и на основу њихове идеје о фигурама сазвежђа. Фигуре и облици које су људи у машти видели на небеском своду, говоре доста о култури и преференцијама тог одређеног народа. Тако се ствара дубља слика о њиховим бригама и размишљањима, те, како Моја Кери каже: „Сазвежђа представљају својеврсне Роршахове мрље на небу за народе и културе“ (Carey, 2008).

И Грци и Арабљани у преисламском периоду су идеје о сазвежђима преузели из вавилонске традиције, али су их прилагодили својим спознајним оквирима, помешали са претходним знањима и временом изменили у свом духу. Ако узмемо древну Грчку као пример, на небеској сфери су се одигравале митолошке сцене и антопоморфне фигуре су биле у центру пажње. На небо су уздигнути богови, хероји и разна чудовишта.

Бедуини су за разлику од старих Грка били дефинисани пустињским начином живота. Живот сточара и пастира, путника који користе ноћ како би избегли високе дневне температуре и траже оријентир у природи, као и племенски живот, шатори, и значај индивидуе само уколико може допринети заједници, се огледају у сазвежђима. На арабљанском небу су камиле, шакали, хијене, лавови, газеле, ловци, ратници, пастири и њихови пси, стадо, шатори, нојеви и њихова гнезда, рибе. Људске фигуре су приметно ређе (Upton, 1933: 179).

Арабљанска астрономска традиција

Арабљани су много пре ислама, као номади, имали своје идеје о сазвежђима и звездама. Посматрали су њихова кретања и памтили положаје најкориснијих. Поред одређивања времена током

дана и времена за жетву и сетву (Upton, 1933: 179), бедуинима је астрономија, посебно познавање положаја звезда на небеској сфери, била од животне важности. Избегавање дневних врућина је терало Арабљане да путују ноћу. Као оријентир су им служиле звезде.

И данас су у пустињи звезде најсигурнији начин сналажења и оријентације јер у пустињи не постоји лево или десно у односу на нешто. И данас бедуини и путници по пустињи знају: сазвежђе Велики медвед се користи како би се одредила Северњача, а ако Велики медвед зађе за хоризонт, Северњачу ће показати Касиопеја (Malek, 2011).

Није ни чудо што је и најпростији народ знао да именује звезде и да их пронађе на небу, како сам Суфи каже. Астрономија је била потребна за преживљавање.

Сигурно је да су као и стари Грци, Арабљани преузели зодијак и нека сазвежђа од Вавилонца. Међутим, може се, донекле, утврдити тај утицај. У списима који су до данас сачувани, најдетаљнији и најстарији опис арабљанске астрономске традиције даје Суфи, обрађујући је упоредо са хеленистичком традицијом преузетом из Птоломејевог Алмагеста. Ту се може наслутити шта је преузето потпуно од Грка, која су сазвежђа постојала у истом или сличном облику и код Бедуина, а која су чисто арабљанског порекла. Чини се да је у арабљанској традицији сачувано много више вавилонског утицаја, али немогуће је одредити јасну границу са ове временске удаљености и без икаквих писаних докумената из преисламског периода о сазвежђима (Rogers, 1998: 23).

Поред сазвежђа која су преузета из Алмагеста, имамо и она која су постојала на обе стране уз мале разлике и често је превагнуо хеленистички елемент, то јест Птоломејев приказ. Орао (Aquila) је, на пример, сазвежђе које је преузето из хеленистичке традиције али је већ постојало као такво у бедуинској, тако да се може закључити да је извор учења био заједнички, вероватно Вавилон. Ту имамо као пример и сазвежђа зодијака, сазвежђе Кочијаш (Auriga), Брод⁴ (Argo Navis) и тако даље. Код Јарца (Capricornus) се, рецимо, јасно види вавилонски утицај када се приказује са рибљим репом, као морска коза (Savage-Smith & Belloli, 1985).

Ако су постојали оригинални прикази који су надјачали грчки утицај, често су то биле вавилонске идеје (Carey, 2001: 124). Сазвежђе

4 Није сигурно да ли су Арабљани називали бродом неко друго сазвежђе.

Кит (Cetus) се никада не приказује као код Птолемеја, већ као источњачки змај са оковратником (Savage-Smith & Belloli, 1985). Исто је са Девцом која се приказује као клас пшенице, а тако се и назива⁵, или Стрелцем⁶ који је често само лук без кентаура из класичног приказа. Ова идеја вероватно потиче из периода пре Алмагеста и толико је била снажна да је одолела грчком утицају, али њено порекло, још једном, није сигурно.

Сазвежђа из арабљанске традиције

Што се чисто арабљанских представа и идеја о сазвежђима тиче, јако је важно рећи да они нису добијали фигуре сазвежђа повезујући имагинарним линијама сјајне тачкице на небу. Фигуре на арабљанској небеској сфери нису биле мапе, већ више слободне слике које су заузимале одређену територију и укључивале одређене звезде. То су биле или огромне фигуре које су заузимале по неколико данашњих сазвежђа, или појединачно посматране звезде или групице звезда (Rogers, 1998 и Carey, 2001).

Сазвежђе Вук или Дивља звер и Кентаур су Арабљани посматрали као једно и називали гроздом или граном пуном датула или грожђа (*al-šamāriḥ*) јер их је густина звезда подсећала на то (Savage-Smith & Belloli, 1985).

Бедуинска традиција у сазвежђу Пегаза познаје квадрат који формирају четири звезде и назива се Кофа (*al-dalw*), а данас је познато као Пегазов квадрат. Идеја о кофи која је везана канапом је потврђена и у називу звезде које Суфи наводи, *al-karab* или „место где је канап привезан за кофу“. Да је сазвежђе Кофа или неко сазвежђе са кофом постојало, сведочи и име звезде на Андромедном струку која се зове и *al-rišā'* или канап који је везан за кофу у Пегазовом квадрату. За Водолију Суфи каже да је Кофа (Savage-Smith & Belloli, 1985).

5 Al-sunbula је клас пшенице и тако се сазвежђе популарно називало. Данас је у хороскопима преовладао термин *al-‘aḍrā'* што значи девица.

6 Арабљани су вероватно од Сумера преузели представу о закривљеном луку, без људске фигуре или *al-qaws*. Људска фигура која одапиње стрелу је *al-rāmī* и преузета је из грчке традиције као кентаур. Ипак је данас прво име доминантно кад је у питању ово сазвежђе зодијака.

Данашње сазвежђе Рибе се на арапском назива Кит (*al-hūt*). Ово говори да је уместо две рибе, у арабљанској представи на овом месту била једна велика риба, која се вероватно протезала на много већој површини. Суфи у свом делу приказује сазвежђе Андромеде које се преклапа са сазвежђем из бедуинске традиције, Великом рибом. На струку Андромеде се налази звезда која се назива и *batn al-hūt* или „рибљи трбух“, а по неким мишљењима, постојале су две различите рибе које су се преклапале с Андромедом (Savage-Smith & Belloli, 1985).

Суфи за ову једну звезду у Касиопеји каже да се налази на грби женке камиле (*nāqa*) што је још једно сазвежђе из арабљанске традиције које је, наводно, обухватало звезде из Касиопеје и Андромеде. Са Андромедом се преклапало и сазвежђем коња (*al-faras al-kāmīl*, „цео коњ“) које је Суфи илустровао (Savage-Smith & Belloli, 1985).

За разлику од осталих арабљанских сазвежђа која не прате строго распоред звезда, поменуто Камила, Коњ и Риба то раде, па се претпоставља да су ова сазвежђа до Арабљана стигла из вавилонске астрономије.

Лав

Од Суфија и других аутора сазнајемо за огромно сазвежђе које се зове Лав, али је много веће од истоименог сазвежђа зодијака и припада идеји о сазвежђима пре Алмагеста. Оно се протезало преко данашњих сазвежђа Рак, Лав, Близанци и Велики медвед. О томе сведоче имена звезда из арабљанске традиције:

- у сазвежђу Рак се налазе звезде *al-naṭra* (ноздрва или њушка), *al-lahā* (ресица у грлу), *al-ṭarf* (поглед) и *al-aṣfār* (место где на капцима где почињу трепавице) и све се односе на тог Лава;

- сазвежђе зодијака Лав има на рамену звезду *al-ḡabha* или чело „већег лава“, а осам звезда ван сазвежђа формирају завршетак репа тог огромног Лава;

- главе Близанаца се у бедуинској традицији називају *al-ḍirā'* или „предња нога“, што се још једном односи на овог Лава из арабљанске традиције.

Још једна идеја о овом Лаву се огледа у паровима звезда на стопалима Великог медведа које се називају газелиним или јелењим скоковима: *al-qafzah al-'ūlā* (први скок), *al-qafzah al-tāniya* (други скок) и *al-qafzah al-tālīta* (трећи скок). Ови парови звезда су посматраче

подсећала на газелу или јелена који у скоковима беже од лава. Доказ о идеји лавље фигуре на овом делу небеске сфере је и име једне од спољашњих звезда испод репа, *kabid al-'asad*, што значи „лавља јетра“.

Ел Тураја

Арабљани су на простору данашњих сазвежђа Андромеда, Бик и Персеј видели огромну женску фигуру која се називала ел Тураја (*al-turayyā*). Значење овог имена је нејасно али Суфи каже да су Арабљани били благословени његовим звездама, па се може превести као „драгуљ“ или „драгоценост“.

Сјајна звезда на подигнутом лакту Андромеде се назива *al-kaff al-ḥadīb* или „обојена рука“. Мисли се на руку обојену каном. Суфи каже да су некад астрономи давали име једној звезди по целој групи звезда, што је случај и са овом. Наиме, у бедуинској традицији, ел Каф ел хадиб је назив за пет звезда у Млечном путу. Те звезде се налазе на Андромедином лакту, образу, појасу, крилу и на северној нози (она која је горња од две на нози). Те звезде су део сазвежђа циновске жене, ел Тураје, из арабљанске традиције и чине њену руку, док јој главу чине Плејаде.

На оштрици Персејевог мача се налази звезда која се на неким глобусима назива *mi'ṣam al-turayyā*⁷ (Турајин зглоб), а у сазвежђу су још и *mankib al-turayyā* (Турајино раме) и *'atīq al-turayyā* (Турајина лопатица) који још једном подсећају на ово старо арабљанско сазвежђе.

Ел Џавза

Још једно огромно сазвежђе из арабљанске традиције носи нејасно име ел Џаузаа (*al-ǧawzā'*) , од корена који значи „венчати се“. Верује се да је у питању било сазвежђе у форми људске фигуре које је заузимало неколико данашњих сазвежђа. Ова људска фигура је највероватније била женско.

Данас се сазвежђе Близанци на арпаском зове ел Џавза. Суфи користи и име ел Таваман (*al-taw'amān*) што значи близанци али је прво остало прихваћеније. Имена звезда и у сазвежђу Орион

7 Суфи ову звезду обележава као *saḥābī* (облачаста, маглина).

подсећају на постојање ове фигуре. У сазвежђу Зец и у сазвежђу Река или Еридан се налазе „столице“ за ел Цавза.

Велики пас на Јужној небеској хемисфери се назива пратиоцем ове огромне фигуре, а Зец се понекад приказује као пас и назива се пратиоцем Ориона.

Звезде и астеризми

Арабљани су познавали имена најсјајнијих звезда и оних које су им биле занимљиве на небеским сликама, обрађајући пажњу, чини се, више на појединачне звезде и астеризме него на огромна сазвежђа у којима су се налазиле. Сазвежђа су вероватно само служила да би се лакше означила одређена област у којој су циљне звезде.

Како би се дух бедуинске традиције и мотиви који су их инспирисали најбоље приказали, навешћемо списак звезданих имена које даје Суфи у свом делу као део арабљанске традиције и онако како их народ познаје и лакше препознаје. Нека од тих имена, рецимо за три „скока“ у Великом медведу, се користе и у савременој астрономији, прилагођена изговору неарапског говорника, али очигледног порекла.

Сазвежђе Мали медвед, познато и као Мала кола или Мала кутлача, су Арабљани видели као посмртна носила и три девојке или ћерке које их прате оплакујући, о чему сведочи и *banāt na 'š al-ṣuḡrā* (мале кћери носила). На предњој нози медведа и на рамену су сјајније звезде које су називане воловима, *farqadān*, који вуку носила. Притом је звезда на рамену *'ahfā al-farqadayn*, „тамнији во од два вола“, а звезда на нози *'anwar al-farqadayn*, „светлији во“.

Звезда на крају репа, Северњача, и најближа је северном небеском полу, називала се и *al-ḡadī* (коза). Звезда која се налази ван фигуре медведа, а припада сазвежђу, називана *fa's al-raḥā*, што би значило да припада млинском камену на чијем се ободу налази док је центар млина тачка на Северном полу.

Група звезда на репу и пола трупа Великог медведа у арабљанској традицији се назива „Велике кћери носила“ у односу на претходно поменуте „мале“. Четири звезде формирају носила *al-na 'š*, а три звезде у репу су *al-banāt*, девојке или ћерке. Имена звезда у репу, за разлику од осталих која су преузета из Алмагеста, потичу

из арабљанске традиције. Прва звезда на репу медведа је *al-ḡawn* (црни коњ), у средини је *al-‘anāq* (коза), а последња је *al-qā’id* (вођа погребне поворке). Мала звезда поред средње у репу није наведена код Птолемеја, али Суфи каже да се зове *al-suhā* (превиђена) и да се традиционално користи за тестирање вида.

Међу најчешћим мотивима у номенклатури звезда код Арабљана су ној, камила, пас и пастир. Близина Млечног пута Стрелцу је утицала на имена четири звезде које улазе у „реку“ и четири које излазе. Оне се називају нојевима или *na ‘ā’im*. Суфи наводи девет звезда које се називају *al-qalā’is* (млади нојеви) или *al-qilāda* (огрлица). На крају воденог млаза Водолије је звезда коју Суфи назива *al-ḡalīm* или „мужјак ноја“, поред традиционалног назива „рибља уста“. Тридесет четврта звезда сазвежђа Еридан или Река се назива такође *al-ḡalīm*. Између ове две звезде је неколико *fi ‘āḥ al-na ‘ām* или „малих нојева“. Пет звезда јужно од Кита и две које су заједничке Еридану и Киту су Арабљани називали *‘uḏī al-na ‘ām* (гнездо нојева). И пет звезда у трупку кита се такође називају нојевима. *Corona Australis* је била позната као гнездилиште нојева из Стрелца.

Четири звезде на глави Змаја бедуини су звали *‘awd’id* (мајке камиле), звезда на језику Змаја је *al-rāfiḍ* (лутајућа камила) или *al-rāqiṣ* (камила у касу), како је наводи Суфи. Суфи наводи и једну звезду коју Птолемеј није видео у овом сазвежђу. Налази се између четири „мајке камиле“ и зове се *al-ruba’* (млада камила).

У његовом предњем делу Делфина се налазе четири сјајне звезде које се називају ел *al-qa ‘ūd* (млада камила) или *al-‘uqud* (огрлица) у зависности од извора и преписивача. Неки ове звезде називају и крстом, *al-ṣalīb*, док Суфи тај назив приписује звездама у репу Делфина. И на месту сазвежђа Гавран које је потпуно преузето из Птолемејевог дела, Арабљани су видели камиле, *al-aḡmāl*. У сазвежђу Бик се звезда Алдабаран (Lebling, 2010) некад називала и *al-fanīq*, „млади мужјак камиле“, јер је окружен младим женкама.

Имена звезда у Цефеју доказују старију арабљанску идеју о пастиру и псу на том делу неба, тако да имамо звезду *al-rā’ī* (пастир), „две звезде стада“ које Суфи наводи или *kawkabā al-firq*, и звезду који Птолемеј није забележио *kalb al-rā’ī* или „пастиров пас“. На Херкуловој глави је звезда која се такође зове *kalb al-rā’ī*, а у Шкоприји су два пса која завијају због надоласеће зиме. На глави Змијоноше се налази звезда која се традиционално назива „пастиром“, а Суфи каже

да се око пастира налазе и два пса. Између четврте и седме звезде на змији се налази простор који се по Суфију назива ливадам *al-rawḍa*, и ту пастир чува стадо са псима.

У сазвежђу Троугао се налазе две звезде – *al-anīsān*, „два пријатеља“, а поред „огрлица“ у Стрелцу и Делфину, и Орионов појас се назива *al-naẓm* или *al-nizām* што значи „бисерна огрлица“. На репу Кита се налази звезда *al-ḍafda* ‘*al-tānī*’ (друга жаба), а Прва жаба је у Водолији. Риса или дивљу мачку, ‘*anāq al-’arḍ*’, налазимо у Андромеди; Гавран је замишљан као шатор, *al-ḥibā*’, а на идеју о шатору наилазимо и у Јужној круни, *al-qubba*. Уз кичму Змаја, испод уста, налази се *al-dib* или вук, а Суфи помиње још два вука. Друга звезда јужно од вука је *al-dih* (хијена). Најзападније звезде сазвежђа Лира носе дух арабљанске традиције где се једна звезда назива *nasr wāqī*’ (падајући орао), док се три звезде троугласто постављене називају „ногарима трonoшца“ или *al-aṭāfī*. Троножац или сточић који помаже при кувању кафе налазимо и у Ориону. На репу Лава у овом сазвежђу је звезда *ṣarfa* (промена) и по веровању је повезана са променом времена.

У арабљанској традицији постоје звезде које се зову *sa’d*. Слободан превод овог термина је „знак“, „знамен“ или „предсказање“ (Savage-Smith & Belloli, 1985). На врату Пегаса су *sa’d al-humām* (знамен града или сузнежице), на стомаку је *sa’d bārī*’ (добар знамен), а на нози *sa’d maṭar* (знамен кише). Суфи две на глави назива *sa’d al-bihām* (знамен младих животиња или животињских принова). У сазвежђу Јарац, на глави фигуре налазе се две звезде које се називају *sa’d al-dabīḥ* што, отприлике, значи „знамен жртве“. Према Суфију, бедуини су једну звезду на рогу звали „жртвеним јагњетом“. Две најсјајније звезде у телу Јарца су *sa’d nāšira* или „знамен плодности“. У Водолији су и *sa’d al-su’ud* (знамен среће) и *sa’d al-malik* (краљевски знамен).

Транслација и транслитерација хеленистичке астрономије

Мада се астрономија изучавала много раније, код Арабљана се ова наука утемељила у 7. веку под утицајем индијских књига као што је *Brahmasphutasiddhanta* и *Aryabhata*. Ипак, највећи утицај је у 8. веку извршила грчка астрономија и превод Птолемејевог Алмагеста на арапски језик (Upton, 1933: 179).

Појава ислама никада није спречила развој наука, а посебан полет је дала астрономији чији су прорачуни били потребни како би се одредило време за пет дневних молитви и смер кибле (смер у ком се налази Мека). Такође је подстицано превођење, а посебан процвет науке су доживеле у 9. и 10. веку који се сматра златним периодом исламске цивилизације.

Значај и слобода коју је астрономија имала огледа се у њеном кршењу две забране у исламу: приказивања ликова и предвиђања будућности. Саставни део астрономије је била астрологија. Веровало се да звезде утичу и на људске жвоте, посебно сазвежђа зодијака, и пре појаве ислама. Упркос појави ислама, астрологија је наставила да се практикује, мада је према званичним учењима будућност и судбину само Бог зна. Сачуване су читаве књиге хороскопа за владаре.

Што се тиче приказивања ликова, посебно пре 12. века, нема пуно сачуваних дела која су илустрована на начин на који је илустрован Суфијев трактат о сазвежђима (Carey, 2008). У иконографији сазвежђа, била она научна или псеудонаучна (намењена астролошкој пракси), прихваћена је класична хеленистичка иконографија, уз неке изузетке. Свакако, долазило је до промена који осликавају културолошке разлике. Изменама су најподложнија била имена сазвежђа и фигуре које су уско повезане са старогрчком митологијом коју Арапи или нису познавали или их није занимала.

Кроз преписе Суфијеве поменуте књиге која је била изузетно популарна може се пратити даљи развој иконографије сазвежђа и промена у стилу. Са исламом се од 7. века ширила и наука, негде се намећући, негде примајући достигнућа других народа који су постајали Арапи. Пошто је арапски свет тада обухватао огроман простор и разне културне утицаје, јасно је зашто је долазило до варијација у костимима, украсима на глави, цртама лица и реквизитима који иду уз сазвежђа у зависности од простора и времена када настају рукописи и илустрације у њима. Но, то неће бити тема овог рада јер је наш циљ представљање првих измена и оријентализације хеленистичке астрономије.

Нека сазвежђа су просто преузета, као на пример Гавран, Троугао, Вук и друга која не осликавају културни диверзитет. До малих измена долази код сазвежђа *Sagena Borgelais* које није приказано као венац или круна већа као два концентрична круга дрхтавих ивица без задржавања

на објашњењу њиховог значења. Лабуд је постао уопштено нека Птица или Кокошка код Арапа. Лира се назива корњачом, што опет има своје корене у хеленистичкој традицији и начину на који се прави овај инструмент. Назива се и месинганим кастањетама и гуском. Осим мањих измена, нежива бића и животиње су остајали исти. Слична ситуација је и са сазвежђима Зодијака. Изузетак су једино Стрелац и Девица што је претходно објашњено.

До најзначајнијих промена долази код оних фигура на којима је обележена културолошка, географска или религиозна припадност. Фигуре сазвежђа се могу мењати по слободној вољи док год се поштује звездани оквир који симболизују. Дакле, долази до промена у изразима лица, одећи, предметима које фигуре држе, фризури и тако даље. Укратко, људске фигуре се оријентализују.

Кочијаш (*Auriga*) је, рецимо, оријентализован турбаном на глави, као и све остале мушке фигуре осим Цефеја који носи фригијску капу. У каснијим рукописима фригијску капу замењује шарбуш (*šarbūš*), двodelна крзнена турска капа са високим, троугластим фронталним делом (Carey, 2001: 127). Код Цефеја се једино задржала и брада. У најранијим рукописима Суфијевог дела, све остале мушке фигуре су голобради младићи (Wellesz, 1959: 13), али ће касније доћи до промена. Жене су окићене огрлицама и минђушама, панталоне им изгледају као димије и виде се испод неколико слојева сукања или горње тунике. Њихова фризура, као и стил приказивања турбана код мушкараца су један од поузданих начина одређивања старости рукописа без дубље анализе. Фигуре никада нису биле голе, што није страно класичној хеленистичкој представи. Ако фигура носи мач, он је најчешће бивао замењен закривљеном источњачком сабљом или оружјем које личи на срп (код Херкулеса).

Змијоноша са змијом је постао Кротитељ змија у складу са оријентализацијом; због непознавања митова, Касиопеја је постала „Жена са столицом“, а Андромеда „Жена у ланцима“ или „она која никад није имала мужа“, како Суфи покушава да изведе значење њеног имена са грчког језика (Savage-Smith & Belloli, 1985).

Три најзанимљивија примера у преузимању иконографије сазвежђа и изменама услед неразумевања или оријентализације су Орион, Стрелац и Персеј.

Орион (слика 1) у једној руци по класичној представи носи лављу кожу (по неким штит), али је из неког разлога ова идеја сметнута с ума. И код Суфија, а и касније, Орион се приказивао као фигура чији је један рукав несразмерно дугачак како би обухватио звезде где је лавља кожа била.

Други пример је Стрелац (слика 2). Представа о овом сазвежђу, вероватно, потиче из Вавилона где је приказиван са крилима која су код Грка постала плашт, а код Арапа одмотан турбан који вијори на ветру.

И трећи пример је Персеј (слика 3) који је по грчкој легенди отсекао главу горгони Медузи. Преношењем слике и непознавањем идеје о жени са змијском косом, у арапској иконографији младић држи демонску брадату главу. Понекад држи три главе или главу са три лица, али најчешће се на главама налази брада која је некада била крв из Медузиног врата (Carey, 2001: 102). Највећа звезда међу онима које чине одсечену главу се назива *ra's al-ġūl* или гулова, демонска глава (Şūfī, 1981), а то име је прихваћено и у данашњој астрономији.

За крај ћемо дати један пример који нема везе са арапљанском традицијом или са арапском средњовековном астрономијом уопште, али показује како су легенде о сазвежђима променљиве у зависности од културе, чиме се потврђује да су она својеврсне Роршахове мрље народа и цивилизација. Легенда о спавачима постоји у хришћанској и исламској традицији с малим разикама. У веровањима алавитита из Киликије у Турској који нису исто што курдски алевити, за ово сазвежђе је везана легенда о седам спавача који су се након буђења уздигли на небо и постали седам звезда у делу овог сазвежђа. Пас који је пратио пастира је осма, слабија звезда⁸. То је по тумачењу неких шејиха 'Alī bin 'Abī Ṭālib⁹ (који се указао спавачима као пас како би тестирао њихову веру (Crossen & Procházka, 2007)). У овој легенди се, рекло би се, огледа преплитање преисламских и исламских веровања. Могуће је да су се те звезде називале пастиром или његовим псом много раније, али су у алавитском шиизму ове области, та имена објашњена на нови начин.

8 То је Суфијева *al-suhā* или превиђена звезда која се користи за тестирање вида која се помиње раније у тексту.

9 У алавизму није страна персонификација небеских тела, а Алија често повезују са небом, Сунцем и Месецом.

Слика 1.

Слика 2.

Слика 3.

Слика 1.

Илустрација Ориона из најстаријег сачуваног рукописа Суфијеve *ṣuwar al-kawākib at-tābīta*; потиче из 1009/10. године и чува се Оксфорду

Извор: <http://www.warfare.altervista.org/11/Bodley-Marsh144-p325-Orion.htm>

Слика 2.

Илустрација Стрелца из најстаријег сачуваног рукописа Суфијеve *ṣuwar al-kawākib at-tābīta*; потиче из 1009/10. године и чува се Оксфорду

Извор: <http://www.warfare.altervista.org/11/Bodley-Marsh144-p272-Sagittarius.htm>

Слика 3.

Илустрација Персеја из најстаријег сачуваног рукописа Суфијеve *ṣuwar al-kawākib at-tābīta*; потиче из 1009/10. године и чува се Оксфорду

Извор: <http://www.warfare.altervista.org/11/Bodley-Marsh144-p110-Perseus.htm>

Литература

- Carey, M. C. (2008). Al-Sufi and Son: Ibn al-Sufi's Poem on the Stars and its Prose Parent. *Muqarnas*, 26 , 181-204.
- Carey, M. C. (2001). *Painting The Stars In A Century Of Change: A thirteenth-century copy of al-Sufi's Treatise on the Fixed Stars*, British Library Or.5323. London: School of Oriental and African Studies.
- Crossen, C., & Procházka, S. (2007). The Seven Sleepers and Ancient Constellation Traditions — a Crossover of Arabic Dialectology with the History of Astronomy. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 97 , 79-105.

- Lebling, R. W. (2010, September/October). Arabic in the Sky. *Saudi Aramco World*, 24-33.
- Malek, C. (2011, July 26). *Desert survival: secrets of ancient bedouin navigation*. Retrieved May 12, 2016, from The National UAE: <http://www.thenational.ae/news/uae-news/desert-survival-secrets-of-ancient-bedouin-navigation>
- Rogers, J. H. (1998). Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions. *Journal of the British Astronomical Association*, vol.108, no.1, 9-28.
- Savage-Smith, E., & Belloli, A. P. (1985). *Islamicate Celestial Globes: Their History, Construction and Use*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Schjellerup, H. (1874). *Description des Etoiles fixes composee au milieu du 10e siecle de notre ere, par l'astronome persan Abd-al-Rahman al-Sufi*. St. Petersburg: Commissionaire de l'Academie .
- Šūfī. (1981). *Suwar al-Kawākib*. Bayrūt: Dār al-Afāq al-Ġadīda.

Извори

- Ayduz, S. (2004). Constellations, Fixed Stars and the Zodiac in Islamic Astronomy. *Foundation for Science, Technology and Civilization* .
- Contadini, A. (2006). A Question in Arab Painting: The Ibn Al-Sufi Manuscript in Tehran and Its Art-Historical Connections. *Muqarnas*, 23, 47-84.
- Dankoff, R. (n.d.). Turban and Crown: An Essay in Islamic Civilization. *Academia.edu* .
- Gingerich, O. (1986). Islamic astronomy. *Scientific American* , 74-84.
- Kunitzsch, P. (1995). European celestial globes with Arabic inscriptions . *Der Globusfreund*, Nr. 43/44 (pp. 135-150). Vienna: International Coronelli Society for the Study of Globes.
- Ridpat, J. (2007). *Veliki rečnik astronomije*. Beograd: Dereta.
- Saliba, G. (2014). Arabic and Islamic Science and Its Influence on the Western Scientific Tradition:. *World Digital Library* .
- Šūfī. (1981). *Suwar al-Kawākib*. Bayrūt: Dār al-Afāq al-Ġadīda.

Svetlana Strugarević

Summary

NOMENCLATURE AND ICONOGRAPHY OF STARS AND CONSTELLATIONS IN THE ARABIC TRADITION AND ORIENTALIZATION OF THE CLASSICAL HELLENIC ASTRONOMY

Astronomy was very important science in the medieval Islamic world, and we can witness its achievements in modern day science. The copies of the 10th century astronomical illustrated manuscript, “The Book of Fixed Stars”, by ‘Abd ar Raḥman aṣ-Ṣufi, survived to these days and they represent the basis of this paper. Aṣ-Ṣufi left us the list of 48 constellations from Ptolemy’s *Almagest*, as well as the information about traditional constellations and star names of pre-Islamic Arabia.

Being imaginary, constellations, their names and representation through figures can tell us an interesting stories about the culture and the preferences of the people who created them. Both Greeks and Arabs in pre-Islamic period took the ideas of constellations from the Babylonian tradition, but they adapted them according to their cognitive frames, in mixture with previous knowledge, and modified them to suit their believes and tradition.

If we take ancient Greece as an example, the celestial sphere was a playground for mythological scenes, and the anthropomorphic figures were in the spotlight. They raised heroes, gods and various monsters up to the sky.

Bedouins, unlike the ancient Greeks, were defined by the lifestyle in the desert. Lifestyle of herders and shepherds, passengers who use the night to avoid high daytime temperatures and looking for a landmark in nature, and a lifestyle of desert tribes in tents where an individual is important only if he or she could contribute to the community, are reflected in the constellations. On the Arabian sky, there were camels, jackals, hyenas, lions, gazelles, hunters, warriors, shepherds and their dogs, herds, tents, ostriches and their nests, fishes, etc.

By studying the cultural translation and transliteration through the nomenclature and the iconography of the constellations, we can easily understand what the concerns and interests of star-gazing Bedouin Arabs were, spot the cultural differences between ancient Greek and the growing Islamic civilization in its golden period, and by observing the transformation of the illustrations, especially when representing human figures, we can easily follow the history of Islamic civilization and the mixture of cultural influences which followed the territorial expansion and the conquests.

Key words: Islamic civilization, Islamic astronomy, pre-Islamic Arabia, constellations, history of astronomy, Arabic manuscripts, The Book of Fixed Stars, ‘Abd ar-Raḥman aṣ-Ṣufi

Срђан Р. Петровић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

**БИБЛИОГРАФИЈА ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА ИЗ
ОБЛАСТИ МЕТОДИКЕ НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА
ОДБРАЊЕНИХ НА ФИЛОЛОШКОМ ФАКУЛТЕТУ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ ОД 1995. ДО 2015. ГОДИНЕ**

Како би се извесни временски период у одређеној науци сагледао на што адекватнији начин, пожељно је извршити валоризацију постигнутих резултата и направити осврт на истраживачку проблематику аутора у датој области. Јасно је да се тиме у извесној мери утиче на проширивање научних спознаја. Међутим, на тај начин појављује се могућност унапређивања и предвиђања будуће стратегије развоја одређене дисциплине, што је за саму науку веома значајно. Важна улога у том погледу припада истраживањима ретроспективног и кумулативног карактера, а међу њима свакако и библиографијама.

Увидом у домаћу лингводидактичку литературу може се закључити да су релативно малобројна проучавања библиографског карактера која се баве дисертационим остварењима. Подаци о докторским дисертацијама на Филолошком факултету Универзитета у Београду, као водећој високошколској институцији у домену филологије, публикована су до сада у различитом обиму и пласирана на различите начине. То се превасходно чинило путем засебних прилога (библиографија) посвећених методици наставе конкретнoг страног језика (нпр. Петровић, 2015) или страних језика у целини (Končarević, 1995), затим библиографија општијег карактера у оквиру периодичних публикација (Чудомировић, 1996: 261–263; Голубовић, 2005; Петровић, 2016, 282–284), као и у саставу монографских публикација (Вићентић,

---

* srdjan.petrovic@fil.bg.ac.rs

Пипер, 2006: 104–105) или приређених издања поводом значајних јубилеја, догађаја и слично (нпр. Rasulić, Trbojević *prir.* 2004: 267–273).

Овај прилог има за циљ да пружи преглед докторских дисертација из области методике наставе страних језика одбрањених на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Заступљени су следећи страни језици: арапски, енглески, италијански, немачки, руски, и француски језик. Како је досадашњим истраживањима сродног карактера анализиран период до 1994. године (исп. Končarević, 1995), одредили смо се за период који долази након њега. На тај начин ова библиографија представља наставак постојећих библиографских истраживања која се односе на дисертационе аспекте проучавања методике наставе страних језика на Филолошком факултету у Београду, чиме је обухваћен и преостали, до сада неанализирани период. Наглашавамо да се овим прилогом не пледира на апсолутну коначност услед немогућности објективног приступа појединим рукописима и подацима о евиденцији.

Докторске дисертације су представљене према хронолошком критеријуму на основу године одбране. Допунски податак о години одбране унет је у библиографски опис искључиво у јединицама када се информација о години одбране рада разликује од информације забележене на самој публикацији (нпр. в. докторске дисертације бр. 1, 2, 5, 7 итд.). Подаци које предочавамо контролно су проверени у званичној документацији Центра за постдипломске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду, а ради достизања вишег нивоа утемељености, систематизације и прегледа података сачинили смо и предметни регистар.

У библиографију смо такође уврстили и дисертациона остварења интердисциплинарног карактера која својим значајним делом залазе у домен методике наставе, лингводидактике или примењене лингвистике. Сматрамо да научној и стручној јавности она исто тако могу користити приликом сагледавања целине којом се бавимо у овом прилогу.

1995.

1. РАИЧЕВИЋ, Вучина

Тематска условљеност лексике у уџбеницима руског језика и њена семантизација у наставној пракси (теоријске основе) / Вучина Раичевић. – 263, 165 стр.

Одбрањена 1996.

- 1996.
2. ВУЧО, Јулијана
Критерији за избор лексичке грађе уџбеника италијанског језика
за странце / Јулијана В. Вучо. – 447 стр.
Одбрањена 1997.
3. КИТИЋ, Слободанка
Усвојеност реда речи у учењу енглеског језика у српској говорној
средини / Слободанка Китић. – 358 стр.
- 1997.
4. КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија Ј.
Структура и садржај уџбеника руског језика за основну школу /
Ксенија Ј. Кончаревић. – 336, 248 стр.
- 1998.
5. ДАМЉАНОВИЋ, Дара М.
Уџбеници руског језика у Србији до 1941. године / Дара М.
Дамљановић. – 505 стр.
Одбрањена 1999.
- 2000.
6. ЈЕФТИЋ, Драгиња
Теоријске основе уџбеника енглеског језика за основну школу /
Драгиња Јефтић. – 548 стр.
- 2002.
7. ВУЈОВИЋ, Ана
Француска цивилизација у савременим уџбеницима француског
језика / Ана Вујовић. – 346 стр.
Одбрањена 2003.
- 2003.
8. ШОТРА-КАТУНАРИЋ, Татјана
Усмено изражавање на часовима француског језика / Татјана
Шотра-Катунарић. – 412 стр.
Одбрањена 2004.

2005.

9. ИГЊАЧЕВИЋ, Анђелика

Енглески језик у образовној политици у Србији / Анђелика И. Игњачевић. – 327 стр.

10. ВУКОВИЋ-НИКОЛИЋ, Гордана

Дискурс уџбеника за страни језик струке : теоријско-методолошки аспекти / Гордана Вуковић-Николић. – 527 стр.

Одбрањена 2006.

11. СОФТИЋ, Мејра

„Вакла“ и „нунција“ као ортографско-морфолошки спецификуми арапског књижевног језика: проблеми и интерпретација у настави / Мејра Софтић. – 245 стр.

Одбрањена 2006.

2007.

12. НЕНЕЗИЋ, Јулија

Конструисање и експертиза високошколског уџбеника руског језика за нефилолошки профил: структурно-садржински и функционални аспекти / Јулија Ненезић. – 263 стр.

Одбрањена 2008.

13. ЈОВАНОВИЋ, Слободан Д.

Књижевни текстови у настави лексике енглеског језика као страног / Слободан Д. Јовановић. – 327 стр.

2009.

14. ЂОРОВИЋ, Данијела С.

Италијански као језик струке на хуманистичким студијама / Данијела С. Ђоровић. – 384 стр.

Одбрањена 2010.

2011.

15. БРАЈКОВИЋ, Наталија

Индивидуализација и диференцијација у уџбеницима руског

језика за основну школу: теоријски принципи и конструкцијска решења / Наталија Ј. Брајковић. – 435 стр.

2012.

16. АЛЕКСИЋ, Маја М.

Планирање наставе и обликовање програма из енглеског језика у ваншколском систему Србије / Маја М. Алексић. – 188 стр.

Одбрањена 2013.

17. ВАСИЉЕВИЋ СТОКИЋ, Тијана Ћ.

Металингвистичка компетенција у настави превођења на универзитетском нивоу : (на материјалу енглеског и српског језика) / Тијана Ћ. Васиљевић Стокић. – 232 стр.

Одбрањена 2013.

18. ГРУБОР, Јелена В.

Ставови према учењу енглеског као страног језика и њихов утицај на постигнуће / Јелена В. Грубор. – 178 стр.

Одбрањена 2013.

19. МАТИЋ, Маријана Д.

Приступи, методе и технике у настави енглеског језика у нижим разредима основне школе у Србији / Маријана Д. Матић. – 337 стр.

Одбрањена 2014.

20. МИЛОШЕВИЋ, Оља

Настава енглеског језика у адолесценцији (афект и когнитивни стилови) / Оља Милошевић. – 187 стр.

2013.

21. БЕКО, Лидија

Интегрисано учење садржаја и језика (CLIL) на геолошким студијама / Лидија В. Беко. – 263 стр.

22. БОЈОВИЋ, Милевица Д.

Значај и развој комуникативне језичке способности студената у учењу енглеског језика као језика струке / Милевица Д. Бојовић. – 508 стр.

23. БРАЈОВИЋ, Јелена Б.

Књижевни текстови у уџбеницима и приручницима француског језика из перспективе савремених приступа настави страних језика / Јелена Б. Брајовић. – 581 стр.

Одбрањена 2014.

24. ГИНИЋ, Јелена Т.

Настава прозодије руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспекти) / Јелена Т. Гинић. – 306 стр.

25. ЗАВИШИН, Катарина Ђ.

Теоријске основе и критичка анализа CLIL наставе на италијанском и српском језику у средњој школи у Србији / Катарина Ђ. Завишин. – 475 стр.

26. ЈОВАНОВИЋ, Дијана Н.

Утицај наставе граматике на опште знање енглеског језика као страног : експериментално истраживање на узорку студената Технолошко-металуршког факултета у Београду / Дијана Н. Јовановић. – 192 стр.

Одбрањена 2014.

27. КРЖЕЉ, Катарина К.

Лингвопрагамтика немачког језика на нефилолошким факултетима / Катарина К. Кржељ. – 421 стр.

Одбрањена 2014.

28. МИХАЈЛОВИЋ, Јелена Ј.

Методолошки основи савременог уџбеника руског језика струке (високошколског туризмолошко-економског профила) / Јелена Ј. Михајловић. – 476 стр.

Одбрањена 2014.

29. ШИКМАНОВИЋ, Љиљана Љ.

Учење и усвајање лексике енглеског као страног језика код одраслих / Љиљана Љ. Шикмановић. – 562 стр.

2014.

30. ДРЉЕВИЋ, Јелена Р.

Настава лексике и развој лексичке компетенције у почетној настави италијанског језика на академским студијама / Јелена Р. Дрљевић. – 207 стр.

31. КУЛИЋ, Данијела Г.

Примена теорије вишеструких интелигенција у настави енглеског језика / Данијела Г. Кулић. – 333 стр.

32. МИКИЋ, Јовица

Корелација уџбеника и програма у настави страних језика у основним школама / Јовица М. Микић. – 309 стр.

33. МИЛОВИЋ, Драгица М.

Усвајање система чланова и категорије одређености и неодређености у енглеском језику / Драгица Д. Миловић – 270 стр.

34. ОШМЈАНСКИ, Вера

Концепт енглеског језика као *lingua franca* и његова перцепција у академској заједници у Србији / Вера В. Ошмјански. – 275 листова. Одбрањена 2015.

35. РАДОЈКОВИЋ ИЛИЋ, Катарина

Настава језика струке/језика за посебне намене у контексту европске језичке политике / Катарина Радојковић-Илић. – 286 стр.

36. РАКИЋ, Бранко М.

Ритам и интонација у француском језику. Предлог модела за кориговање грешака на пољу прозодије француског језика код србофоних студената / Бранко М. Ракић. – 401 стр.

2015.

37. ДУКА, Владимира

Утицај енглеског језика као *lingua franca* на наставу језика у средњим школама у Србији / Владимира Дука. – 263 листа.

38. ЂУРИЋ, Љиљана

Страни језици у образовној политици Србије током последњих шест деценија: чиниоци, модели, перспективе / Љиљана Ђурић. – 420 листова.

39. ШУВАКОВИЋ, Александра

Настава италијанског језика као другог страног језика у раном узрасту / Александра Б. Шуваковић. – 294 листа.

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР²

	ар.	енг.	итал.	нем.	рус.	страни језици (уопште)	фр.
<i>Општи питања</i>							
Теоријско-методолошке основе наставе		19, 21, 37	14, 25			10	
Психолингвистичке основе наставе		19, 20, 29, 31	39				
Образовна и језичка политика		9, 35, 38				38	
Курикуларна теорија		16				32	
<i>Настава и усвајање језичких нивоа</i>							
Историјска истраживања							
Фонетика и прозодија					24		36
Графија и ортографија	11						
Граматика (морфологија, дериватологија, синтакса)	11	3, 26, 33					
Лексика		13, 29	30		1		
Књижевност у настави		13					
Превођење у настави		17					
<i>Обучавање видова говора и делатности</i>							
Говорење							8
<i>Уџбеничка литература и теорија уџбеника</i>							
Теоријско-методолошка питања		6			4, 12, 28	32	
Историјска истраживања					5		
Лексички аспекти			2		1		
Културолошки аспекти							7
Индивидуализација и диференцијација					15		
Књижевност у уџбеничкој литератури							23
<i>Ученик (студент) у наставном процесу</i>							
Стицање и развој компетенција		17, 22, 26	30	27			
Питања мотивације и ставови о језицима		18, 34					

2 У циљу прегледности називи језика у регистрима наведени су у скраћеном облику: ар. (арапски), енг. (енглески), итал. (италијански), нем. (немачки), рус. (руски) и фр. (француски).

Литература

- Вићентић, Б., Пипер, П. (2006). *Библиографија српске лингвистичке русистике (1991-2000)*. Нови Сад: Матица српска.
- Голубовић, А. (2005). Библиографија докторских дисертација о словенским језицима и књижевностима одбрањених на Филолошком факултету у Београду од 1995-2004. године. *Зборник Мајице српске за славистику*, 68, 271–276.
- Петровић, С. (2016). Библиографија магистарских радова и докторских дисертација о словенским језицима и књижевностима одбрањених на Филолошком факултету у Београду од 2005. до 2014. године. *Зборник Мајице српске за славистику*, 89, 251–284.
- Петровић, С. (2015). Библиографија докторских дисертација по методике преподавања руског језика, заштићених на филолошком факултету Београдског универзитета до 2015 године. *Руски језик као инославјански*, 7, 249–252.
- Чудомировић, Б. (1996). Докторске дисертације из словенских језика и књижевности, одбрањене на Филолошком факултету у Београду у периоду од 1985. до 1994. године. *Зборник Мајице српске за славистику*, 50/51, 261–266.
- Кончаревић, К. (1995). Bibliografija doktorskih disertacija iz metodike nastave stranih jezika odbranjenih na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. *Glossa*, 1 (2), 55–56.
- Rasulić, K., Trbojević, I. (prir.) (2004). *Katedra za anglistiku : 75 godina rada : 1929–2004*. Beograd: Filološki fakultet.

ПРОФ. ДР МИЛОШ ИЛИЋ
(1924-2016)

Проф. др Милош Илић све до пензионисања био је професор на Филолошком факултету у Београду. Рођен је у Јагодини 11. маја 1924. године. Основну школу, као и средњу школу завршио је у Јагодини 1943. године. За време окупације није радио. У периоду од 1948. до 1949. био је на одслужењу војног рока у Школи резервних морнаричких официра при Војно-поморској академији у Дивуљама (Сплит). Студије филозофије на Филозофском факултету у Београду завршио је 1953. године.

После дипломирања радио је као професор филозофије у гимназији „Светозар Марковић“ у родном месту, тада Светозареву. Године 1958. године бива изабран за асистента у Одељењу за социологију Института друштвених наука у Београду. У јуну 1961. године одбрао је докторску дисертацију под насловом *Лојичке основе теорије веровајноће* на Филозофском факултету Универзитета у Љубљани. У марту 1962. изабран је за научног сарадника при Институту друштвених наука у Београду, на радном месту самосталног истраживача у Одељењу за социологију. Руководио је научно-истраживачким пројектом „Социјална структура и покретљивост радничке класе Југославије“. Као објављена публикација рад је позитивно оцењен у социолошким часописима у Западној Немачкој, Пољској као и у ревији социјалних наука при УНЕСКО-у.

Године 1962. изабран је за хонорарног доцента за предмет „Основи науке о друштву“ на Филолошком факултету у Београду, а већ 1964. у звање сталног ванредног професора. После реизбора 1969. М. Илић је изабран за редовног професора 1971. године.

Још као студент сарађивао је у београдском „Студенту“. Био је један од оснивача и главни уредник часописа за књижевност и умет-

ност студената Филозофског факултета „Видици“ у Београду. М. Илић је један од покретача и првих чланова редакције новооснованог стручног часописа „Социологија“, органа Југословенског удружења за социологију, социјалну психологију и антропологију. Члан редакције био је од 1959. до 1961. године. У периоду од 1963. до 1965. године био је члан редакције часописа „Културни живот“, који издаје Културно-просветно веће Југославије; у том часопису је одређен за уредника проблемског блока из социологије културе и уметности. Од 1965–1966. године је председник Српског социолошког друштва и члан управе Југословенског удружења за социологију. Председник Српског филмолошког друштва био је у току 1967. и 1968. године, а члан жирија за доделу Октобарске награде на научни рад из области друштвених наука у Београду је 1969 и 1970. године. Био је и председник жирија Радио-Телевизије Београд за доделу награде из области научног истраживања масовних комуникација и информација (1970). Од 1970. године, у два мандата, члан је редакцијског савета „Књижевних новина”.

Академске 1961. и 1962. године, као наставник по позиву, држао је предавања из предмета Методологија друштвених наука на Филозофском факултету у Љубљани. Током наставног рада на Филолошком факултету у Београду, држао је већи број стручних и научних предавања из своје области на Коларчевом народном универзитету у Београду. На Трећем програму Радио Београда држао је више предавања из социологије културе и уметности, а део тих предавања публикован је у истоименом часопису, „Трећем програму“.

Учесник је IV Међународног конгреса социолога у Милану и Стреси 1964. Године 1959. био је на студијском боравку у Паризу код проф. Жоржа Фридмана и проф. Алена Туреа. Учествовао је 1960. и 1961. године на „Француско-југословесним социолошким данима“ у Београду, Ниору и Брислу, затим у Паризу. Августа и септембра 1961. учествовао је на међународном семинару „Наука и будућност“ у Алтбаху у Аустрији, а у септембру 1966. године учествује на VI међународном конгресу социолога у Евиану, у Француској. Маја 1970. године био је на студијском боравку у Лондону и Паризу. На семинарима са колегама из струке излагао је резултате својих истраживања о научној и уметничкој креативности. Поред наведених активности, посебно, у уређивачким пословима, био је сарадник многих часописа, научних и стручних публикација.

Проф. др Милош Илић био је веома активан у раду самога Филолошког факултета, чиме је заслужио признање колектива и био биран за декана Филолошког факултета за период 1972–1974. године. Укратко, био је веома заслужан за даљи развој ове високошколске образовне и научне институције. На крају, био је члан матичне комисије за формирање Филозофског факултета Универзитета у Нишу, који је отворен 1971. године.

Милош Илић је учинио леп гест према гимназији у Јагодини где је био гимназијски професор. Наиме, основао је легат у тој школи, поклонивши личну библиотеку са преко пет стотина књига.

Научни и истраживачки рад, просветни и педагошки, проф. др Милоша Илића је изузетан. Објавио је неколико запажених књига, од којих неке имају карактер пионирског подухвата. Најпре, о његовим научним и стручним радовима.

Објавио је следеће књиге: *Логичке основе теорије вероватноће. Београд, Институт друштвених наука*, 1962; *Социологија културе и уметности. Београд, Институт друштвених наука, Београд*, 1966 (девет издања 1966–1991); *Теорија и филозофија стваралаштва. Градина, Ниш*, 1979; *Културе – есеји из културе и уметности, Београд*, „Вук Караџић“, 1974 (пет издања 1974–1989); *Научно истраживање – Општа методологија. Београд, Филолошки факултет*, 1994, 1996; *Социологија културе*. Уџбеник, за трећи разред усмереног образовања за струку делатности у области културе и јавног информисања. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1979.

Поред овога, проф. Милош Илић је објавио велики број радова у стручним часописима, зборницима, публикацијама, пре свега из социологије културе и социологије уметности, теорије стваралаштва, као и методологије. Написао је неколико запажених предговора за књиге из социологије уметности и културе.

Да би се разумео социјални и идеолошки контекст у којем се појавила његова значајна књига *Социологија културе и уметности* (1966), треба знати да у Југославији све до 1959. године није званично постојала научна дисциплина под именом „социологија“, а да и не говоримо о постојању катедре за „социологију“. Милош Илић је био један од покретача часописа „Социологија“ 1959. године и члан његове прве редакције. Када је основано Српско социолошко друштво

био је његов председник од 1965. до 1966. године, а уједно и члан Југословенског удружења за социологију. Године 1959. формира се и одељење за социологију на Филозофском факултету. Велики је значај професора др Милоша Илића за даљње развијање дисциплине посебне социологије унутар опште социологије. Најпре због чињенице што је у бившој Југославији, средином шездесетих година прошлога века, Милош Илић први засновао наставни предмет *Социологија културе и уметности*, а затим, после трогодишњег курса из тога предмета, који је држао студентима Филолошког факултета у Београду, успео је да напише и објави 1966. године обимну студију под истим именом, *Социологију културе и уметности*. Била је то прворазредна новост у нашим друштвеним наукама тога времена. Његова књига је доживела десетак издања. Једном речју, проф. др Милош Илић је био иницијатор и први наш теоретичар заслужан за научно утемељење једне посебне социологије, *социологије културе и уметности*.

Рад професора Илића је био вишеструко научно подстицајан. Фундирање посебног наставног предмета: *социологије културе и уметности* на факултету филолошких наука, покренуло је сличне иницијативе на Универзитету у Београду, а и на ширем образовном простору. На бројним факултетима у земљи почеле су се образовати тзв. „посебне“ социологије: *социологија медицине, социологија рада, социологија језика, социологија права* и сл. Био је то видљиви напредак у развоју друштвених наука које су се почеле радикално релаксирати од догматских предмета попут дијалектичког или историјског материјализма.

Наставни предмет под именом *Социологија културе и уметности* изводио се на Филолошком факултету до почетка деведесетих година, када је под новим именом *Културологија* наставио свој даљи живот. Професор Милош Илић је истовремено био и утемељивач *Семинара за друштвене науке* на факултету. Овај *Семинар* се све више разгранаво формирањем нових наставних предмета: филозофије, естетике, психологије и комунологије, настављајући узлазном линијом.

У свему томе, допринос проф. Милоша Илића, у научном и стручном смислу, једнако као и у организационом погледу, од изузетног је значаја за саму науку али и за Филолошки факултет у целини.

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, ред. проф.
Филолошки факултет у Београду

Издавач
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
anali@fil.bg.ac.rs;
anali.filoloski@gmail.com

Лектор
Јован Чудомировић

Коректор
Секретар уредништва

Штампа
БЕЛПАК, Београд
Садика Рамиза 49
011/311-74-37

Тираж: 300 примерака

2017